

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๑

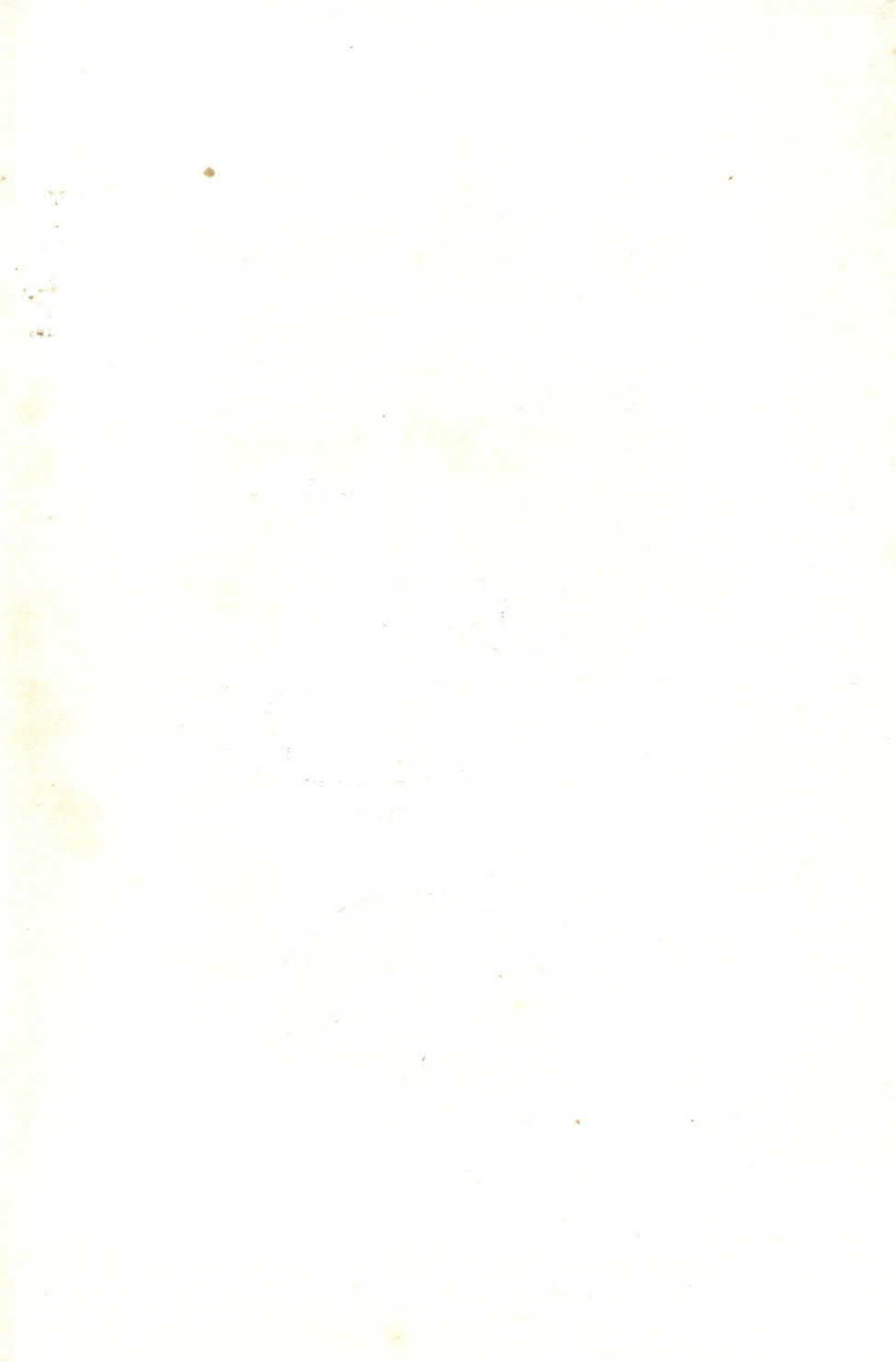
จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศไทย

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

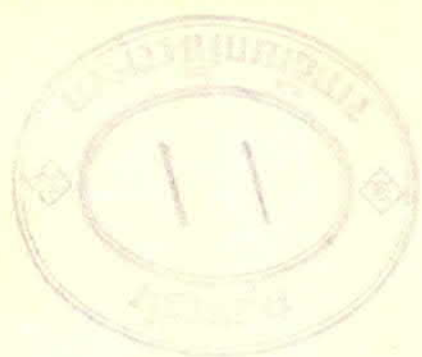
พลตรี พระประศาสน์พิทยายุทธ (วัน ชูถิ่น)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๓

คำนำ

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๑

จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศไทย

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พลตรี พระประศาสน์พิทยายุทธ (วัน ชูถิ่น)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๓

๑๓ สวรรค์ สวรรค์พระพรหม

บทโคลงพระพรหมเจ้าแม่ลักษมีเนตรวิเศษเจ้าแม่ลักษมีเจ้าแม่ลักษมี

พจนานุกรมพระพรหมเจ้าแม่ลักษมี

(มดฺฐ มด) สรรพคุณพระพรหมเจ้าแม่ลักษมี วิเศษ

พระพรหมเจ้าแม่ลักษมีเจ้าแม่ลักษมี

๑๓๓๓ ๑๓๓๓ ๑๓๓๓ ๑๓๓๓

คำนำ

พล ท่านจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี เป็นเจ้าภาพในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระประศาสน์พิทยายุทธ (วัน ชูถิ่น) อัครราชทูตไปรษณีย์ โทรเลข มีบัญชามายังกรมศิลปากรให้จัดหาหนังสือสำหรับพิมพ์แจกเป็นของชำร่วยในงานนี้ กรมศิลปากรเห็นว่าในเวลานี้ประเทศไทยมีสัมพันธไมตรีอันดีกับประเทศสหรัฐอเมริกา ถ้าพิมพ์เรื่องอันเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในระหว่างประชาชนของประเทศทั้งสอง ซึ่งแรกมีขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ จะเหมาะสมกึ่งหนึ่ง เรื่องจึงกล่าวว่ามีปรากฏอยู่ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๑ ของหอสมุดแห่งชาติ เป็นจดหมายเหตว่าด้วยเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศไทย ซึ่งหมอ ก. บี. บริกเคิล ได้เรียบเรียงเป็นภาษาอังกฤษลงพิมพ์ในหนังสือบางกอกกาเลนนดา อันได้พิมพ์ออกแต่ ค.ศ. ๑๘๕๘ ในรัชกาลที่ ๔ มาจน ค.ศ. ๑๘๗๓ ในรัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๐๒-๒๔๑๖) และหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ หัวหน้ากองโบราณคดี กรมศิลปากร ได้แปลเป็นภาษาไทยถวายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชานุภาพทรงตรวจ กรมศิลปากรนำความคำนึงขึ้นกราบเรียน พล ท่านนายกรัฐมนตรี เมื่อได้รับอนุมัติ จึงจัดพิมพ์ขึ้นโดยเร่งรีบเพื่อให้แล้วเสร็จทันงาน หากมีบกพร่องประการใด หวังว่าท่านผู้รับไปอ่านคงให้อภัย

กรมศิลปากรขออโมทนาคุณลัญจวิภาตภักขนิธานปทาน ซึ่ง พล ท่านนายกรัฐมนตรีได้บำเพ็ญเพื่ออภิศุผลให้แก่ พลตรี พระประศาสน์พิทยายุทธ (วัน ชูถิ่น) และให้พิมพ์หนังสือแจกเป็นส่วนสาธารณะประโยชน์ ขอผลแห่งกุศลกิจทั้งปวงจงสัมฤทธิ์ประสิทธิแก่ พลตรี พระประศาสน์พิทยายุทธ ผู้ล่วงลับไป ตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพ ทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๒๑ ธันวาคม ๒๔๕๓

พลตรี พระประศาสน์พิทยายุทธ (วัน ชูถิ่น)

ถ่ายเมื่อดำรงตำแหน่งอัครราชทูตพิเศษผู้มีอำนาจเต็มประจำประเทศเยอรมัน

ประวัติ

พลตรีประศาสน์ ชูถิ่น

(พระประศาสน์พิทยายุทธ)

พลตรี พระประศาสน์พิทยายุทธ เกิดเมื่อวันที่ ๖ เดือนสิงหาคม ๒๔๓๗ ที่บ้านท่าช้าง ตำบลท่าช้าง อำเภอเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา บิดาชื่อ นายชุนสุภาไชย (เชื่อน) มารดาชื่อ วงษ์ ภูมิฐานะเดิมอยู่ข้างวังวังสุทธาวาส จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งบิดาได้ร่วมเป็นวัดเกี่ยวกับวัดบวรนิเวศวิหารแล้ว

วันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๔๕๑ ได้สมัครเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยในโรงเรียนนายร้อยทหารบก

วันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๔๕๓ สอบไล่ได้เป็นทหารสัญญาบัตร วันที่ ๑๗ เมษายน ๒๔๕๔ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นนักเรียนทำการนายร้อยประจำกองโรงเรียนชั้นมัธยม ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๕ บาท และโดยเหตุที่สอบไล่ได้เป็นที่ ๕ ในจำนวนนักเรียน ๑๘๕ คน นับเป็นลำดับสูง ทั้งมีอายุน้อยเพียง ๑๖ ปีเท่านั้น ทางราชการกระทรวงกลาโหมจึงได้ส่งออกไปศึกษาวิชาทหาร ณ ประเทศเยอรมัน กับเมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม ได้รับพระราชทานเหรียญบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๖

วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๕๕ ทางราชการทหารได้นำชื่อนั้นขึ้นทะเบียนทหารประจำการเพราะเหตุที่อายุครบ ๑๘ ปี และมีเลขเครื่องหมายทหารประจำการ

๑๓๑
กึ่งน ท.บ. ๑
ณ. ๙๐๓

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ ทางราชการได้ย้ายสำนักศึกษาวิชาทหารบกจาก
ประเทศเยอรมัน ไปศึกษาในประเทศสวิตเซอร์แลนด์

วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๖๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
ยศร้อยตรีสังกัดกรมทหารบกสายที่ ๓ ประกอบกับในเวลานั้นได้เกิดสงครามโลก
ครั้งที่ ๑ ขึ้น ประเทศไทยได้เข้าร่วมในฝ่ายสัมพันธมิตรด้วย จึงได้รับคำสั่งให้
เข้าทำหน้าที่เกี่ยวกับราชการสงครามครั้งนั้นด้วย รับเงินเดือนอัตราพิเศษ

วันที่ ๑๗ สิงหาคม ๒๔๖๑ สมเด็จพระปิตลธิราช เจ้าฟ้ากรมหลวง
พิศณุโลกประชานาถ ได้ทรงพระทานนามสกุลว่า "ช่อต้น"

วันที่ ๒๑ เมษายน ๒๔๖๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนยศเป็น
ร้อยโท ทรงรับเงินเดือนอัตราพิเศษ วันที่ ๒๑ กันยายน กลับมาราชการสงคราม
ณ ทวีปยุโรปถึงกรุงเทพมหานครพร้อมกับกองทหารอาสา และในวันนั้นก็ได้
รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย เป็นเกียรติยศ
และเหรียญงานพระราชสงครามเป็นครั้งแรก วันที่ ๑ ตุลาคม ได้รับคำสั่งให้เข้า
ประจำกรมทหารบกสายที่ ๓ ในตำแหน่งผู้บังคับหมวด ได้รับพระราชทานเงิน
เดือน ๗๕ บาท กับเงินเพิ่มพิเศษรายเดือนอีกเดือนละ ๑๐๐ บาท

วันที่ ๑๓ เมษายน ๒๔๖๔ ได้รับคำสั่งให้ย้ายไปประจำกองโรงเรียน
นายร้อยชั้นมัธยมในตำแหน่งผู้บังคับหมวด ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๗๕
บาท กับเงินเพิ่มพิเศษรายเดือนเท่าเดิม วันที่ ๒๖ ธันวาคม ได้รับเครื่อง
อิสริยาภรณ์ของประเทศฝรั่งเศส ชื่อ ครวซ์เคอะแกร์ (ตราจากบาทแห่ง
สงคราม) อันเป็นเกียรติยศซึ่งได้กระทำความดีความชอบร่วมรบกับฝรั่งเศส
ในสงครามโลกครั้งที่ ๑

วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๕ ได้เลื่อนรับพระราชทานเงินเดือน ๗๕ บาท
กับเงินเพิ่มพิเศษรายเดือนเท่าเดิม วันที่ ๒๒ มกราคม ได้เลื่อนตำแหน่งเป็น
ผู้บังคับกองร้อย โรงเรียนนายร้อยชั้นมัธยม

วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๖ ได้เลื่อนรับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๑๓๕ บาท
 กับเงินเพิ่มพิเศษรายเดือนเท่าเดิม วันที่ ๗ พฤษภาคม ทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้าฯ เลื่อนยศเป็นร้อยเอก และวันที่ ๒๖ ตุลาคม ได้รับพระราชทานเหรียญชัย
 เป็นเหรียญที่ ได้แก่วรรณทำสงครามโลกครั้งที่ ๑ ซึ่งเป็นฝ่ายสัมพันธมิตรทุกคน

วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๗ ได้รับคำสั่งให้ย้ายไปเป็นครูวิชาทหารวิ
 ทยากรมณฑลทหารบก

วันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๔๖๘ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็นหลวง
 ประศาสน์พิทยายุทธ ถัดอีก ๓ ปี ๔๐๐ และ ในวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ได้รับพระราช
 ทานเหรียญบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๗

วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๙ ได้เลื่อนพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๑๔๕ บาท
 กับเงินเพิ่มพิเศษรายเดือนเท่าเดิม และวันที่ ๑๓ กันยายน ได้เลื่อนตำแหน่ง
 เป็นอาจารย์วิชาทหารวิทยากรมณฑลทหารบก

วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๐ ได้เลื่อนพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๑๖๐ บาท
 กับเงินเพิ่มพิเศษรายเดือนเท่าเดิม

วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๑ ได้เลื่อนพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๑๘๐ บาท
 กับเงินเพิ่มพิเศษรายเดือนเท่าเดิม และได้ขึ้นบัญชีเป็นนายทหารฝ่ายเสนาธิการ
 เป็นพิเศษโดยมีต้องเข้าศึกษาในโรงเรียนเสนาธิการทหารบก วันที่ ๗ พฤษภาคม
 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนยศเป็นพันตรี

วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๒ ได้เลื่อนรับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๒๒๐ บาท
 กับเงินเพิ่มพิเศษรายเดือนเท่าเดิม วันที่ ๑ กรกฎาคม ย้ายไปเป็นนายทหารฝ่าย
 เสนาธิการกองทัพบก ๒ และ วันที่ ๖ พฤศจิกายน ได้รับพระราชทานเครื่องราช
 อติริยาภรณ์เบญจมาภรณ์ช้างเผือก

วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๓ ได้เลื่อนรับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๒๖๐ บาท กับเงินเพิ่มพิเศษรายเดือนเท่าเดิม วันที่ ๑ กันยายน ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นหัวหน้านายทหารฝ่ายเสนาธิการกองทัพบก ๒ และวันที่ ๒ ธันวาคม ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จักรวาลมณฑลไทย

วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๔ ได้เลื่อนรับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๓๐๐ บาท กับเงินเพิ่มพิเศษรายเดือนเท่าเดิม วันที่ ๒๔ เดือนเดียวกันทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนยศเป็นพันโท และในเดือนนี้เองได้ย้ายไปเป็นหัวหน้าแผนกที่ ๔ กรมเสนาธิการทหารบก วันที่ ๓๐ กรกฎาคม ย้ายไปเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนเสนาธิการทหารบก และวันที่ ๖ พฤศจิกายน ได้รับพระราชทานเหรียญจักรมาลา

วันที่ ๑๘ พฤษภาคม ๒๔๗๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระประศาสน์พิทยายุทธ วันที่ ๒๔ มิถุนายน ได้เป็นหัวหน้าหนึ่งในคณะราษฎรทำการขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ เพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทยจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ ทั้งนี้เป็นความชอบพิเศษแก่แผ่นดิน วันที่ ๒๖ กรกฎาคม ได้รับตำแหน่งพิเศษเป็นกรรมการกลางกลาโหม ในเดือนสิงหาคม ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก และวันที่ ๑๐ ธันวาคม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นรัฐมนตรี

วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๖ ได้เลื่อนรับเงินเดือน ๆ ละ ๔๐๐ บาท กับเงินเพิ่มพิเศษรายเดือนเท่าเดิม วันที่ ๑๘ มิถุนายน กราบถวายบังคมลาออกจกตำแหน่งรัฐมนตรี ในเดือนกันยายน ได้ออกไปดูการทหารและการศึกษา ณ ประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรป

วันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๓๗ ย้ายมาเป็นรองเสนาธิการทหารบก และ
วันที่ ๕ มกราคม ย้ายไปประจำกองบังคับการกองทัพบก

วันที่ ๑ เมษายน ๒๕๓๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนยศเป็นพันเอก
ได้รับเงินเดือน ๆ ละ ๕๐๐ บาท

วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๓๘ ย้ายไปเป็นผู้ช่วยปลัดกระทรวงกลาโหม วันที่
๑๕ พฤษภาคม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นราชองครักษ์เวร และวันที่
๒๖ พฤษภาคมได้รับแต่งตั้งให้เป็นตุลาการประจำ

วันที่ ๑ เมษายน ๒๕๔๐ ได้เลื่อนรับเงินเดือน ๆ ละ ๕๕๐ บาท วันที่ ๒๐
กันยายน ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตรีติการณช้างเผือก และ
วันที่ ๘ ธันวาคม ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นสมาชิกสภา
ผู้แทนราษฎรประเภท ๒

วันที่ ๑ เมษายน ๒๕๔๑ ได้เลื่อนรับเงินเดือน ๆ ละ ๖๐๐ บาท วันที่ ๘
กรกฎาคม ย้ายมาเป็นที่ปรึกษาการป้องกันพระราชอาณาจักร วันที่ ๒๐ กันยายน
ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย วันที่ ๘
ตุลาคม ย้ายไปดำรงราชการกองบังคับการสำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม
เพื่อเตรียมตัวไปรับราชการในตำแหน่งอัครราชทูต วันที่ ๗ ธันวาคม ได้ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นอัครราชทูตพิเศษผู้มีอำนาจเต็มประจำ
ประเทศเยอรมัน โดยกระทรวงการต่างประเทศได้ขอโอนจากกระทรวงกลาโหม
ไปรับราชการทางกระทรวงการต่างประเทศและแต่งตั้งให้เป็นข้าราชการพลเรือน
สามัญชั้นพิเศษ เนื่องจากการที่ต้องไปรับราชการยังประเทศเยอรมันนี้ จึงได้ลา

ออกจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภท ๒ และเมื่อต้องย้ายมารับราชการ
ทางฝ่ายพลเรือนเช่นนี้ ทางกระทรวงกลาโหมจึงให้เป็นนายทหารนอกกอง สังกัด
กองบังคับการสำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม

วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๘๒ ได้เลื่อนรับเงินเดือน ๆ ละ ๖๕๐ บาท

วันที่ ๒ เมษายน ๒๔๘๓ ได้เลื่อนรับเงินเดือน ๆ ละ ๗๐๐ บาท และวันที่
๑๘ กันยายน ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก

วันที่ ๑๔ กันยายน ๒๔๘๔ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์
ประดมาภรณ์มงกุฎไทย

วันที่ ๒๔ เมษายน ๒๔๘๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้
ดำรงตำแหน่งอัครราชทูตประจำประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม
ได้เลื่อนรับเงินเดือน ๆ ละ ๘๐๐ บาท และวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ออกจากบรรดาศักดิ์

วันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๔๘๗ ได้เลื่อนรับเงินเดือน ๆ ละ ๘๐๐ บาท วันที่
๒ กันยายน พ้นจากตำแหน่งอัครราชทูตประจำประเทศสวิตเซอร์แลนด์ และวันที่ ๑๕
ธันวาคม ได้รับอิสริยาภรณ์ แพร่ภรณ์ยศถาบรรดาศักดิ์ และยศเชลยศึก
ชั้นที่ ๑ จากผู้บำเหน็จความชอบ

วันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๔๘๘ พ้นจากตำแหน่งอัครราชทูตพิเศษผู้มีอำนาจ
เต็มประจำประเทศเยอรมันโดยปริยาย เพราะเยอรมันยอมแพ้สงครามโดย
ไม่มีเงื่อนไข ในระหว่างที่สงครามเกิดขึ้นในยุโรป ได้ประจำอยู่ในประเทศ
เยอรมันตลอดมาจนเยอรมันยอมแพ้ จึงได้ถูกเจ้าหน้าที่ทหารรัสเซียควบคุมตัว

ไปไว้ที่มอสโคว์ และถึงกับถูกจำคุกในรัสเซีย ถึงยี่สิบเก้าวันโดยละเอียดในหนังสือเรื่อง “๒๒๕ วันในรัสเซีย” ซึ่งเจ้าของประวัตินี้ได้เขียนขึ้นและพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพนางเนาว์ ชูถิ่น (เนาว์ ประศาสน์พิทยายุทธ) จ.จ. ภรรยา เมื่อวันที่ ๓ พฤศจิกายน ๒๔๙๑ ต่อมาภายหลังทางการรัสเซียได้อนุญาตให้เดินทางกลับประเทศไทยได้ จึงได้เดินทางกลับโดยผ่านประเทศสวีเดนและสหรัฐอเมริกา

วันที่ ๑๘ เมษายน ๒๔๙๙ เดินทางถึงประเทศไทย วันที่ ๒๒ มิถุนายน ได้เข้ารับหน้าที่ในกระทรวงการต่างประเทศ ในตำแหน่งอธิบดีราชทูตประจำกระทรวง

วันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๔๙๐ โอนไปรับราชการกระทรวงคมนาคม ในตำแหน่งอธิบดีกรมไปรษณีย์โทรเลข

วันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๔๙๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกจากราชการเหตุนับราชการนาน และได้รับพระราชทานบำนาญเดือนละ ๕๘๕ บาท

พลตรี พระประศาสน์พิทยายุทธ ได้เริ่มป่วยมาตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ๒๔๙๒ ด้วยโรคตับแข็ง แพทย์ได้พยายามรักษาอย่างแข็งแรง อาการค่อยยิ่งยงขึ้นบ้าง แล้วก็กลับทรุดไปอีก ในตอนต้นได้ไปรักษาที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ต่อมาเดือนตุลาคมจึงกลับมารักษาที่วชิรพยาบาล แต่อาการไม่ดีขึ้น ทรุดหนักลงตามลำดับ จนวันที่ ๖ ธันวาคม เวลาประมาณ ๕ นาฬิกา ก็ถึงแก่อนิจกรรมด้วยอาการสงบ ที่บ้านเลขที่ ๑๓๗/๑ ซอยพร้อมใจ จำนวนอายุได้ ๕๕ ปี ๖ เดือน

ในการพระราชทานน้ำอาบศพในเย็นวันนั้น ได้มีจอมพล ป. พิบูลสงคราม
เป็นประธานพร้อมด้วยท่านผู้เกียรติเป็นจำนวนมากไปอาบน้ำศพ เสร็จแล้วได้นำ
ศพไปฝากเก็บไว้ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม เพื่อบริการพระราชทานเพลิงต่อไป

พลตรี พระประศาสน์พิทยายุทธ ได้ทำการสมรสกับนางสาวเนา
ปราบทวายสวัญ บุตรนายพันตำรวจโทขุนประธานรณกิจ เมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม
๒๔๖๓ ซึ่งภายหลังได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จตุตถจุลจอมเกล้า
และได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒๖ กรกฎาคม ๒๔๘๑ เกิดบุตรธิดาด้วยกันรวม
๗ คน คือ

๑. นางสาวนงนุช ชูถิ่น อายุ ๒๑ ปี ถึงแก่กรรมในประเทศเยอรมัน
ด้วยโรคเส้นประสาท เนื่องจากตกใจกลัวการระเบิด

๒. นางนงเยาว์ โทณวณิก

๓. นางนงพงา ขวัญชัย

๔. นางนงลักษณ์ โรจนประกิจ

๕. นายชูศักดิ์ ชูถิ่น

๖. นางสาววนิดา ชูถิ่น

๗. นางสาวชนิษฐา ชูถิ่น

พลตรี พระประศาสน์พิทยายุทธ เป็นผู้ที่ใคร่ประจบสอพลอความดีมา
เป็นทีประจักษ์แก่คนทั้งหลายมาแล้ว เมื่อมาของเสียบชีวิตไปในเมื่อยังไม่ถึง
ยี่สิบขวบเช่นนั้น ย่อมเป็นที่เสียดายอาลัยในบรรดาหมู่ญาติมิตรทั้งหลายเป็นอย่าง
ยิ่ง ดังนั้น จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในนามผู้ร่วมเปลี่ยนแปลงการปกครองมา
ด้วยกัน จึงรับเป็นเจ้าภาพจัดงานศพ นับแต่วันถึงอนิจกรรมเป็นต้นมา และมี
กรมไปรษณีย์โทรเลขร่วมด้วยทั้งกำลังกายและกำลังทรัพย์ ประจบสอพลอทั้งหลายผู้
ร่วมเปลี่ยนแปลงการปกครองส่วนมากซึ่งอยู่ในที่ ๆ สามารถจะรับทราบข่าวใน

ก็ไ้ร่วมบำเพ็ญกุศลอุทิศไปให้ท่านผู้ถึงอนิจกรรมเป็นการพร้อมเพียง ทั้งน้อม
 เป็นการแสดงให้เห็นว่า ผู้ทำความดีนั้น แม้ตัวจะตายไปแล้ว ความดีนั้นก็ทำ
 สูญสิ้นไปไม่ สมดังพุทธภาษิตว่า รูป ชีรติ มรณานิ นามโคตฺตํ นชีรติ
 ร่างกายของสัตว์ย่อมย่อยยับไป แต่ชื่อและสกุลไม่รู้จักย่อยยับ ในการพระราช
 ทานเพลิง ฌ วัคมกุฏกษัตริยาราม ไ้รับพระราชทานโกศเช่นเกียรติยศ พร้อม
 ค่ายกองทหารเกียรติยศ มท่านผู้เกียรติมาร่วมชุมนุมเป็นจำนวนมาก

นอกจากประวัติส่วนนี้แล้ว ยังไ้เขียนประวัติการศึกษาของพลตรี
 พระประศาสน์พิทยายุทธ ในทวีปยุโรปไว้ด้วย โดยพลโท พระศิลาปักษีศตราคม
 (ภักดิ์ เกษล่ำลือ) เป็นผู้เรียบเรียง และพันเอกหลวงสุรวิมลสมรรถ (ชั้น
 ช่วงสุคันธี) เป็นผู้ช่วยตรวจแก้ ขอขอบพระคุณท่านทั้งสองไว้ ฌ ทนทวย

พ.ท. หลวงวรรณสิทธิพิชัย

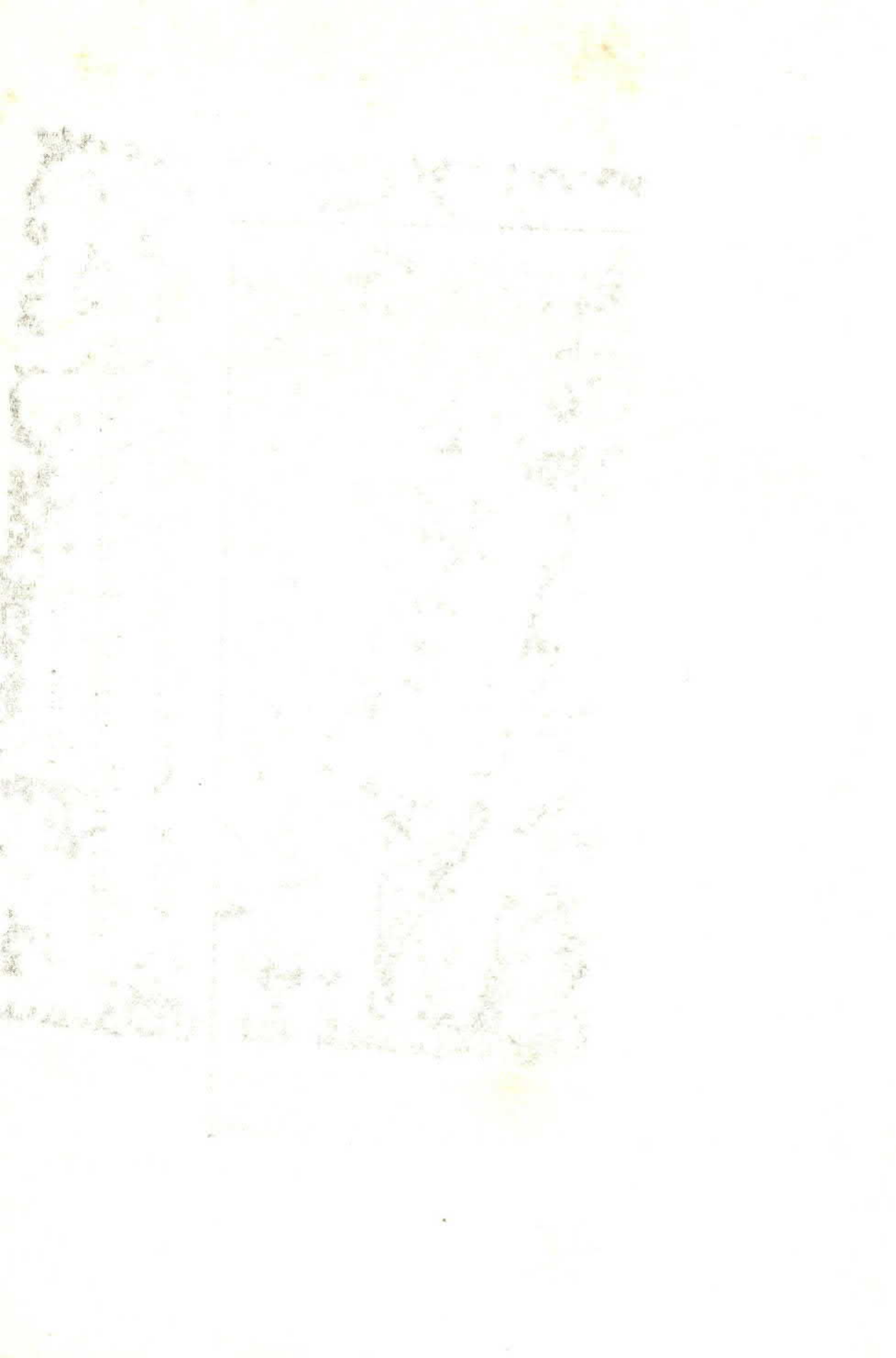
๓ ธ.พ. ๕๓

พลตรี พระประศาสน์พิทยาท (วัน ชูถิ่น)

ถ่ายในขณะที่ทำหน้าที่พลทหารบกอยู่ในประเทศสวีเดน

เมธ พ.ศ. ๒๔๕๕

ประวัติการศึกษา

ของ

พล.ท. พระประศาสน์พิทยายุทธ

ในทวีปยุโรป ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๕๔ ถึง ๒๔๖๒

พระประศาสน์พิทยายุทธ เสด็จ การศึกษาจาก โรงเรียน นายร้อยทหารบก
ห้อง ๖ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๓ โดยปรกตินักเรียนการศึกษานั้นจะได้ออกไปรับราชการ
เป็นนายทหารบกต่อไป ตามระเบียบข้อบังคับของกระทรวงกลาโหมสมัยนั้น แต่
เนื่องจากพระประศาสน์ฯ ยังเป็นผู้มีอายุน้อยทั้งเป็นผู้มีความรักที่ประกอบกับมีความ
ประพฤติเรียบร้อย มีสติปัญญา และลักษณะนิสัยที่จะเป็นนายทหารผู้ใหญ่เป็น
ประโยชน์ในราชการกองทัพอากาศ ทางราชการจึงได้คัดเลือกส่งออกไปศึกษาวิชา
ทหารบกต่อในต่างประเทศ เมื่อได้เตรียมตัวเรียบร้อยแล้วจึงพร้อมด้วยสมเด็จพระ
ศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พระพันปีหลวง จะเสด็จ
ประพาสทางประเทศจีนและญวนในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ พระประศาสน์ฯ พร้อมด้วย
นักเรียนอนชังจะไปศึกษา ณ ทวีปยุโรปจึงได้ตามเสด็จโดยเรือพระที่นั่งจักรีไปจน
ถึงเมืองฮ่องกง และจากนั้นได้เดินทางผ่านประเทศญวน ไชยบุรี และรัสเซีย
จนกระทั่งถึงกรุงเบอร์ลินประเทศเยอรมันในปี พ.ศ. ๒๔๕๔
เนื่องจากนักเรียนไทยที่ไปศึกษาคือ ณ ประเทศเยอรมันยังไม่มีความรู้ทาง
ภาษาเยอรมันและวิชาอื่น ๆ พอที่จะเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยของเยอรมันได้ จึง
สถานทูตได้จัดส่งพระประศาสน์ฯ และนักเรียนที่ไปในวันเดียวกันให้ไปศึกษาวิชา
ขั้นต้นในความอำนวยการของโพรเฟสเซอร์ Volhase ณ ตำบล Berlin - Lichter-
felde การศึกษาในขณะนั้นมีวิชาภาษาเยอรมัน คำนวณ ภาษาอังกฤษ ภาษา

ฝรั่งเศส ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ฯลฯ ในระบับพระประศาสน์ฯ
 พักอยู่กับครอบครัวของ โปร์เฟสเซอร์ ใต้ศึกษาหาความรู้ เกี่ยวกับ สังคม และ
 วัฒนธรรม ฯลฯ ของเยอรมันไปด้วยพร้อมกันอันจะเป็นประโยชน์สำหรับจะเป็น
 นายทหารสืบไป แต่ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้เกิดสงครามขึ้นในยุโรป นักเรียน
 ไทยที่ศึกษาวิชาทหาร และจะ ศึกษา วิชาทหาร ใน ประเทศเยอรมัน ไม่สามารถจะ
 ศึกษาวิชานั้นต่อไปได้ ทางราชการสถานทูตจึงต้องย้ายนักเรียนประเภทนี้ซึ่งมี
 พระประศาสน์ฯ รวมอยู่ด้วยให้ไปศึกษาต่อ ณ ประเทศสวิสเซอร์แลนด์โดยมิให้
 เสียเวลาหรือต้องส่งกลับเมืองไทย เมื่อไปลงประเทศสวิสเซอร์แลนด์ พระ
 ประศาสน์ฯ ได้เข้าศึกษาอยู่ใน Institut Minerva อันเป็นสถานการศึกษาอันมีชื่อ
 ที่เมือง Zurich โดยมีมหาวิทยาลัยสอนเข้าศึกษาใน Polytechnische Hochschule
 อันเป็นมหาวิทยาลัยทางการช่าง และ วิทยาศาสตร์ที่มีชื่อเสียง แห่งหนึ่ง ในโลก
 ในขณะเดียวกันทางราชการสถานทูตไทย ณ กรุงเบอร์ลินได้ติดต่อกับทางราช
 การของประเทศสวิสเซอร์แลนด์ ขอให้ให้นักเรียนไทยในประเทศสวิสเซอร์แลนด์
 ได้เข้าศึกษาวิชาทหารบกของประเทศนั้นต่อไป เมื่อพระประศาสน์ฯ ได้เข้าศึกษา
 วิชาอยู่ใน Polytechnische Hochschule แล้ว ทางราชการสวิสเซอร์แลนด์ก็
 ได้ตกลงรับนักเรียนไทยทั้งหมดให้เข้าศึกษาวิชาทหารต่อในกองทัพบก ของสวิส
 เซอร์แลนด์ได้ พระประศาสน์ฯ ได้เข้าเป็นพลทหารในโรงเรียนทหารบกพลหนัก
 ณ เมือง Thun เป็นชั้นต้นจนจบภาค แล้วกลับมาเมือง Zurich เข้าศึกษาใน
 โรงเรียนทหารบกในฐานะเป็นพลทหารเช่นเดียวกัน เมื่อจบหลักสูตรแล้วทาง
 ราชการได้ให้เข้าศึกษา ใน โรงเรียนนายสิบอีกติดต่อกันไปจนกระทั่งจบการช
 ทางการศึกษา ในระยะใกล้ก็ถึงกันทางราชการทหารบกสวิสเซอร์แลนด์ได้เข้
 โรงเรียนนายทหารสนามชนกเมืองนอก พระประศาสน์ฯ จึงได้มีโอกาสเข้า
 ศึกษาต่อในโรงเรียนนายทหารสนามม้ารุ่นที่ ๖

อันการทหารของสวีตเซอร์แลนด์นั้น ย่อมเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่ามี
สมรรถภาพสูงเพียงไร กองทัพบกสวีตเซอร์แลนด์เข้มแข็ง ทหารม้ามี
มีอาวุธทันสมัย การศึกษาอบรมในโรงเรียนต่าง ๆ แม้จะใช้เวลาน้อย แต่ผู้
ได้เข้าศึกษาก็ต้องใช้วิธีระมัดระวังตลอดจนกำสรวลอย่างสูงที่สุดทุกฝ่ายมีอยู่
พระประศาสน์ ๑ ได้ศึกษาในโรงเรียนทหารเหล่านั้นก็วยศตลอดมา พระประศาสน์
เป็นทหารที่มีความซื่อสัตย์ดี เพียรอดทนอย่างยิ่งยวด แม้อากาศจะหนาว หิมะ
จะตก น้ำจะแข็ง จะต้องปลูกป่าไว้เขาด้วยแบกน้ำหนักมีอาวุธและยุทธภัณฑ์
ประจำกายครบถ้วนไม่น้อยกว่าเพื่อนทหารสวีตเซอร์แลนด์ ซึ่งมีร่างกายแข็งแรง
กำยำล่ำสัน พระประศาสน์ ๑ ก็ไม่เคยย่อท้อ หรือแสดงออกซึ่งความอ่อน
แอ จนปรากฏว่าได้รับความสะดวกสบายเนื่อง ๆ จากนายทหารผู้ใหญ่ซึ่งมาตรวจ
สอบภาคการฝึกว่าเป็น “ทหารตัวอย่างของไทย” แต่การศึกษาในโรงเรียน
ที่กล่าวถึงนั้นยังหาทันสมัยลงไม่ ประเทศไทยก็ได้ประกาศสงครามเข้ากับ
ฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นปรียกกับฝ่ายเยอรมัน ทางราชการทหารบกประเทศ
สวีตเซอร์แลนด์จึงจำเป็นต้องให้คนไทยรวมทั้งพระประศาสน์ ๑ ด้วยพ้นจากราช
การทหารของประเทศนั้น เพราะเกรงว่าหากขึ้นใจฝักใฝ่อยู่กับฝ่ายใดไปอาจเป็นเหตุ
ให้ความเป็นกลางของเขาต่างพร้อยไป พระประศาสน์ ๑ ได้ออกจากกองทัพ
สวีตเซอร์แลนด์โดยได้รับประกาศนียบัตร จาก กองทัพบกของประเทศนั้น ให้มียศ
เป็นร้อยตรีโททั้ง ๆ ที่ยังศึกษาไม่จบถึงกล่าวแล้ว

ในขณะเมื่อได้ศึกษาอยู่ในประเทศสวีตเซอร์แลนด์ หลังจาก สถานทูตไทย
ในกรุงเบอร์ลินได้ย้ายไปตั้ง ณ กรุงโตเปนเซเกนประเทศเดนมาร์กแล้ว นักเรียน
ไทยทั้งหมดได้โอนมาสังกัดอยู่ในความ บังคับบัญชา ของ สถาน อัครราชทูตไทย
ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส เมื่อประเทศไทยได้เข้าสู่ภาวะสงครามแล้ว และ
จะส่งกองทหารอาสาไปทำการร่วมรบในประเทศฝรั่งเศส ทางราชการจึงเรียก

นักเขียนทหารไทยทั้งหมดในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ให้เดินทางไปกรุงปารีส เพื่อ
เตรียมตัวที่จะร่วมปฏิบัติราชการ กับกองทหารอาสา ในชั้นต้นในประเทศ
ฝรั่งเศส พระประศาสน์ ๑ ได้ไปศึกษาหาความชำนาญในวิชาภาษาฝรั่งเศส
ณ เมือง Cean ในระหว่างนั้นทางราชการได้ประจักษ์คุณความดีความสามารถ
ของพระประศาสน์ ๑ จึงได้แต่งตั้งให้มียศเป็นร้อยตรีของประเทศไทย และอีกปี
หนึ่งต่อมา ขณะที่พระประศาสน์ ๑ รับราชการอยู่ในหน่วยกองพันของกองทหาร
อาสา พระประศาสน์ ๑ ได้รับพระราชทานยศเป็นร้อยโท และได้ปฏิบัติหน้าที่อยู่
ในหน่วยนั้นจนสุดสิ้นมหาสงครามโลกครั้งที่ ๑ เดินทางกลับยังภูมิลำเนาด้วยทหาร
อาสารุ่นที่สองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒

ในยามสุขพระประศาสน์ ๑ ไม่เคยขาด เมื่อมีการสนทนาระหว่าง มีพระ
ประศาสน์ ๑ มาร่วมวงด้วย ความสุขสนทนากันจะมากขึ้นเป็นทวีคูณ ในยามทุกข์
ร้อนพระประศาสน์ ๑ ไม่เคยปลงหนเอาตัวรอด พระประศาสน์ ๑ จะช่วยแบ่งเบา
ความทุกข์วิบัติภาระไปได้เป็นส่วนมาก พระประศาสน์ ๑ เป็นผู้มี ความประพฤติ
เรียบร้อย แต่ก็ไม่ถึงกับเป็นแมวนอนหวด เป็นคนอ่อนโยนแต่ก็ไม่ถึงกับเรียกว่า
อ่อนแอ เป็นมิตรแท้ มีความซื่อสัตย์สุจริต รู้จักปฏิบัติตนเข้ากับสังคมของ
บุคคลทุกชั้น คุณสมบัตินี้ในตัวของพระประศาสน์ ๑ เหล่านี้ทำให้พระ
ประศาสน์ ๑ เป็นที่รักใคร่ของบรรดาเพื่อนฝูงทั้งไทยและเทศ.

พล ท. พระศัลยศาสตร์

๓๔ พ.ย. ๕๓

พ.อ. ชน ช่วงสุกนธ์

๖ ธ.ค. ๕๓

จดหมายเหตุ

เรื่องมิชชันนารีอเมริกันมาประเทศไทย

ตอนที่ ๑

ศาสนาของพระเยซูคริสต์ ซึ่งฝรั่งมาสั่งสอนในประเทศไทยเป็น ๒ ลัทธิ
ลัทธิหนึ่งเรียกว่าโรมันคาทอลิก พวกบาทหลวงฝรั่งเข้านามาสอนแต่ครั้งกรุงศรี
อยุธยาเป็นราชธานี ถึงทีหลังต่อมาจนบัดนี้ อีกลัทธิหนึ่งเรียกว่าโปรเตสแตนต์
เมื่อกรุงศรีอยุธยายังเป็นราชธานี หาปรากฏว่ามีฝรั่งชาติใดเข้ามาสั่งสอนไม่ จน
เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๑ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พวกมิชชัน
นารีอเมริกันจึงนำเข้ามาตั้งเป็นครั้งแรก แต่พวกมิชชันนารีที่เข้ามาในเมืองไทย
ครั้งนั้น มาต่างกันเป็น ๓ คราว คราวแรก คือ ม. ทอมลัน กับ ม. กัตส์ลาฟ
และเรเวอเรนต์เฮย์ล ซึ่งเป็นพวกมิชชันนารี คณะลอนดอน มิชชันนารี โซไซเอตี
มาก่อน คราวที่ ๒ คือเรเวอเรนต์ ยอนเตเลอร์โยนส์กับภรรยา และ เรเวอเรนต์
วิลเลียมกิน ซึ่งเป็นมิชชันนารี คณะอเมริกัน แบปติสต์ ขอด เข้ามา คราว
ที่ ๓ คือเรเวอเรนต์ รอนสันกับภรรยา เรเวอเรนต์ เฮส. ยอนสันกับภรรยา
และหมอ คี.บี. ยนต์เลกับภรรยา ซึ่งเป็นมิชชันนารี คณะอเมริกันขอด ออฟ
คอมมิชชันเนอร์ ฟอร์ ฟอเรign มิชชันส์ เข้ามา

มิชชันนารีที่มากคราวที่ ๑ นั้น มาโดยลำพัง ทั่วมาสอนศาสนาอยู่ใน
เมืองจีน มาทราบว่ามิชชันนารีมาอยู่ในประเทศไทยมากจึงตามมา ไม่ได้รับคำสั่งจาก
สมาคมการค้าสนาในประเทศอเมริกา แต่เมื่อมาถึงเมืองไทยก็เห็นว่าเมืองนี้
สมควรจะเป็นที่แผ่ศาสนาคริสต์ จึงได้มีจดหมายแจ้งความคำริขของตนไปยัง
สมาคมการค้าสนา และออกความเห็นให้ส่งมิชชันนารีเข้ามาตั้งสอนศาสนา

ในเมืองไทย ส่วนชุดมาคราวที่ ๒ กับที่ ๓ นั้น มาโดยได้รับคำสั่งโดยตรงจาก สภาสมาคมการศึกษาในประเทศอเมริกา และเมื่อมาถึงเมืองไทยแล้ว ชุดที่ ๒ กับ ชุดที่ ๓ นั้น ได้ร่วมกันเข้าเป็นคณะเดียวกัน ให้ชื่อใหม่ว่า อเมริกัน แบบคิสต์ บอช แอนด์ อเมริกัน บอช ออฟ คอมิชชันเนอร์ ฟอว์ ฟอเรน มิชชันนารี มิชชันนารีทั้ง ๓ ชุดนี้ได้มาดำเนินการ คือเผยแผ่ศาสนาอย่างเดียวกัน เรื่องราวของมิชชันนารีทั้ง ๓ คณะนี้ มีเค้าความที่จะได้เล่าโดยย่อต่อไปนี้

มิชชันนารีคณะที่ ๑

ม. กัตส์ลาฟ กับ ม. ทอมลิน เมื่อก่อนจะมาสู่ประเทศไทยได้มาพักอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ จนวันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๑ โดยสารเรือสำเภาลงลำหนึ่งแล่นไปมา ๑๔ วัน มาถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม

นอกจากมิชชันนารีทั้ง ๒ ที่กล่าวแล้ว ยังมีมิชชันนารีอีกคนหนึ่ง ชื่อ ม. เม็คเฮิสต์ อยู่ที่เมืองปัตตาเวียในเกาะชวา ตั้งใจจะมาเมืองไทยเมื่อปลาย พ.ศ. ๒๓๗๐ แต่ในขณะนั้นมีเหตุขัดข้องเสียมาไม่ได้ ครั้นมาถึงปี พ.ศ. ๒๓๗๑ ได้ทราบว่า ม. กัตส์ลาฟ กับ ม. ทอมลิน กำลังเตรียมเดินทางจะมาเมืองไทย เห็นเป็นโอกาสเหมาะที่จะสมทบมาด้วยได้ จึงโดยสารเรือใบออกจากเมืองปัตตาเวียเดินทางมายังเมืองสิงคโปร์แต่มาไม่ทัน ม. กัตส์ลาฟ กับ ม. ทอมลิน ได้ออกเรือจากสิงคโปร์มาเสียได้ ๒ วันก่อน จึงเป็นอันคลาดกัน เมื่อการเป็นเช่นนั้น ม. เม็คเฮิสต์ จึงโดยสารเรือลำหนึ่งมายังเมืองปัทัง เมืองตรังگان เมืองคามาตัน เมืองปัตตานี และต่อมาจนถึงเมืองสงขลา เพื่อจะหาเรือใหญ่ อาศัยมายังกรุงเทพฯ หรือไปเมืองญวน แต่ก็ไม่สำเร็จอีก ม. เม็คเฮิสต์ ก็กลับไปยังเมืองสิงคโปร์

ฝ่าย ม. กัตสลาฟ กับ ม. ทอมลัน ครั้นมาถึงกรุงเทพฯ มาพบ ม. คาลอส
เคอซิลเวียรา ซึ่งเป็นกงสุลปอตเกตอยู่ในครั้งนั้น (๑) ได้ช่วยเหลือพวกมิชชัน
นารทง ๒ นี้อย่างมาก ขอให้ทอชและเมอชเกลยกับกันก็ช่วยเหลือของกัน บ้านที่
มิชชันนารทง ๒ นี้อยู่กัน จึงอยู่ใกล้กับกงสุลปอตเกต

พอ ม. กัตสลาฟ กับ ม. ทอมลัน มาอยู่ในเมืองไทยได้ ๒ สัปดาห์
ขออนุญาตจากรัฐบาลได้แล้วก็เริ่มชักชวนพวกจีนให้เข้าถือนศาสนาคริสต์ และ
แจกจ่ายหนังสือสอนศาสนาซึ่งพิมพ์มาแต่เมืองจีน การททแยงแจกหนังสือสอน
พวกถือนศาสนาโรมันคาทอลิกเที่ยวพูดหาว่า พวกอเมริกัน จะมาปลุกให้พวกจีนก่อ
การกำเริบ จนทราบดีถึงพระเจ้าแผ่นดินก็ทรงสละทั้งพระทัย จึงตรัสสั่งให้เอา
แปลออก แต่ครั้นทรงทราบว่ามิได้มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นปฏิปักษ์แก่รัฐบาล ก็
โปรดฯ อนุญาตให้พวกมิชชันนารทงสองคนอยู่ได้อีกต่อไป ถึงเช่นนั้นก็ยังมี
ข่าวว่ามิได้มีประกาศออกห้ามมิให้ไทยผู้ใดผู้หนึ่งรับแจกหนังสือ ถ้าเจ้าพนักงาน
พบหนังสือนั้นมอมยู่ใด ผู้ใดจะต้องถูกจับและวิทหนังสือนั้นทันที เหตุเช่นนั้นได้
เกิดจนแก่มิชชันนารทง ๒ คนนี้เอง (๒) จน ม. คาลอสเคอซิลเวียราต้องพลอย
ถูกคำหนักโทษในการททพวกมิชชันนารทง ๒ นี้อีก และในที่สุดก็ได้รับคำสั่งให้ไล่ออก
เขาทั้ง ๒ ไปตามเรื่อง แต่ ม. คาลอสก็วิ่งเต้นช่วยเหลืออย่างแข็งแรง และคง
เป็นมิตรอันดีอยู่จนถึงทุก ครั้นนั้นเจ้าพระยาพระคลัง (๓) ถึงบอกให้ ม. อันเตอร์
พ่อค้าอังกฤษคนแรก ซึ่งในเวลานั้นอยู่ในกรุงเทพฯ จักการเอาคนทั้ง ๒ นี้ออก
ไปส่งเสียยังเมืองสิงคโปร์

เมื่อพวกมิชชันนารทง ๒ รู้เรื่องว่าตัวจะต้องถูกไล่ออกนั้น จึงยื่นคำร้อง
ต่อเจ้าพระยาพระคลัง เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ขอร้องทราบดีถึงคดีของเขา

(๑) มาแต่รัชกาลที่ ๒ ทรงตั้งเป็นที่หลวงอภัยวาณิช

(๒) ถึงเกิดการขัดข้องอย่างนี้ มิชชันนารทง ๒ ก็ยังพยายามที่จะสอนศาสนาแก่ไทยอยู่เสมอ

(๓) ถึงรัชกาลที่ ๔ เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์

ถูกกล่าวหา และอยากทราบว่าเหตุใดเขาจึงจะต้องถูกไล่ออกจากเมืองไทย
โดยมิได้มีความผิดอย่างหนึ่งอย่างใด เขาอ้างว่าเขาควรจะได้รับคามยุติธรรม
เท่ากับพวกบาทหลวงโรมันคาทอลิกเหมือนกัน และว่าถ้าเขาจะต้องถูกไล่อ้าง
แล้วขอให้อธิบดีออกหนังสือให้เขาฉบับหนึ่ง แจ้งความผิดของเขาที่สมควร
จะถูกไล่ออกจากประเทศ จะไปเอาไปแสดงแก่อังกฤษที่เมืองสิงคโปร์ การคัด
ค้านอันแข็งแรงของเขาทั้ง ๒ นั้มีผล กล่าวคือเจ้าพระยาพระคลังตกลงอนุญาต
ให้เขาอยู่ต่อไปอีก แต่ขอให้เขาระมัดระวังในเรื่องแจกหนังสือให้มาก

เมื่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นสงบกันไปแล้ว เขาทั้ง ๒ ได้กลับตั้งต้นดำเนินการ
ตามเดิมอีก คือแจกหนังสือแก่แจกอย่างระมัดระวัง^(๑) และแจกยารักษาโรค
ต่าง ๆ^(๒) ด้วย ต่อมาไม่นานนักคนทั้งหลายก็มีความชอบพอเชื่อถือเขา พวก
มารบหนังสือแจกและขอขายเป็นจำนวนมาก ประมาณเดือนเศษเท่านั้นเขาก็มี
โอกาสได้สมาคมติดต่อกับประชาชนมีจำนวนมาก และในจำนวนหนังสือถึง ๒๕ หีบ
ซึ่งเขาเอามา ก็เหลืออยู่แต่เพียง ๒ หีบเท่านั้น

ในระหว่างนี้เขารู้สึกว่าหนังสือสอนศาสนาที่แจกอยู่นั้น ถ้าเป็นภาษาไทย
แจกแก่พวกไทยข้างแล้ว จะมีประโยชน์มาก เขาจึงเริ่มเรียนภาษาไทยและวิธีการ
ทำงานและพม่าให้แปลพระคัมภีร์^(๓) จากภาษาจีนเป็นไทย คือให้จีนคนหนึ่งชื่อ
กิง ซึ่งเป็นผู้รู้ภาษาไทยแปลภาษาจีนออกเป็นภาษาไทยโดยวิธีว่าปากเปล่า ให้
พม่าคนหนึ่งชื่อ อัน เป็นผู้เรียบเรียงตามคำที่กิงแปลออกจากภาษาจีนนั้น
เป็นภาษาไทย แต่เมื่อได้แจกหนังสือ^(๔) และยาที่มีอยู่หมดแล้ว ม. ทอมลิน เกิด
ไม่ใคร่สบายและคิดที่จะกลับไปรักษาตัวยังเมืองสิงคโปร์ ทั้งจะได้ไปเอาหนังสือ

(๑) คือแจกเฉพาะจีน

(๒) แจกให้ทั้งไทยและจีน

(๓) คือพระคัมภีร์ไบเบิล

(๔) หนังสือภาษาจีน

และตามมาไว้อีก วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๒ ม. ทอมลิน ลงเรือออกจาก
เมืองไทยไปยังเมืองสิงคโปร์ ทั้งให้ ม. กัตส์ลาฟ ดำเนินการต่อไปในเมืองไทย
โดยลำพัง

ในระหว่าง ๖ เดือนตั้งแต่ ม. ทอมลิน กับ ม. กัตส์ลาฟ มาอยู่ในเมืองไทย
นั้น ได้ทำการแปลพระคัมภีร์ใหม่อันพรรณานถึงเกียรติคุณของพระเยซูคริสต์
ทั้ง ๔ คัมภีร์^(๑) ออกเป็นภาษาไทย เขียนด้วยอักษรโรมันแบบบริยรรณ^(๒) และทั้งได้
แต่งอภิชานภาษาอังกฤษกับภาษาไทยขึ้นอีกเล่ม ๑ สำเร็จตั้งแต่อักษร เอ ไปจนถึง
อักษร ฮาร์ กับทั้งได้ช่วยกันแปลพระคัมภีร์ออกเป็นภาษาลาว เขมร และแต่ง
อภิชานกับไวยากรณ์เป็นภาษาไทยและภาษาเขมรไว้อีกด้วย แต่หนังสือที่ ม. กัตส์
ลาฟ และ ม. ทอมลินแต่งไว้ในครั้งนั้น ไม่ใคร่จะถูกตั้งเรียบร้อบนัก เพราะฉะนั้น
จึงได้พิมพ์ออกเพียง ๒ คัมภีร์เท่านั้น คือคัมภีร์ลูก กับ คัมภีร์จอ^(๓) หนังสือ
ที่แปลออกจากพระคัมภีร์เหล่านี้ ภายหลัง ม. กัตส์ลาฟส่งไปให้เรเวอร์เรนต์
รอบินสัน มอบไว้เป็นสมบัติของสมาคมอเมริกัน แบปติสต์ บอค แอนด์ อเมริกัน
บอค ฮอฟ คอมมิชชันเนอร์ ฟอร์ ฟอเรign มิชชันนารี พร้อมด้วยหนังสือต่าง ๆ
ที่เป็นภาษาไทย ภาษาลาว และภาษาญวนอีกเป็นจำนวนมาก หนังสือไทยต่าง ๆ
ที่ ม. กัตส์ลาฟ ให้แก่สมาคมนั้น ยังคงอยู่ในสมาคมต่อมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๐๘
ส่วนต้นฉบับที่เขียนด้วยกระดากไทยนั้น ภายหลังได้เอาไปทำใบปลิวหนังสือ
เสียหมด

ก่อนที่ ม. ทอมลิน จะออกไปจากประเทศไทย เขาได้รวบรวมเรื่อง
ราวต่าง ๆ ที่มีชื่อนานรู้ได้ทำไปในระหว่างเวลา ๖ เดือน มอบสำเนาให้กับัน

(๑) คือ คัมภีร์ แมทธิว มาร์ค ลูก และจอ

(๒) พวกบาทหลวงโรมันคาทอลิกก็ใช้เขียนภาษาไทยด้วยอักษรโรมันเหมือนกัน

(๓) พระคัมภีร์ทั้ง ๒ ทว่าได้พิมพ์ขึ้นนั้น พิมพ์ด้วยตัวอักษรโรมัน เพราะในเวลานั้นตัวพิมพ์
อักษรไทยยังหาไม่ในประเทศนี้

คอฟฟีน ชาวอเมริกัน (๑) ขอให้ส่งไปยังสมาคมการศาสนาในอเมริกา

เมื่อ ม. ทอมลิน ไปเมืองสิงคโปร์แล้ว ม. กัตส์ลาฟ ได้ทำการอยู่ในเมืองไทยอีกหลายเดือน ได้แต่งหนังสืออธิบายเรื่องศาสนาคริสต์เป็นภาษาไทย และได้แปลพระคัมภีร์ใหม่บางตอนออกเป็นภาษาไทย ครั้นทำงานของตนได้ตามที่ไต่กระไว้แล้ว จึงได้ออกจากเมืองไทยไปยังสิงคโปร์ชั่วคราว เพื่อระจัดการพิมพ์หนังสือเหล่านั้น ในการที่ไปคราวนี้เขาได้แต่งงานกับนางสาวมาเรียเนเวล ซึ่งแต่ก่อนนี้ได้เคยอยู่ในตระกูลของหมอแอนทรีวิกเมืองลอนดอน ครั้นเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๒ ม. กัตส์ลาฟกลับมาเมืองไทยอีก อาศัยมาอยู่กับเรืออเมริกันลำ ๑ ซึ่งเกวีสันเป็นกัปตัน ม. เกวีสันได้เคยเป็นคนถือจดหมายฉบับหนึ่งไปให้สมาคมการศาสนาที่ในอเมริกา ขอให้สมาคมจัดการส่งมิชชันนารีมายังเมืองไทย ม. กัตส์ลาฟกับภรรยาได้ช่วยกันพยายามทำการที่จะให้การศาสนาเจริญยิ่งขึ้น มิได้เบื่อหน่าย ได้แปลหนังสือเรื่องศาสนาออกหลายเล่ม ใช้เวลามาก แทบว่าจะไม่มีเวลาพักผ่อนหย่อนเลย และทั้งได้จ้างคนคัดสำเนาไว้อีกเป็นจำนวนมาก

ม. กัตส์ลาฟกับภรรยาได้ดำเนินการอันยาก ลำบากของเขาอีกต่อมารจนถึงวันที่ ๑๖ เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๓ นางกัตส์ลาฟ คลอดบุตรแฝดแล้วตกโลหิตถึงแก่กรรมในสองสามชั่วโมงนั่นเอง ส่วนบุตรแฝดนั้น คนหนึ่งตายตั้งแต่คลอด อีกคนหนึ่งอยู่มาได้เกือบถึงกลางเดือนมิถุนายนก็ตมามากมาย ม. กัตส์ลาฟเมื่อต้องพรากภรรยาทรก และต้องอยู่แต่ตัวคนเดียวเช่นนั้น ก็เกิดความรำคาญใจจึงคิดที่จะไปยังประเทศจีน

ครั้นวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๗๔ ม. กัตส์ลาฟ โดยสารเรือสำเภาออกไปประเทศจีน ก่อนที่ ม. กัตส์ลาฟจะออกเดินทางไปได้ถึงบุตรน้อยไว้แก่

(๑) กัปตันคอฟฟีนคนนี้ ที่มาพาเด็กแฝดสองคนติดกัน ขึ้นอยู่กับเรือไปอเมริกา

แม่นมไทยคนหนึ่ง และส่งแม่นมคนนั้นไว้ว่าถ้าได้พบกันนางทอมสัน ซึ่งยังอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ในเวลานั้นมากกรุงเทพฯ เมื่อใดก็ขอให้มอบลูกของตนให้แก่ นางทอมสันนั้นไป แต่ว่าพอไปถึงสันดอนในวันที่ ๙ ได้ทราบข่าวว่าบุตรนั้นตายเสียออกเรือสำเภาที่ ม. กัตส์ลาฟโดยสำราญนั้นออกจากสันดอนไปในวันที่ ๑๘ มิถุนายน ก่อนหน้าที่ ม. ทอมสัน และเรเวเเรนค์เฮลด์มาถึงสองสามวันเท่านั้น ม. ทอมสันหวังว่าจะมาให้ถึงกรุงเทพฯ ก่อน ม. กัตส์ลาฟออกจากเมืองไทย แล้วจะชวนให้อยู่ในเมืองไทยอีกครั้งยี่รอบหนึ่ง เพื่อช่วยกันแก้ไขพระคัมภีร์ที่ไคเปลออกเป็นภาษาไทยไว้แล้วนั้นให้ดียิ่งๆ ขึ้น แต่ไม่ทันกัน เพราะ ม. กัตส์ลาฟไปเสียก่อนแล้ว

ตามจดหมายเหตุของ ม. กัตส์ลาฟ เขียนไว้มีใจความว่า ก่อนที่เขาจะลงเรือไปเมืองจีนสองสามวัน ได้พบกับพ่อค้าจีนชาวเมืองกวางตุ้งตอนตะวันออกคนหนึ่งชื่อลินจิง ไคเคยเป็นมิตรกันมาแต่ก่อน จีนคนนั้นชวนให้เขาไปเรือใบของตน แต่ ม. กัตส์ลาฟไม่ไปด้วย เพราะไม่ชอบกิริยาของจีนคนนั้น ม. กัตส์ลาฟได้ลงเรือใบของจีนอีกคนหนึ่งชื่อซันซันตรงไปเมืองเทียนสิน เรือที่ไปบรรทุกไม้ฝาง น้ำตาล พริกไทย ชนบกและผ้าดอก มีลูกเรือประมาณ ๕๐ คน ม. อันเตอร์กิปตันคอตัน และ ม. แมคโคแนล ได้ตามไปส่งจนถึงเรือ

เรือลงลงไป ๖ วัน พอวันที่ ๙ ถึงสันดอน เมื่อคนวันที่ ๙ ม. กัตส์ลาฟป่วย อาการหนักมากแทบจะไม่รอด แต่พอเช้าวันที่ ๙ ก็เผอิญค่อยยังชั่ว วันที่ ๑๔ เมื่อเรือยังทอดกอยที่สันดอนมีไทย (๑) คนหนึ่งไปหา ม. กัตส์ลาฟ ขอตรวจข้าวของ เมื่อตรวจไม่พบสิ่งของที่คงห้ามแล้วก็กลับไป เรือทอดกอยที่สันดอนจนถึงวันที่ ๑๗ ครั้นวันที่ ๑๘ จึงออกเดินทางต่อไป วันที่ ๑๙ ถึงเกาะคราม วันที่ ๒๓ กันยายน ถึงปากน้ำไฟโฮเมืองเทียนสิน (๒)

(๑) คือพวกชาวค่าน

(๒) ความที่กล่าวมาตอนนี้คัดจากหนังสือจีนสี่สวาทของโจว เสวโปชิตอวี่ เล่ม ๑ หน้า ๘๑, ๘๔, ๘๖, ศ.ศ. ๑๘๓๒

ตามเรื่องของ ม. กัตส์ลาฟ ซึ่งได้กล่าวมาข้างบนนี้ หมอขรัวเลสเตอร์เลิณ
 ม. กัตส์ลาฟว่าเป็นผู้มีความพากเพียรอุตสาหะยิ่งนัก เพราะเมื่อมาถึงเมืองไทย
 ใหม่ ๆ มีผลจักษุวิญญานมาก แต่ก็ได้บอกตนพยายามประกอบกิจที่ตั้งใจไว้มิได้เอา
 ใจใส่ต่อสู้เหล่านั้น จนในที่สุดได้ผ่านพ้นอุปสรรคทั้งหลายนั้น ๆ เสียได้ กลับเป็น
 ผู้มีหน้าตา ในระหว่างเวลาอยู่ในเมืองไทย ได้แจกหนังสือว่าด้วยเรื่องศาสนา
 และแจกยารักษาโรคต่าง ๆ ซึ่งเป็นอุบายในการที่จะดำเนินกิจในศาสนาให้สะดวก
 ยิ่ง ๆ ขึ้น เพราะการแจกยาและรักษาโรคซึ่งบรรดามิชชันนารีทั้งหลายกระทำ
 กันในสมัยนั้น คนไทยจึงเรียกบรรดาพวกมิชชันนารีว่า “หมอ” นี่เป็นกิจการ
 ส่วนหนึ่งซึ่ง ม. กัตส์ลาฟได้กระทำไปในเวลาที่ตนอยู่ในเมืองไทย ยังมีกิจอย่าง
 อื่นอีก ซึ่งนับว่า ม. กัตส์ลาฟได้ทำในเวลาที่ตนออกจากเมืองไทยไปแล้ว คือ
 ในเวลาที่ตนยังอยู่ในเมืองไทย ได้ตรวจดูอุปนิสัยใจคอของไทยและไตร่ตรองถึง
 ความเป็นไปต่าง ๆ ในเมืองนี้ เมื่อเห็นว่าเมืองนี้สมควรจะเป็นที่แผ่ศาสนาคริสต์
 ให้มาประดิษฐานอยู่ได้แล้ว จึงมีจดหมายไปถึงคณะผู้ช่วยการศาสนา ซึ่งตั้ง
 สาขาอยู่ในกรุงลอนดอน ออกความเห็นให้คณะวิปจิตการส่งมิชชันนารีเข้ามายัง
 เมืองไทย และได้เขียนจดหมายถึง เรเวอเรนต์ เจ. จิตสัน ที่ประเทศพม่าอีก
 ฉบับหนึ่ง เป็นใจความว่าอยากได้หนังสือสอนศาสนาเป็นภาษาพม่าบ้าง และต้อง
 การมิชชันนารีซึ่งเคยทำการอยู่ในประเทศพม่าสักคนหนึ่ง เพื่อประโยชน์จะ
 ส่งสอนพวกพม่าและญวนซึ่งอยู่ในเมืองไทยนี้ หนังสือที่ ม. กัตส์ลาฟเขียนไปนั้น
 ม. ทอมลิน เพื่อนร่วมคิตกได้ช่วยเหลือแจ้งเหตุผลสนับสนุนความเห็นเพิ่มเติม
 ลงไปในหนังสือนั้นอีกด้วย แต่ในเวลานั้นมิชชันนารีในประเทศพม่าก็มีจำกัด
 ไม่มีตัวมิชชันนารีที่จะส่งให้เข้ามาช่วยเหลือในเมืองไทยได้

ครั้นต่อมา ม. กัตส์ลาฟ กับ ม. ทอมลิน ได้พยายามเขียนจดหมายขอ
 มิชชันนารีเข้ามาทำงานในเมืองไทยอีก คราวนั้นเขียนถึงคณะอเมริกัน บอด ออฟ

คอมมิชชันเนอร์ ฟอร์ ฟอเรign มิชชันส์ ซึ่งอยู่ในประเทศอเมริกาฝากักตัน
คอฟฟินไป เมื่อคณะกรรมการได้รับหนังสือของ ม. กัทส์ลาฟก็เห็นชอบด้วย
แต่เวลานั้นยังไม่มีตัวมิชชันนารีที่จะส่งตรงมายังเมืองไทย แต่ยังมีอุปสรรค
กับเวลาที่เราเวเวเรนต์ เทวิก เอเบิล มิชชันนารีประจำตะวันออกของคณะนั้น กำลัง
จะเดินทางไปเมืองกวางตุ้ง คณะกรรมการจึงสั่งให้เรเวเรนต์ เอเบิล แวะมา
เมืองไทยด้วย เรเวเรนต์ เอเบิล ใ้มาทัน ม. ทอมลิน ที่สิงคโปร์ และเล
สมทบกันเดินทางต่อมาถึงเมืองไทย

พฤติเหตุของ ม. กัทส์ลาฟ หมกเพียงเท่านั้น จะได้เล่าถึงพฤติเหตุของ
เรเวเรนต์ เอเบิล กับ ม. ทอมลิน อีกต่อไป

ฝ่าย เรเวเรนต์ เอเบิล เมื่อได้ทำการที่เมืองกวางตุ้ง และโดยสารเรือ
ไปยังเกาะชวา และเกาะอื่นๆ เพื่อตรวจหลักฐานของฮอลันดา ตามคำสั่งโดยตรง
ของผู้อำนวยการคณะแล้ว จึงออกเดินทางไปเมืองสิงคโปร์ เพื่อหาเรือต่อมา
เมืองไทย ยังมิเคยพบกับ ม. ทอมลิน ซึ่งออกไปเปลี่ยนอากาศที่นั่น กำลังจะ
เดินทางกลับมากรุงเทพฯ เขาทั้ง ๒ จึงได้เดินทางมาด้วยกัน

วันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๗๔ จึงโดยสารเรือชื่อไซเพีย (๑) ซึ่งชาว
อังกฤษเป็นกัปตัน ออกจากสิงคโปร์มาเมืองไทย ได้มาถึงกรุงเทพฯ ในวันที่
๒ กรกฎาคม พอมาถึง ม. คาลอส เทอ ซิลเวียรา กงสุลปอตเกต ได้มี
ความเอื้อเฟื้อรับรองคนทั้ง ๒เป็นอย่างดี มีสิ่งทำให้ ม. ทอมลินเสียใจอยู่
อย่างหนึ่ง คือมาไม่ทัน ม. กัทส์ลาฟ เขาทั้ง ๒ ได้พักอยู่ที่เรือนซึ่งเคยอยู่กับ
ม. กัทส์ลาฟครั้งอยู่ก่อนนั้น

ม. ทอมลิน กลับมาประเทศไทยเที่ยวนี้ ได้นำยามาเป็นจำนวนมาก
หนังสือจีน ๖ หีบ และหนังสือภาษาไทยพิมพ์ด้วยตัวอักษรโรมัน ๓๐๐ ฉบับ

(๑) เป็นเรืออาหรับชนิดหนึ่ง

ผ. ถัดสัปดาห์ ใต้เหลืหนึ่งสี่ไว้ให้เขาอีก ๗ หีบ ครั้นจักแจกทยอยที่พวกเราย่อย
แล้ว ม. ทอมลินก็เริ่มแจกหนึ่งสี่ แจกยาอีก มีผู้มาขอยาและหนึ่งสี่เป็นจำนวน
มาก ในไม่ช้าหนึ่งสี่ภาษาไทยก็นำมาทั้งหมด (๑) ม. ทอมลิน รู้สึกปลื้มใจ
ในการงานที่ไต่ทำ ไปแล้วนั้นมาก และพุดถึงคนสำคัญ ๆ ซึ่งได้เคยไปหาเขาและ
ขอหนึ่งสี่จากเขา เช่นพระองค์หนึ่งซึ่งเป็นสมภารอยู่ในวัดของเจ้าพระยาพระคลัง
ก็ได้เคยมาขอออกพระคัมภีร์ใหม่ไปหลายภาค ม. ทอมลินได้ตั้งโรงสวดสำหรับ
บูชาพระเจ้าชั้นแห่งหนึ่ง ในเรือนของเขา มีการสวดมนต์กันทุก ๆ วันเสาร์
คำสวดนั้นเป็นภาษาจีน มีพวกจีนไปทำสักการบูชากันมาก ในพวกจีนเหล่านั้น
ม. ทอมลินเคยพุดถึงเกิดคนใช้ ๒ คน ว่าไม่มีสิ่งใดที่จะทำให้เขายินดีเท่าที่ได้
เห็นเด็ก ๒ คนของเขากลับไปได้เห็นปรากฏอยู่ดังนี้เลย

เมื่อ เรเวอเรนท์ เฮบิล เห็นชัดว่า เมืองไทยจะเป็นสถานที่ ๆ จะประภัสฐาน
ศาสนาคริสต์จึงสำคัญยิ่งแห่งหนึ่งเช่นนั้นแล้ว จึงได้มีหนึ่งสี่ไปยังคณะกรรมการ
ลงวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๓๔ ว่า “มีสิ่งหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าควรที่จะเตือนคณะ
กรรมการให้ทราบ คือเมืองไทยในเวลานี้มีเหตุของการเจริญโอวาทคำสั่งสอน
มากมาย เกินคำสั่งที่พวกมิชชันนารีที่มีอยู่จะเทศนาสั่งสอนให้ทั่วถึงกันได้ และ
กรุงเทพฯ เป็นสถานที่ใหม่อันสำคัญที่พวกเราต้องการยกไว้เป็นที่ประภัสฐาน
ศาสนา สมควรแล้วที่จะต้องมีผู้มาช่วยเหลือ เหตุนี้ขอให้ส่งมิชชันนารีมาอีก
สองหรือสามคนโดยเร็วที่สุด ” และกล่าวต่อไปในหนึ่งสี่ฉบับเดียวกันนั้นว่า
“อันข้อซึ่งจะพุดจากนี้ด้วยเรื่องจะตั้งที่เมืองไทยเป็นแหล่งแห่งศาสนานี้ จะต้อง
จัดการเสียในเวลาเร็วที่สุด อนึ่ง ม. ทอมลิน เพื่อนผู้เฝ้าการเฝ้างานของข้าพเจ้า
ก็ดูเหมือนว่าจะไม่อยู่ในเมืองไทยอีกนานเท่าไรนัก เขาได้มาจากสิงคโปร์โดย
มิได้เอาพวกจีนลูกน้องมาด้วย และครอบครัวของเขาก็ยังอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ ”

(๑) ถัดไปเห็นว่า หนึ่งสี่นั้นจะมีประโยชน์ในการสอนศาสนาได้อย่างไร เพราะไทยในสมัยนั้น
เห็นจะอ่านอักษโรมันได้น้อยเต็ม ๆ

เรเวอเรนต์ เฮย์ล ชอบเมืองไทยมาก และตั้งใจว่าจะไม่โยกย้ายไปท้องถิ่นอื่น
แต่ภายหลังมาประสบภัยไข้เจ็บ เรเวอเรนต์ เฮย์ล จึงคิดที่จะไปเปลี่ยน
อากาศที่เมืองอันฮัวคราว ทั่วในครึ่งหนึ่ง^(๑) น้ำขึ้นมาก ทั่วมณฑลหนทาง
ทั่วทุกแห่งอยู่ประมาณสองเดือนเศษ จนหาที่เหมาะ ๆ จะออกกำลังกายไม่ได้
จึงทำให้เกิดเป็นไข้ขึ้น นานเป็นเหตุทำให้เขาคิดจะไปรักษาตัวที่เมืองสิงคโปร์
พร้อมกับ ม. ทอมลิน ซึ่งจำเป็นต้องไปเยี่ยมภรรยาผู้ป่วยอยู่ที่สิงคโปร์นั้นด้วย

ครั้นถึงวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๔ เรเวอเรนต์ เฮย์ล กับ ม. ทอมลิน
จึงออกเดินทางจากเมืองไทยไปสิงคโปร์ วันที่ ๑๓ ก็ถึง เรเวอเรนต์ เฮย์ล ได้ไป
เที่ยวที่สิงคโปร์และมลลกาเช่นนั้น การป่วยไข้ก็กลับหายเป็นปกติ ครั้นวันที่
๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เรเวอเรนต์ เฮย์ล ได้โดยสารเรือลำภาคกลับมา
เมืองไทยอีก แต่มาโดยลำพัง ม. ทอมลินหาได้กลับมาด้วยไม่ เทวอน
เรเวอเรนต์ เฮย์ล ตั้งใจจะมาไถ่ถอนกรุงเทพ ฯ ก่อนที่จะมีเรือลำภาคว่าไถ่ถอน
ไปยังเมืองจีน โดยประสงค์จะจัดการฝากหนังสือเรื่องศาสนาคริสต์ไปยังเมือง
จีน ครั้นวันที่ ๑๔ พฤษภาคม เขาได้มาถึงกรุงเทพ ฯ ม. เกอซิลเวียรา ได้
รับรองเป็นอันดี แต่ในเทวอนเขารู้สึกว่าที่กรุงเทพ ฯ มีการกวตขันมากไม่เหมือน
เมื่อก่อน ภายหลังที่เขามาถึงแล้วไม่ช้านัก มีหมายประกาศออกครั้งที่ ๒
ห้ามไม่ให้ราษฎรรับแขกหนังสือต่าง ๆ แต่เขายังได้รับอนุญาตให้ฝากหนังสือ
ไปยังเมืองจีนได้ถึงความปรารถนา

เรเวอเรนต์ เฮย์ล ได้แจกจ่ายยารักษาโรคต่าง ๆ ให้แก่คนเจ็บป่วยมี
จำนวนมาก ซึ่งมีมาหาทุก ๆ วัน และรู้สึกมีความปลื้มใจที่ได้เห็นว่ามีผู้มาทำ
สักการบูชาพระเยซูเจ้าในวันเสาร์ขึ้นมากหนาหลายตา การที่มาร่วมกันไหว้
พระเยซูเจ้าเช่นนั้น แม้ในเวลา ที่ เรเวอเรนต์ เฮย์ล ไปอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ ก็ได้

(๑) เมื่อปีเถาะ จุลศักราช ๑๘๕๓

กระทำกันน้อยเนื่อง ๆ เรเวอเรนต์ เฮย์ล รู้สึกยินดีมาก ได้เทศน์เทศน์ไว้ว่า
 “แต่ก่อนนั้นในวันเสาร์มีพวกจีนมาไหว้พระสวดมนต์เพียงครั้งละ ๑๒ ถึง ๒๐ คน
 เท่านั้น แต่เดี๋ยวนี้มีครั้งละมาก ๆ ในบาญชีปรากฏว่ามีผู้มาเข้าพิธีศีลจักษุ
 มากขึ้นเป็นลำดับ ข้าพเจ้าเชื่อว่าต่อไปจะเป็นสมาคมหรือสโมสรอันใหญ่โต
 แห่งหนึ่ง ในระหว่างเวลาแรกข้าพเจ้าเคยอธิบายแก่ผู้มาขอว่าควรจะไปใน
 การพิธีในโรงสวดของข้าพเจ้าย่าง ได้กำหนดวันและชั่วโมงแก่เขาเหล่านั้นให้
 ไปรับบา ๗ ที่นั้น โดยวิธีนี้ก็มีคนไปยังโรงสวดเป็นอันมาก ต่างมีความยินดี
 และพอใจในคุณเหมือนว่าไม่มีความเกียจคร้านในเรื่องนี้เสียเลย นอกจากนั้นยังมี
 อีกประมาณ ๖ คน ได้มีความว่าเร่งใน ลของการสวดมนต์ไหว้พระ และรับคำ
 สั่งสอนทุก ๆ วัน ผลที่ปรากฏแล้วคือว่ามีคนหนุ่มมากเห็นแล้ว ว่าคำสอนของ
 ศาสนาคริสต์เป็นคำสอนอันดีและแท้จริง และบางคนถ่อมมันลงหัวใจเสียจนไม่มี
 เวลาที่จะลืมใจอีกเลย และเขาทั้งหลายคงจะละการนับถือลัทธิอื่น ๆ และมา
 เชื่อถือในพระเป็นเจ้าอันแท้จริงของเราพระองค์เดียวได้อย่างแน่นอน แต่ข้าพเจ้า
 ไม่กล้าพอที่จะทำพิธีหรือตั้งขอให้แก่ใคร ๆ ที่จะเข้าศาสนาด้วยตัวข้าพเจ้าเอง
 ได้ เพราะฉะนั้นความหวังที่จะให้เขาทั้งหลายอยู่ในคำสั่งสอนไปทุกสิ่งทุกอย่าง
 เป็นของยากมาก หรืออยู่ไกลที่สุด เพราะหัวใจของเขาพึงจะหลุดพ้นจากความ
 มืดมนได้ใหม่ ๆ เท่านั้น”

มีผู้หนึ่งซึ่ง น. กัตส์ลาฟ ได้ทำพิธีรับเข้าศาสนาไว้ ต่อมาปรากฏว่า
 เป็นผู้เชื่อมั่นในคำสั่งสอนของพระเป็นเจ้าเสียจริง ๆ จึงผู้หนึ่งคือ จินบุญต ทั่วถึง
 มาจากเมืองจีนและญวน ได้ช่วยเหลือ เรเวอเรนต์ เฮย์ล มาก คือเป็นผู้ชัก
 คนที่ไปสวดมนต์ให้รู้ระเบียบ ก่อนที่ เรเวอเรนต์ เฮย์ล จะออกไปจากเมืองไทย
 เขาได้ตั้งใจให้จินบุญตเป็นผู้แนะนำแก่ผู้ที่จะมาทำพิธีทั้งหมด และได้ตกลงกับ

ม. ชิลเวียรา ขออนุญาตให้ผู้ที่จะมาทำพิธีพืชมงคลทำกันในเรือนหลังเดิมที่เคยทำกันมานั้นได้

ในการที่จะปลูกสร้างสิ่งใด ๆ ขึ้น เพื่อจะได้ให้เป็นการสะดวกแก่มีชนนารีนัน เรเวอเรนตฺ เอมีล ออกความเห็นว่าจะสร้างถนนอิฐ ในระหว่างที่พักของมีชนนารีนัน และหมู่บ้านจีน และควรทำสัญญากับเจ้าฟ้า^(๑) ว่าด้วยที่อยู่ให้เป็นหลักฐาน และเหมาะโอกาสที่จะได้โดยแนะนำพระองค์ให้เข้าถือศาสนาคริสต์จึงเลือกด้วยที่เกี่ยว

เรเวอเรนตฺ เอมีล ได้รู้จักคุ้นเคยกับเจ้าฟ้าพระองค์นั้นมาตั้งแต่แรกเข้ามาถึงเมืองไทยใหม่ ๆ พระองค์มีพระเมตตาแก่เขาเช่นเดียวกับที่ได้มีพระเมตตาแก่ ม. กัตส์ลาฟ และ ม. พอมลิน และ เรเวอเรนตฺ เอมีล ได้กล่าวถึงคุณลิตธิ^(๒) ซึ่งเป็นผู้ที่พวกมีชนนารีนันจะได้อาศัยเป็นอันมากอีกคนหนึ่ง

แต่เพราะเกิดเหตุมีความไม่มาสู่กันเนื่อง ๆ ในระหว่างเวลาที่เรเวอเรนตฺ เอมีล อยู่ในเมืองไทย จึงคิดที่จะเดินทางจากเมืองไทยไปยังเมืองอื่น

วันที่ ๕ พฤศจิกายน เรเวอเรนตฺ เอมีล โดยสารเรือใบของ ม. อันเตอร์ พ่อค้าอังกฤษ ออกจากกรุงเทพฯ ไปยังสิงคโปร์ ม. อันเตอร์ นั้นเป็นผู้ที่ ม. กัตส์ลาฟ ชุมว่าเป็นผู้หนึ่งมีความเชื่อเฟอแก่มีชนนารีนันเป็นอย่างดี โดยความเชื่อเฟอของกัปตัน นอริส เรเวอเรนตฺ เอมีล จึงได้โดยสารเรือไปสิงคโปร์โดยมิได้เสียค่าโดยสารอย่างใดเลย พอเขาถึงสิงคโปร์ ไม่ช้านัก เรเวอเรนตฺ โรเบิร์ต เบิล ซึ่งเป็นคนสอนศาสนาประจำอยู่ที่สิงคโปร์ก็ถึงแก่มีพระ เรเวอเรนตฺ เอมีล ไปทันยังได้พยาบาลเขาอยู่จนหมดลมหายใจ

^(๑) คือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยนั้นเรียกกันว่าเจ้าฟ้าน้อย หรือทูลกระหม่อมพระองค์น้อย

^(๒) ท้าวเสโทธนาอเวรมหาเล็ก ซึ่งภายหลังได้เลื่อนชั้นเป็นพระนายโอบ คือสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

เรเวอร์เรนต์ เอเบิล รู้สึกว่าตนมีความสุขมากจน เมื่อได้รับเชิญให้เป็น
หัวหน้าสอนศาสนา จึงตกลงยอมรับหน้าที่ ความหวังเดิมที่คิดว่าจะกลับไป
ประเทศอเมริกา เป็นอันยกเลิกไว้ก่อน เรเวอร์เรนต์ เอเบิล ได้พยายามเรียน
ภาษารักขาให้เรียกคนในพื้นเมือง และพยายามแจกหนังสือศาสนาคริสต์ให้แก่
พวกจีนทก ๆ บ้าน โดยเหตุที่ตนตรากตรำทำงานมากเช่นนั้น โรคก็กลับ
กำเริบขึ้นอีก เลยจำเป็นต้องออกจากเมืองสิงคโปร์ไปยังประเทศอเมริกา ตามคำ
เชื้อเชิญของคณะกรรมการ ซึ่งต้องการจะให้เขากลับไปประจำอยู่ที่นั่นตั้งแต่เขา
ยังอยู่ในกรุงเทพ ฯ แล้ว

วันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๖ เขาโดยสารเรืออังกฤษออกจาก
สิงคโปร์ไปประเทศอังกฤษ เมื่อได้ท่องเที่ยวไปในประเทศอังกฤษ ฮอลันดา
เยอรมัน ฝรั่งเศส และสวิตเซอร์แลนด์แล้ว ก็กลับไปยังประเทศอเมริกา

ความจริง เรเวอร์เรนต์ เอเบิล ผู้นี้ เมื่ออยู่เมืองไทยได้ตั้งใจว่าจะเอา
ประเทศนั้นเป็นที่ประจักษ์ฐานศาสนา ถ้าหากว่าเขามีความผาสุกสบายดีแล้ว เขา
คงจะไม่ไปไหนอีก จะเป็นมิชชันนารีอยู่ในเมืองไทยจนตลุด เหตุนี้คณะกรรมการ
จึงถือว่าเขาเป็นมิชชันนารีประจำการแทนประเทศไทยผู้หนึ่ง

ในกันยี่ พ.ศ. ๒๓๗๕ คณะกรรมการได้มีประกาศอย่างเปิดเผยว่าจะส่ง
มิชชันนารีเข้ามายังเมืองไทย

ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๕ ม. สเตเฟน และ เรเวอร์เรนต์
ชาร์ลส์รอปินสัน ได้ถูกคณะกรรมการเลือกให้มาดำเนินการสอนศาสนาในเมือง
ไทย เรเวอร์เรนต์ อีรา เกรซี ก็หวังว่าจะได้มาเป็นผู้ช่วยกับผู้อื่นหนึ่ง แต่ภายหลัง
ให้ไปเสียยังประเทศอื่น

วันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๕ ขณะที่ เรเวอร์เรนต์ เอเบิล ยังอยู่ใน
ประเทศไทย เรเวอร์เรนต์ ยอน เทเลอร์ โยนส์ ได้ถูกพวกมิชชันนารีที่เมือง

พม่าเลือกให้เข้ามาเป็นมิชชันนารีในเมืองไทย และได้ออกเดินทางจากมอลเมน มาสิงคโปร์

ในเวลา^{ที่} เรเวอเรนต์ โยนส์ บังคับที่สิงคโปร์ เรเวอเรนต์ เอเบิล ได้ออกไปจากประเทศไทย พยกัน^{ที่}นั้น ก่อน^{ที่}เอเบิลจะออกเดินทางไปอเมริกา ได้เล่าให้ ม. โยนส์ฟังถึงเรื่องสภาคมน้อย ๆ ของตนในกรุงเทพฯ และขอให้ ม. โยนส์ช่วยเชื้อ^{ให้}เพื่อสภาคมนั้นให้ได้มาประชุมกันเหมือนแต่ก่อน จนกว่าพวกมิชชันนารีจะมาถึง

เรื่องราวของมิชชันนารีชุดที่ ๑ ซึ่งเข้ามาทำกิจการในเมืองไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๒ ถึง พ.ศ. ๒๓๗๕ ทมกความเพียงเท่านี้

มิชชันนารีชุดที่ ๒ และที่ ๓

มิชชันนารีชุดที่ ๒ คือ เรเวอเรนต์ ยอน เทเลอร์ โยนส์ กัทธรรยา และ เรเวอเรนต์ วิลเลียมตันกัทธรรยา มิชชันนารีชุดที่ ๓ คือ เรเวอเรนต์ รอยินตันกัทธรรยา เรเวอเรนต์ เฮส, ยอนสันกัทธรรยา และ หมอ คี.บี. วัตต์เล กัทธรรยา

มิชชันนารีชุดที่ ๒ เป็นคณะ อเมวิกัน แบบติสต์ บอช มาถึงเมืองไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๖ ชุดที่ ๓ เป็นคณะ อเมวิกัน บอช คอมมิชชันเนอร์ ฟอร์ ฟอเริน มิชชันส์ มาถึงเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘ ภายหลัง ๒ คณะนี้เป็นคณะเดียวกัน และเรียกขานย่อว่าคณะ เอ. บี. ซี. เอฟ. เอ็ม. (๑) ทั้งได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น

มิชชันนารีชุดที่ ๒ มาจากประเทศพม่า ชุดที่ ๓ มาจากประเทศอเมริกา แต่ก่อนจะมาถึงเมืองไทย ต้องเดินทางมายังเมืองสิงคโปร์เสียก่อนแล้วจึงได้เดินทางต่อมาขึ้นประเทศไทยอีกต่อหนึ่ง

(๑) อักษรย่อ ๕ คำนี้หมายความว่า อเมวิกัน บอช คอมมิชชันเนอร์ ฟอร์ ฟอเริน มิชชันส์

เมื่อพวกมิชชันนารีชุดที่ ๒ มาถึงเมืองไทยใหม่ ๆ ได้พักอยู่ที่บ้านกงสุล
 ปอตุเกศ ต่อมาไม่สู้ชานัก จึงได้เช่าที่ของนายกลั่น ตลาการคนหนึ่ง ซึ่ง
 เป็นน้องชายของพระราชอาคันตุกะใหญ่ฝ่ายพระสงฆ์ไทยองค์หนึ่ง^(๑) เห็นวัดเกาะ
 ชนมาเล็กน้อย และได้สร้างเรือนทำควยไม้สักชน ๒ หลังเป็นที่พักอาศัย ครั้น
 เมื่อมิชชันนารีชุดที่ ๓ เข้ามาถึงเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘ จึงได้ตรงมาอยู่ที่เรือน
 ๒ หลังนี้ทีเดียว ที่ ๆ พวกมิชชันนารีเช่าจากนายกลั่นอยู่นั้นเป็นที่พักปรก มี
 เรือนเกย ๆ หลังคามุงจากอยู่รอบ ทางเข้าชานักแยกและเสมอ ข้างหน้าบ้าน
 เป็นคูต้องใช้เรือหรือมีคนต้อนขึ้นบนไม้กระดาน แผ่นเกยซึ่งทอดยาวยึดเป็น
 สะพานเดินเข้าไป ชอนเพราะวัดเกาะอยู่ใกล้แม่น้ำที่เป็นชายเลนลุ่มน้ำจนถึงอยู่
 เสมอ ในที่ใกล้เคียงกันที่ ๆ มิชชันนารีอยู่นั้นมีตลาด^(๒) ตลาดคนเองพวก
 มิชชันนารีได้พบคนเจ็บป่วยย่อย ๆ เพราะอยู่ในที่ ๆ สกปรกอันเป็นยอเกิดแห่ง
 โรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ที่เรือน ๒ หลังนี้ นอกจากเป็นที่พักของพวกมิชชันนารี
 แล้ว ยังใช้เป็นสถานที่จำหน่ายยาและรักษาโรคต่าง ๆ ด้วย

กิจการของพวกมิชชันนารีทั้ง ๒ ชุดนี้ ก็อย่างเดียวกับชุดที่ ๑ กล่าวคือ
 ตั้งหน้าทำการแจกหนังสือสอนศาสนาคริสต์ทั้งและแจกยาลำหรับรักษาโรคต่าง ๆ
 อันเป็นอุบายจะให้คนรักใคร่นับถือแล้วจะได้ชักชวนเข้าถือนศาสนาได้ง่าย ๆ เพราะ
 ฉะนั้น จะได้กล่าวถึงกิจการของพวกมิชชันนารีเหล่านี้แต่เฉพาะบางคน ซึ่งเป็น
 คนสำคัญและเป็นคนที่อยู่ในเมืองไทยนานที่สุด เท่านั้น

เรเวอเรนค์ ยอน เทเลอร์ โยนส์^(๓)

มิชชันนารีผู้นี้เคยอยู่ในคณะอเมริกัน แบปติสต์ ยอค มาถึงเมืองไทยเมื่อ
 พ.ศ. ๒๓๗๖ พอมาถึงแล้วก็เริ่มตั้งตามองพวกที่เลื่อมใสในศาสนาคริสต์ ซึ่ง

(๑) คือน้องสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ จั สมณันคฺเหมือนขัเป็นที่พระธรรมไตรโลก

(๒) คือตลาดสำเพ็ง

(๓) ในหนังสือแสดงกิจจานุกิจ เรียกว่า หมอชอน

เรเวอเรนต์ เฮย์ล ได้ส่งไว้เมื่อพบกัศสึงคโปร์ให้ช่วยทูลบำรุงให้จึงได้นั้น เขา
สามารถรวบรวมคนพวกนั้นเข้าเป็นคณะน้อย ๆ ใ้ได้อีก และให้มาประชุมกันได้
ในวันทำพิธีไหว้พระเป็นเจ้า คือประชุมกันสวดมนต์และอ่านพระคัมภีร์ และให้
โอวาทสั่งสอนทั่วทุกคน ในยี่สิบเอ็ดวัน ๓ คนได้สมัครขอให้ทำพิธีรับคนเข้าใน
ศาสนา เรเวอเรนต์ ยอน เทเลอร์ โยนส์ ได้ทำพิธีรับทั้ง ๓ คนนั้น ใน
วันที่ ๘ เดือน ธันวาคม คือ จีนแปง ๑ จีน ใจ ๑ และจีนไลแสง ๑ แต่ต่อมาใน
ปี พ.ศ. ๒๓๗๗ เขาทั้ง ๓ ได้ถึงแก่กรรมเสียทั้งหมด หากไม่คงจะเป็นกำลังใน
การช่วยเผยแผ่ศาสนาให้แพร่หลายได้ข้างเป็นแน่ คณะน้อยซึ่ง เรเวอเรนต์
เฮย์ล ได้รวบรวมตั้งขึ้นไว้นั้น นับแต่ ยอน เทเลอร์ โยนส์ ได้มาเป็นผู้อุปถัมภ์ให้
โอวาทสั่งสอนก็เชื่อถือนพระเป็นเจ้าและอยู่ในโอวาทคำสั่งสอนของ โยนส์เป็นอันดี
เพราะฉะนั้นโยนส์นับว่าเป็นคนสำคัญผู้หนึ่งซึ่งได้มาคุมคณะน้อย ๆ นั้นขึ้นไว้ก่อน
เป็นประโยชน์ให้ผู้นั้นเข้าในศาสนาได้สืบๆ มา เรื่องราวของ เรเวอเรนต์ โยนส์ นอก
จากที่ไ้เล่ามาแล้วนั้น ก็ไม่เห็นมีอะไรควรจะเล่าไว้ในตอนนี้อะไรจะขอเล่าถึงผู้นั้น
อีกต่อไป

หมอบ. คี. บี. บร็คเคิล

หมอบร็คเคิล เป็นคนสำคัญที่สุดในคณะอเมริกัน บอช คอมมิชชันเนอร์
ฟอร์ ฟอเรign มิชชันนารี ซึ่งมาลงเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘ ฉะนั้นจะได้นำเรื่อง
ของหมอบร็คเคิลมาเล่าให้ผู้อ่านได้ฟัง ตามจดหมายเหตุรายวัน ซึ่งตัวหมอบร็คเคิล ได้
จดไว้เอง ดังต่อไปนี้ (๑)

(๑) ความจริงนี้เป็นจำนวนคนอันแทรก

วันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ ม. ชันเตอร์ ซึ่งเป็นพ่อค้าชาวยุโรปคนเคียวที่อยู่เมืองไทยในสมัยนั้น มาหาหมอบริกเลแต่เช้า บอกว่าพระยาศรีพิพัฒน์^(๑) ให้มาเชิญตัวเขาไปใน พระนามของพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อให้ไปรักษาคณไช้และพวกเชลยซึ่งป่วยเป็นไข้ ทรพิษและโรคหิวาต์ เขายอมไปรักษาโดยเต็มใจ แต่เขา ม. ชันเตอร์ไปกับ ขันแรกเขาไปที่บ้านของพระยาศรีพิพัฒน์^(๒) ก่อน แล้วภายหลังจึงได้ ไปหาพระ นาย^(๓) ซึ่งเป็นน้องภรรยาของพระยาศรีพิพัฒน์ พระนายได้นำเขาไปยังทุกคนเจ็บ อยู่ เมื่อไปถึงทุกคนเจ็บอยู่ พระนายได้ชี้แจงกับเขาว่าในหลวงมิไไ้เอาพระทัยใส่ ในบุคคลเหล่านั้นคอก^(๓) ถ้าเขาจะรักษายบุคคลเหล่านั้นหายได้ก็เลยบวชแล้ว ในหลวงจึงจะให้เขาเข้าไปทำการรักษาคณชั้นสูงในวังต่อไป ครั้นเป็นการทดลอง ความสามารถของเขาดีกว่าคนอื่น เขาเห็นจึงช่วยตามคำขอเล่าของพระนายว่า ในหลวงมิไไ้เอาพระทัยใส่ในบุคคลเหล่านั้น เพราะคนป่วยเหล่านั้นล้วนแต่เป็น เชลยและทาสทั้งนั้น คนไข้เหล่านั้นอยู่ในที่สกปรกชื้นและ หลังกาเรือนก็ทำด้วย กระแสง อย่างหลังกาเรือนใช้ในการสงครามอันจออยู่ทีกลางของบางหลวง อาหารการกินก็ไม่สะอาด คนรักษาพยาบาลก็ไม่มี คนไข้เหล่านั้นล้วนแต่มีอาการ เพียบ ๆ ไปตามกัน สถานที่อยู่ก็สกปรก อาหารการกินก็ไม่สะอาดพอ เช่นนั้น เขาก็หมกทนทางที่จะช่วยเหลือได้ เขาได้อธิบายถึงเรื่องความไม่สะอาดของอาหาร การกินและความสกปรกของที่อยู่ให้พระนายฟัง และดูเหมือนว่าพระนายก็เห็น จริงด้วย เขาได้ปล่อยโยนเอาใจคนไข้ต่าง ๆ และพวกคนไข้ก็ได้แสดงอาการขอ ความช่วยเหลือจากเขา แต่ไม่ไหว หมกความสามารถของเขาเสียแล้ว

(๑) คือสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ

(๒) เห็นจะเป็นเจ้าพระยาพลเทพ เอี่ยม สมัยนั้นจะมีบรรดาศักดิ์เป็นอย่างไรไม่ทราบแน่

(๓) คำซึ่งบอกนั้น สันนิษฐานว่าเห็นจะบอกว่า "ไม่ใช่ข้าราชการ"

เมื่อพระนายสังเกตเห็นเขารักยาโรคไข้ทรพิษและอหิวาต์ไม่ไหวเช่นนั้นจึงถามเขาว่า คนที่เป็นโรคอหิวาต์ก็ ไข้ทรพิษก็ ถ้าเพียงแต่เห็นเท่านั้นอาเจียนท้องหรือไม่ว่า จะตายหรือจะรอด เขาคอขวยอกไม่ได้ เมื่อได้ฟังคำปฏิเสธเช่นนั้น พระนายก็แสดงท่าว่าเขาเห็นจะไม่ใช้หมอตี๋เก่งจริงถึงโรยกันเสียแล้ว ในเมืองไทยนี้ ในครั้งนั้นเห็นจะมีหมอชั้นเลว ๆ เทียววคคยต่าง ๆ ว่าเพียงแต่ได้เห็นคนไข้ก็รู้ได้ทีไรจะตายหรือรอด เป็นจำนวนมาก เทียวหลอกลวงคนงี่ ๆ ให้เชื่อต่อความสามารถของตัว และพรรณาคุณยาเสียอย่างเลิศจลย จึงถือกันจนชินว่าถ้าหมอตี๋เก่งแล้วพอแลเห็นคนไข้ก็รู้ได้ทีเดียวว่าจะเป็นหรือตาย เพราะฉะนั้นเมื่อพระนายได้ฟังคำปฏิเสธของหมอยรักเลจึงได้แสดงว่าหมอยรักเลไม่เก่งจริงถึงว่า ครั้นสนทนากับพระนายพอสมควรแก่เวลาแล้ว เขาก็กลับมาที่บ้าน

วันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

เขาได้จับบ้านและร้านขายยาให้เป็นระเบียบเรียบร้อย คอยโอกาสที่เขาจะไ้ทำการรักษาคนเจ็บป่วย

วันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

เขาได้รักษาคณป่วยหลายคน อนุญาตให้มาขอความช่วยเหลือเขาได้ตลอดทั้งวัน แต่ความจริง การรักษามีต้องทำเพียงวันละ ๑ หรือ ๒ ชั่วโมงเท่านั้นก็พอ

วันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ เขาได้รักษาคณไข้หลายคน แต่โดยมากเป็นจีน ในเย็นวันนี้เขาพาน้อยเสกัมาเยี่ยมพวกมิชชันนารี

วันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ เขาได้สัญญาไว้ว่าจะไปเฝ้าเจ้าฟ้าน้อย และได้ไปตามสัญญานั้น

วันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

เขาพร้อมด้วย ม. รอนันต์ ได้ไปเฝ้าพระองค์ น. (๑) พระเจ้าลูกเธอ พระองค์หนึ่ง ซึ่งประทับอยู่ในวัง พระองค์ น. นี้โปรดภาษาอังกฤษมาก เขาได้เขียนอักษรอังกฤษทั้งสระและพยัญชนะ และทูลเกล้าพร้อมเสร็จถวายพระองค์ไว้ในวันนี้เอง เขาพร้อมด้วยเรเวอเรนด์ รอนันต์ ได้รับเกียรติยศให้รับประทานอาหารร่วมโต๊ะกับพระองค์ น. และเมื่อเสร็จการรับประทานอาหารแล้ว พระองค์ น. ยังได้พาไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ในเครื่องพิณพาทย์เหล่านั้น เขาทั้ง ๒ ชอยหมองว่องมากกว่าอย่างอื่น

วันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

มีคนป่วยมาหาพวกมิชชันนารีเป็นอันมาก ถึงกับที่อยู่นั้นไปหมดตั้งแต่เช้าจนเย็น พวกคนป่วยที่มาเหล่านั้น ล้วนแต่เป็นคนที่มีโรคอย่างอาการมากจึงมาทูลเกล้า

วันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

มิชชันนารีชาวไทยคนหนึ่ง มาที่ร้านขายยาของพวกมิชชันนารี ทเหมือนเพื่อจะสืบสวน พอไปถึงร้านก็เที่ยวถามขวดยาต่าง ๆ และลองจิบน้ำในแก้ว ขนโต๊ะว่าจะเป็นเหล้าหรือน้ำตาลเมา

วันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

นายกเทศมนตรีเป็นเจ้าของที่ ๆ พวกมิชชันนารีเข้าอยู่นั้น มาบอกแก่พวกมิชชันนารีว่า การที่พวกมิชชันนารีอยู่ในที่นั้น พวกมิชชันนารีไม่มีใครพอใจ สงสัย

(๑) พระองค์ น. นี้สันนิษฐานว่า จะเป็นพระองค์เจ้ากนิษฐา (กรมหมื่นนอมเรณทรพดินทร) เวลานั้นพระชันษาได้ ๒๐ ปี

การประกอบอาชีพของพวกมิชชันนารี นายกลั่นออกความเห็นว่ พวกมิชชันนารีควรจะไปขออนุญาตจากเจ้าพระยาพระคลังเสียก่อนจะดีกว่า มิฉะนั้นอาจถูกไล่ให้ออกจากถนนได้ มิวันใดก็วันหนึ่ง

วันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

ตอนเช้าวันนั้น มีคนป่วยมาหาหมอโรคเล็กกว่า ๑๐๐ คน เพื่อขอคำแนะนำในทางยาและขอยาสำหรัยรักษาโรค เขาได้ให้คนป่วยเหล่านั้นสวดมนต์และอ่านพระคัมภีร์ก่อนที่เขาจะให้ยารักษาโรค เพื่อเป็นการชักจูงคนป่วยให้เห็นฤทธิ์เดชของพระเจ้าว่าศักดิ์สิทธิ์ เมื่อสวดมนต์แล้วกินยาจะหายก็ และต่อไปจะได้มีความเชื่อถือในพระเจ้ามาก ๆ

และในวันเดียวกันนั้นเอง หมอขริตเลพร็อมด้วยพวกมิชชันนารีได้ไปหา ม. ฮันเตอร์ และได้ไปเฝ้าเรืออังกฤษลำหนึ่ง ชื่อ บิรามัส ซึ่งกัปตัน เวลเลอร์ นำเข้ามา กัปตันเวลเลอร์ผู้นี้ ทำงานอยู่กับ ม. ฮันเตอร์ ทั้งได้ไปเฝ้าเรืออังกฤษลำหนึ่ง ซึ่งพวงมาดงกรงเทพฯ เมื่อ ๒-๓ วันก่อนนั้น เรือลำนี้จอดอย่างแบบอังกฤษ แต่เป็นของพ่อค้าชาวเมืองสุทรีท^(๑) คนหนึ่ง และคนเรือทั้งหมดก็เป็นชาวเมืองสุทรีท

วันที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

ม. ฮันเตอร์ พาพวกมิชชันนารีไปหาผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลัง เเรจากันด้วยเรื่องท่ ๆ พวกมิชชันนารีอยู่ แต่ผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลังไม่มีอำนาจในเรื่องนี้ แต่ได้แนะนำให้ ม. ฮันเตอร์พาพวกมิชชันนารีไปหาพระยาโชฎึก^(๒) ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจเต็คขาดในท่ดินแปลงนั้น พวกมิชชันนารีรู้สึกว่ยากมาก ถ้าพระยาโชฎึกเป็นผู้มีอำนาจเต็คขาดในท่ดินแปลงนั้นแล้ว ทราบอยู่ว่แก่เป็นคนท่ไม่ชอบพวก

(๑) อยู่ในอินเดีย

(๒) พระยาโชฎึก ทองจีน

คริสต์ทศวรรษ เมื่อ ม. อันเตอร์จะกลับ ผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลังได้แนะนำอีกว่า ควรไปหาพระยาโชฎึก และได้ชี้แจงว่าการที่พวกมิชชันนารีจะต้องย้ายไปอยู่ที่นั่นนั้น เป็นเพราะพวกมิชชันนารีแจกหนังสือมากเกินไปจนเป็นที่น่าสงสัย และเป็นการผิดธรรมเนียมการทำบุญของคนไทย ที่จริงการทำบุญแจกหนังสือนั้น รัฐบาลก็ยินยอมให้ทำเหมือนกัน แต่ต้องเป็นข้างตรงข้างคราว หรือแจกแก่พระเจ้าพระสงฆ์ ไม่แจกแก่บุคคลทั่วไป เมื่อผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลังอ้างข้อขัดข้องให้ฟังดังนี้แล้ว จึงได้กล่าวต่อไปอีกว่า ถ้าหากว่าไม่เป็นการขัดข้องแก่ธรรมเนียมไทยทั้งอยู่แล้ว ก็ว่าท่านก็ไม่อยากจะขัดขวางในเรื่องการบุญกุศลของพวกมิชชันนารีเลย และว่าตัวท่านก็ชอบการบุญกุศลอยู่เหมือนกัน

ผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลังพูดเหมือนเป็นทีเล่นทีจริง แต่เป็นข้อความสำคัญมาก ผู้ช่วยนั้นเองชายของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (ซึ่งได้ถึงพิราลัยไปแล้ว) ภายหลังเมื่อได้เซ็นสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างอังกฤษกับไทย เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๙๙ ใต้ ๒-๓ วัน เท่านั้น)

ในเวลาที หมอขรรค์เล เข้ามาถึงกรุงเทพฯ ตัวเจ้าพระยาพระคลังไม่อยู่ไปเมืองจันทบุรี เพื่อสร้างข้อมมือกันพวกญวน และได้ก่อเรือไปไทยลำใหญ่ขึ้นเป็นครั้งแรก ท่านมีบุตรชายคนหนึ่ง ชื่อคุณสิทธิ^(๑) เป็นมีชวาในการช่วยก่อเรือ และเป็นคนสำคัญของเมืองไทย

วันที่ ๖ กันยายน พ.ศ. ๒๓๓๘

ม. อันเตอร์ มาหาพวกมิชชันนารี บอกว่าได้ไปหาพระยาโชฎึกมาแล้ว พระยาโชฎึกบอกว่า พวกมิชชันนารีจะต้องย้ายไปอยู่ที่นั่น ๓ แห่ง แต่ที่นั่นทั้ง ๓ แห่ง ที่พระยาโชฎึกบอกให้ นั้น ล้วนแต่เป็นที่พวกบาทหลวงโรมัน

(๑) คือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าศรีเสวฤทธิ์ เมื่อยังเป็นตำแหน่งหลวงสิทธิรักษาเวรมหาดเล็ก

การอดกลืนอยู่ทั้งนั้น พระยาโชฎึกไม่ชอบให้พวกมิชชันนารีสวมมนต์เป็นภาษาจีน และแจกหนังสือแก่จีน เพราะเมื่อพวกมิชชันนารีได้พวกมาก ๆ แล้ว เกรงว่า จะเกิดการกำเริบขึ้นในภายหลัง

วันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

กัปตันเวลเลอร์ เกิดวิวาทขึ้นกับพระวัดเกาะ ถูกพระวัดเกาะตีปางตาย เรื่องที่เกิดขึ้นเป็นดังนี้ คือในเย็นวันนั้น กัปตันเวลเลอร์ กับ ม. ฮันเตอร์ ถอยขึ้นมาเที่ยวเล่นที่บ้านพวกมิชชันนารี นักบวชจะไปยืนนอกฟิลาบเล่น ม. ฮันเตอร์คุยอยู่กับพวกมิชชันนารี กัปตันเวลเลอร์ถอยขึ้นเดินเข้าไปในวัด พอไปถึงก็ยืนนอกฟิลาบตาย ๒ ตัว ขณะนั้นเป็นเวลาทีที่พระกำลังสวมมนต์เป็นอยู่ เมื่อได้ยินเสียงขึ้นพระจึงได้กรกนออกมา เต็มก็เพียงแต่จะว่ากล่าวกันก่อน แต่ทำไมจึงได้เกิดตักกันขึ้นก็ไม่ทราบ กัปตันเวลเลอร์ถูกตักตายทอຍ แผลสาหัสถึงกับสลบไป ขึ้นก็ตาย พอ ม. ฮันเตอร์ทราบเรื่องถอยขึ้นได้ก็วิ่งไปช่วยกัปตันเวลเลอร์ คิดเคืองพระเป็นอันมาก ไปถึงที่ว่าพระเสียต่าง ๆ นา ๆ แต่ ม. ฮันเตอร์เป็นผู้ที่มคนบ้าเกรงมาก หากไม่ก็คงจะโดนพระตีเข้าอีก พอ กัปตันเวลเลอร์ได้สติ ม. ฮันเตอร์ก็ช่วยพยุงให้เดินมาที่บ้านพวกมิชชันนารี ทั้งยังเปรี๊ยะเบือนเลื้อยเคຍ ในระหว่างที่หมอวัดเลจัดการพันแผลอยู่นั้น กัปตันเวลเลอร์ยังเป็นลมสลบไปอีกหลายครั้ง ม. ฮันเตอร์ได้รีบไปหา ปอร์ทกัปตัน^(๑) และคาดคั้นว่าให้นำเรื่องนี้ชำระให้จงได้ ปอร์ทกัปตันตกใจ จึงรีบนำคดีไปเสนอต่อผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลัง

วันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ หมอวัดเล ไปเยี่ยมกัปตันเวลเลอร์ พบกำลังนอน แต่อาการค่อยยังชั่วมากแล้ว ในเรื่องนี้เจ้าหน้าที่กำลังไต่สวนกันอย่างเอาเรื่องเอาจริง ม. ฮันเตอร์คาดคั้นจะเอาเรื่องให้ไต่

(๑) คือเจ้าท่า

วันที่ ๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ ม. อันเตอร์เทอนขอให้รับชำระเรื่องพระตกปีทันเวลเลอร์อีก มีข่าวว่า
ในหลวงได้ตรัสสั่งให้พระราชอาคันตุกะประชุมหารือคดีสินชกิณนั้นโดยเร็ว

วันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

นายกสิน^(๑) มาขยับไล่พวกมิชชันนารีอีก ว่าถ้าในหลวงเสด็จผ่านมาเห็น
เข้า ตัวเขาจะต้องถูกลงพระราชอาญาอย่างหนัก และอีกราว ๒๐ วัน ในหลวงจะ
เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคมายังวัดเกาะ ฉะนั้นขอให้พวกมิชชันนารีรีบย้าย
ไปเสียก่อนกำหนดเสด็จพระราชดำเนินนี้ให้ไถ่

วันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ สมเด็จพระสังฆราช ลงทัณฑ์กรรมพระสงฆ์ที่ตกปีทันเวลเลอร์
โดยให้นั่งกลางแดดครึ่งวัน และทัณฑ์กรรมอย่างอื่นอีก แล้วมี ประกาศของ
สมเด็จพระสังฆราชออกห้ามมิให้พวกพระสงฆ์เฆาะกะวุ่นวายกับพวกฝรั่งอีกต่อไป

วันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ พวกมิชชันนารีไปหาผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลัง ร้องทุกข์เรื่องพวกจีน
ทำเสียงอึกทึกต่าง ๆ อันเป็นเครื่องหนวกหู ผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลัง^(๒) รับรอง
เป็นอันดี และว่าจะต้องประชุมเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง ขอให้จัดการเรื่องนี้ให้
พวกมิชชันนารีรู้สึกดีใจ และขอให้อีกผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลังในเรื่องนี้มาก วันที่
พวกมิชชันนารีไปหาผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลังนี้ ว่ามีเทคนิคด้วย^(๓)

(๑) เจ้าของที่ดิน

(๒) สันนิษฐานว่าพระยาพิพัฒโกษา

(๓) เห็นจะเป็นวันพระ

วันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้เป็นวันเกิดของ ม. อันเตอร์ ๆ มีการเลี้ยงโต๊ะที่บ้าน ได้เชิญพระยา
ศรีพิพัฒน์ และบุตรชายห้วย^(๑) ของท่านมากินเลี้ยงด้วย บุตรชายห้วยของ
พระยาศรีพิพัฒน์^(๒) พวกมิชชันนารีว่าเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่ายทหาร

วันที่ ๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้มีคนบวชมาก

วันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลัง เชิญเรเวเรนทร์อนสัน กับยอนสันไป
บ้านเพื่อฟังคำเทศาของพวกมิชชันนารีจะต้องย้ายที่อยู่ภายในกำหนด ๕ วัน
พวกมิชชันนารีจึงต้องไปเข้าบ้านเล็ก ๆ ของเรเวเรนทร์โยนส์อยู่หลังหนึ่ง กับบ้าน
ของ ม. อันเตอร์อีก ๒ หลัง

วันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

เมื่อพวกมิชชันนารีจะต้องย้ายจากที่อยู่เดิมเช่นนั้น จึงต้องไปอาศัยบ้าน
เรเวเรนทร์โยนส์อยู่ข้าง ม. อันเตอร์อยู่ข้างไปพลางก่อน จนกว่าจะหาที่อยู่ได้
เช่นปรกติ เรเวเรนทร์อนสัน ไปพักอยู่กับพวกปอตุเกศ เรเวเรนทร์ยอนสันไป
อยู่ที่แพซึ่งพวกมิชชันนารีเชื่อไว้ว่าจะทำร้านขายยา หมอบริดจ์กับครอยครวไปอยู่
บ้าน สันต คริสต์^(๒) พอรู้ข่าวว่าพวกมิชชันนารีจะต้องย้ายไปเช่นนั้น พวกคนบวช
พากันเสียดายเป็นอันมาก พวกมิชชันนารีจะย้ายไปในวันนี้แล้ว แต่มารับรู้ของ
เรเวเรนทร์ยอนสันบวชมากจึงต้องผิดไปอีก เรื่องที่ถูกย้ายสถานนั้น เพราะรัฐบาล

(๑) คือพระสุริยภักดี (สนธิ)

(๒) คือกะตัง

รังเกียจด้วยพวกมิชชันนารีอยู่ในระหว่างบ้านของพวกจีนและเป็นท นับถือของพวก
จีนมากด้วย เกรงว่าเมื่อพวกมิชชันนารีมีพวกมาก ๆ แล้วจะชักชวนพวกจีนก่อ
การกำเริบขึ้น

วันที่ ๕ ตุลาคม พ. ศ. ๒๓๗๘

พวกมิชชันนารีต้องย้ายไปวันนั้น เพราะหมกกำหนัดที่ผัดไว้ ถึงแม้ว่า
ลูกสาวของเรเวเเรนค์ยอนสันเจ็บจนจะตาย เรเวเเรนค์ยอนสันก็ย้ายไปอยู่กับ
พวกป่อตุเกด ใกล้กับโรงสวก ตั้งแต่เมื่อวันที่ ๒ แล้ว

วันที่ ๖ ตุลาคม พ. ศ. ๒๓๗๘

วันนั้นลูกของเรเวเเรนค์ยอนสันตาย

วันที่ ๗ ตุลาคม พ. ศ. ๒๓๗๘

วันนั้นได้จัดการฝังศพที่ตายใกล้กับที่ ๆ ฝังศพของเมีย ม. กัตส์ลาฟ
และศพของคนอื่น ๆ ซึ่งได้ฝังไว้ในกาลก่อน

เรเวเเรนค์ ยอนสันกับภรรยา มาอยู่กับพวกมิชชันนารีได้ ๕ วันแล้ว
ก็กลับไปยังแพ (๑) ที่ไปอยู่นั่นอีก

ต่อมาพวกมิชชันนารี ย้ายไป อยู่ ทางฝั่งคลอง ชัก ฟาก หนึ่ง ใกล้กับพวก
ป่อตุเกด มีห้างอังกฤษอยู่ในระหว่างกลาง (๒) พวกมิชชันนารีได้ทำสัญญาเช่า
กับเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าพระยาพระคลังปลุกเรือนให้พวกมิชชันนารีอยู่ ๒ หลัง
เป็นเรือนขนาดใหญ่ กว้างเข้าเคียนละ ๖๕ บาท พวกมิชชันนารีเห็นว่าไม่
แพงนัก เมื่อคิดเทียบกับเรือนที่พวกลอนดอนมิชชันนารีเช่าอยู่ตลิ่งคลองไปร์และยัง
ก็เห็นว่าดีกว่าด้วย เรือน ๒ หลังนี้เป็นเรือนไม้ มุงด้วยกระเบื้องอย่างวัด มี
ระเบียงรอบ ทำแข็งแรง

(๑) แพล้นจอตอยู่หน้ากะดี่จีน

(๒) ที่ริมแม่น้ำตรงหน้าวัดประยูรวงศ์

วันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๔

วันนี้พวกมิชชันนารีไปอยู่ในเรือยี่รามัด เพื่อคอยอยู่ในหลวงเสด็จพระราช
ดำเนินทางชลมารคไปพระราชทานกฐินตามอารามต่าง ๆ ซึ่งอยู่ริมน้ำ พระองค์
เสด็จไปโดยเรือศรีบิณฑกทอง ยาวประมาณ ๑๐๐ ฟุต กว้างประมาณ ๖ หรือ ๘ ฟุต
หัวท้ายบิณฑกทอง ตรงกลางมีพระแท่นที่ประทับ ในหลวงประทับบนพระแท่น มีม่าน
ปิดรอบพระแท่น มีพายประมาณ ๖๐ คน นั่งเป็นคู่ ๆ พายพร้อม ๆ กัน และ
มีคนคุมมองคอยให้จังหวะพายด้วย มีเรือกลลำหนึ่งร้องเพลง (๑) ตามเสด็จมา
ข้างหลังเรือทรง (๒) นอกจากเรือพระที่นั่งลำทรงนี้แล้วยังมีเรือขนาดใหญ่อีก
ประมาณ ๖๐ ลำ อยู่หน้าเรือพระที่นั่งบ้าง ตามมาข้างหลังบ้าง เป็นกระบวนใหญ่
ตามธรรมเนียมไทยแต่โบราณ ถือกันว่าเป็นการไม่สมควรยิ่งนักที่คอย
ร้องมองดูในหลวงซึ่งเสด็จผ่านมา ฉะนั้นเมื่อเสด็จไปถึงไหน พวกที่แอบดูต้อง
หลบไปหมด ประคบน้ำต่างก็ต้องขยับ เรือแพนวาทะผ่านไปตามไม่ได้ ผู้ที่ต้อง
การจะทูลเรื่อง ๆ ต้องคอยระวัง คือเมื่อเสด็จผ่านมาตรงตัว ต้องหมอบก้มหน้า
ลงทำความเคารพ แต่พวกฝรั่งได้รับความผ่อนผันให้ยืนดูได้ แต่ต้องเบ็ดหมวก
ถวายคำนับ พวกฝรั่งได้รับผ่อนผันพิเศษเช่นนั้น หมอบรับก็เลยถือโอกาสดูใน
หลวงเสียพอใจทางช่องกระบอกเรือยี่รามัด ปอร์ตกัปตัน เกรงว่าเราเวรเรนต์
ยอนสันกับภรรยาซึ่งอยู่ที่แพ จะปล่อยให้คนไข้และพวกเด็ก ๆ ไปยืนดูในหลวง
จึงไปวางยามไว้คอยห้าม และสั่งอย่าให้อัง

วันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๔

วันนี้ มีขุนนางไทยหนุ่มคนหนึ่ง มาหาพวกมิชชันนารี ขุนนางหนุ่มผู้นี้
พวกมิชชันนารีกล่าวว่า ทำทางคมช้าเฉียบแหลม พูดจาไพเราะ เมื่อแรกมาถึง

(๑) เพลงเห่เรือ

(๒) หมายความว่าเรือฉาใดพระกฐินควรจะไปข้างหน้า

ไ้สันทนากับพวกมิชชันนารีอยู่สักพักหนึ่ง ครั้นจวนจะกลับ จึงไ้สันทนากับ
 ยอนแบบติสต์ผู้ช่วยในร้านขายยา ตอนทักทายยอนแบบติสต์ตนเอง ชุนนางหนุ่ม
 คนนั้นไ้บอกว่า ตัวท่านคือหลวงนายสิทธิ บุตรห่วยของเจ้าพระยาพระคลัง
 เสนายกกระทรวงการต่างประเทศ พงกลับมาจากเงินทบริ โดยเรือที่ไปต่อมาจาก
 ทนซังไ้ให้ชื่อว่า “อาเรียล” ส่วนบิดาของท่านยังคงอยู่ทเงินทบริ เมื่อพวก
 มิชชันนารีเขาเช่นนี้ จึงขอเชิญไ้ท่านอยู่สันทนากันอีกก่อน ท่านก็ยอมอยู่
 สันทนากันอยู่ครั้งหนึ่ง ขณะเมื่อเวลาไปไ้เชิญไ้พวกมิชชันนารีไปเที่ยวทบ้าน
 ของท่านบ้าง

วันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้พวกมิชชันนารี ไ้ไปหาหลวงนายสิทธิยังบ้านของท่าน บ้านของ
 หลวงนายสิทธินั้น หมอบริกเลกล่าว่าใหญ่โตงดงามมาก ที่หน้าบ้านเขียนป้าย
 ทักไว้ว่า “บ้านหลวงนายสิทธิ ขอเชิญท่านสหายทั้งหลาย” ที่บ้านหลวง
 นายสิทธินี้ พวกมิชชันนารีไ้รู้จักคนๆ อีกหลายคน ชื่อนพวกมิชชันนารีผู้
 ชอบพอและรักไ้ท่านมาก

วันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

พวกมิชชันนารีไปชมเรือใบ อาเรียล ซึ่งต่อมาจากเมืองเงินทบริ มาถึง
 ไ้ ๒-๓ วันเท่านั้น จะนำมาถวายไ้ในหลวงทศพรเนตร พวกมิชชันนารี
 กล่าวว่า เรืออาเรียลนี้ เป็นเรือลำแรกททำเทียมเรือฝรั่ง หลวงนายสิทธิไม่มี
 แขนงไ้ แต่เที่ยวไ้จำแนกจากเรือฝรั่งลำโน้นนิกล้านหน้อย แล้วมาทำจน ถึง
 เช่นนี้ นับว่าทำพอไ้ที่เกียว หลวงนายสิทธิผู้เป็นคนฉลาดไหวพริบนัก คน
 ไทยออกจะฉลาดเทียมฝรั่งแล้ว นอกจากเรืออาเรียลทนำมาถวายทศพรเนตร
 หลวงนายสิทธิยังไ้ต่อเรืออื่น ๆ ทเมืองเงินทบรินออกเป็นจำนวนมาก น้ำหนัก
 ทังแต่ ๓๐๐ ตัน ถึง ๔๐๐ ตัน

ภรรยาของหลวงนายสิทธิ์^(๑) นิสัยคล้ายกับสามี ชอบสมาคมกับชาวต่างประเทศ ได้ชอบพอรักใคร่กับนางแบบตีสต์มาก ถึงกับเคยไปนอนค้างที่บ้านนางแบบตีสต์ กันหมากตึก

เรเวเรนต์โยนส์มีลูก ๓ คน แต่ ๒ คนก่อน พออายุได้ ๑๐ เดือนเศษก็ตายเสียเช่นเคยวณทง ๒ คน เวลานที่เหลืออีกคนเคยเป็นคนท ๓ ซอ ซอวาร์ก คนนี้ก็อกนะแหละไม่มีใครจะสมประกอบด้วย ๆ ไข้ ๆ อยู่เสมอ จึงได้มอบให้หมอบริกเลเป็นผู้คอยรักษา ลูกของพวกมิชชันนารีมักไม่ค่อยจะโรค ข้อนเป็นของธรรมดา คุณแม่ลูกของรอนสันตายเหมือนกัน เนื่องด้วยลูกเจ็บ ๆ ไข้ ๆ นานโยนส์ก็พาเธอออกไปไว้ในเรือลำหนึ่งซึ่งทอดอยู่นอกสันดอน และถ้ายังไม่ค่อยยี่ชั่ว ก็จะได้ให้เธอไปอยู่เสียที่สิงคโปร์ที่เกี่ยว

เรื่องเด็กของพวกมิชชันนารีเลยยกานัน หมอบริกเลออกความเห็นไว้ว่าเป็นเพราะแม่บำรุงรักษาไม่ดี อากาศก็ไม่ดีด้วย บิดามารดามักไปอยู่เสียที่สิงคโปร์ ทั้งลูกไว้ทางนี้บ้าง อนึ่งแม่นมไทยก็เต็มที ไม่ค่อยจะมีวิธีอะไรมากนัก นอกจากจะหาของต่าง ๆ ให้เด็กกินกันแต่ร้องไห้เท่านั้น เมื่อพลอยนางนมไทยไม่มีความรู้ในทางเลี้ยงเด็กเช่นนั้นแล้ว บิดามารดาของเด็กยังโง่เง่าอีก ถิ่นนี้ว่าเป็นความผิดของบิดามารดาเอง

วันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๘

วันนี้ เบิกทางขายยาใหม่กับพวกมิชชันนารี ห้างหีบจัสสะฮากสะฮัน เรียบร้อยดี มีทองเหลืออีกทองหนึ่ง จึงเก็บเงินทองสำหรับผลสมา

วันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๘

เรเวเรนต์โยนสันกับภรรยา มาหาหมอบริกเลแจ้งว่า หลวงนายสิทธิ์ เชิญเขาทั้ง ๒ ไปเมืองจันทร์ และจะให้พักอยู่ที่นั่นสัก ๖ เดือน ด้วยหลวง

(๑) ชื่อกลัน เป็นมารดา เจ้าพระอาสุระวงศ์วัณณ์

นายสีทอิ ภรรยาและลูก มีความประสงค์จะเรียนภาษาอังกฤษ ในโอกาสที่
 ยอนสันจะได้แก่หนังสือและสอนศาสนาแก่พวกจีนที่นั่นด้วย

วันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

ยอนสันกับภรรยาตกลงจะไปกับหลวงนายสีทอิแน่นอน หมอบริกเลก็จะไป
 ด้วยแต่ไปเปลี่ยนอากาศชั่วคราว เมื่อสบายก็แล้วจะกลับมา เพราะหมอบริกเล
 ไม่ใคร่จะสบายมาตั้งแต่พวกมิชชันนารีถูกไล่ออกจากที่อยู่เดิม หมอเป็นผองเพื่อน
 เรืองทอยูนเป็นภาระธุระมากมาย

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

หมอบริกเล ออกจากบ้านไปลงเรือ อาเรียล ซึ่งจะไปยังเมืองจินทูน
 พร้อมกับยอนสันกับภรรยา ไปถึงเรือเวลาเที่ยงตรง ได้พบกับมารคา^(๑) และ
 ภรรยาของหลวงนายสีทอิไปถึงเรือก่อนแล้ว มารคาและภรรยาของหลวงนายสีทอิ
 นั้นเป็นคนฮิยาตยิกทั้งคู่นี้ คุณกลั่นออกตัวและขอโทษแก่พวกฝรั่งว่าเรือคับแคบ
 หลวงนายสีทอิทำให้พวกฝรั่งพักบนศาลาฟ้าชั้นบน หมอบริกเลต้องอยู่พรางจาก
 เมื่เป็นครั้งแรก ตั้งแต่แต่งงานมา เรือแล่นไปสะดวกก็เกินที่คาดหมายกัน

วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

รุ่งเช้าเรือลงลงมาถึงปากน้ำ มารคาและญาติพี่น้องผู้หญิงของหลวง
 นายสีทอิลงเรือมาส่งแค้นแล้วขึ้นจากเรือที่ปากน้ำ ตอนเวลากลางคืนพวกมิชชัน
 นารีร้องเพลงเล่นกันแกล้งวง หลวงนายสีทอิบอกว่าชนชาติฟ้าดีกว่าข้างล่าง
 เพราะข้างล่างปะปนกันมากนัก พวกที่อยู่ข้างล่างก็ชอบเพลงกล่อมข้างเผือกที่
 ไก่ ฌ เมืองจินทูนกัน วันหนึ่งร้องหลาย ๆ เทยวกลับไปกลับมานำเข้า
 ม. ยอนสันกับภรรยาอยู่ห้องใด ๆ กับหมอบริกเล พวกมิชชันนารีไปเมือง

(๑) ท่านผู้หญิงจีน

จนบุตรสาวนั้น ได้รัยความเอาใจใส่จากกัปตันลีส พวกลูกเรือและผู้ที่มาด้วย
เป็นอย่างดี

วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

พอน้ำมากข้ามสันดอนได้ ก็ออกเรือ หลวงนายสิทธิแสดงว่ามีความ
เสียใจที่ออกจากมารดาไป และมารดาก็เหมือนกัน เมื่อจะจากไปแสดงว่า
เสียกายทระจากบุตรและหลาน ในจำพวกบุตรของหลวงนายสิทธิชนหลังได้เป็น
อัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีกระทรวงกลาโหมคนหนึ่ง (๑) เรือแล่นไปโดย
สวัสดิภาพ

ศรีมหาราชา

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘

ถึงศรีมหาราชา เรือทอดสมอทางทิศใต้ของเขาเขียว วันนั้นเดือนหงายก็
ทำให้รู้สึกโปร่งใจมาก เวลาประมาณ ๕ นาฬิกา หลวงนายสิทธิเชิญหมอบรัดเล
พร้อมด้วยโยนส์และภรรยา ให้ขึ้นไปเที่ยวบนฝั่ง พวกมิชชันนารีจึงขึ้นไปเที่ยว
บนฝั่งกับหลวงนายสิทธิและคุณกลั่นภรรยาของท่าน พอไปถึงที่พัก พวกมิชชัน
นารีได้พบคนเป็นจำนวนมาก ออกรู้สึกเสียใจที่เวลาออกจากกรุงเทพฯ ไม่ได้เอา
หนังสือ (๒) ติดตัวมาด้วย หากไม่ก็จะได้แจกแก่ผู้ที่ได้พบเป็นจำนวนมากเหล่านี้
หลวงนายสิทธิและพวกมิชชันนารีเที่ยวอยู่ตลิ่งนั้นหลายชั่วโมง มีความสนุก
สนานและสบายเป็นอันมาก และรับประทานอาหารกันตลิ่งนั้น มีผู้คนรัก
อาหารมาให้มากมาย เวลา ๑๐ นาฬิกา จึงย้ายหน้ากลับไปยังเรือ คุณกลั่น
กับพวกมิชชันนารีมาเรือลำเดียวกัน หลวงนายสิทธิมาอีกลำหนึ่งทางหาก
เวลา ๑๑ นาฬิกา เรือทอดสมอเดินทางต่อไปอีก

(๑) คือเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ วร บุนนาค

(๒) หนังสือเรื่องสอนศาสนา

วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘ เรือแล่นมาในกลางทะเล ๓ วัน
คลื่นลมแรงมาก จนดูเหมือนเรือแล่นไปไม่ค่อยเชื่องทเลย

วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘ วันนั้นกำหนดกันว่า จะมาถึง
ปากน้ำจันทบุรี ก็มาถึงตามทิศทางหมาย ผ่านแหลม ๆ หนึ่งเรียกว่าแหลมสิงห์
และเกาะเล็ก ๆ อีกเกาะหนึ่ง น้ำขึ้นมาก จนฝั่งปรี่มา ทำให้แลเห็นภาพทาง
เกาะงกงามมากเหลือที่จะพรรณนา.

ทำเรือจันทบุรี

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘ แลเห็นเมืองจันทบุรี พวกมิชชัน
นารีสถิตยณที่เขื่อนมากที่เดินทางผ่านพื้นอันตรายมาได้ และขอบคุณพระเป็น
เจ้ามาก ที่ปากน้ำเมืองจันทบุรีมีท่าเรือ ทท่าเรือนั้นมีเขาขึ้นออกมาทางทะเล
โค้งเป็นวงแขน เหมาะที่จะเป็นท่าเรือมากทีเดียว จากทะเลขึ้นไปประมาณ ๑๐
ไมล์ แลเห็นเขาสระบาปและต้นมะพร้าวขึ้นสะพร่งไปหมด

วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘ เพราะเหตุที่เมืองจันทบุรีไม่ค่อยมี
ทะเล หลวงนายสิทธิลงหน้าขึ้นไปเมืองตั้งแต่เมื่อวานนี้ถึง เรือมารับ พวก
มิชชันนารี ๑ พวกมิชชันนารีก็ไ้มากที่จะได้ ขนบก แต่เรือทั้งสองมารับนั้นเป็น
เรือใบ เผลอญลมน้ำมีคองไ้แซ่จว เลยไม่ถึงในตอนเย็นวันนั้น ต้องค้างคืนใน
เรือคน ๑ เวลา ๔ นาฬิกา พวกมิชชันนารีคนขนนกวดังเมืองแล้ว แต่ยังไม่มี
ถึงบ้านหลังหนึ่ง ซึ่งหลวงนายสิทธิจะไว้ว่าจะมาคอยพวกมิชชันนารีอยู่ ที่นั่น
แต่พวกมิชชันนารีมาถึงช้าไป จึงคลาไคลหลวงนายสิทธิไปเสีย

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘ เรือนที่พวกมิชชันนารีพักอยู่นั้น
เป็นเรือนบ้านนอก อยู่ท่าล่อต่อเรือไทย ซึ่งเจ้าพระยาพระคลังกับหลวง
นายสิทธิมาทำการต่ออยู่นั้น ในเวลานั้นยังมีเรือที่ค้างต่ออยู่อีกกว่า ๕๐ ลำ

น้ำหนัก ๓๐๐ ถึง ๔๐๐ กิโลกรัม เรือที่ไทยเตรียมต่อเรือไว้มากเช่นนั้น เข้าใจว่า
เป็นเพราะต้องการจะเตรียมตัวไว้มิให้พวกญวนมารบกวนทางเมืองแถบนี้

วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๘ หมอขบริกเลกซ์ ม. โยนส์และภรรยา
เดินทางไปยังบางกระจะ ในเวลาที่พวกมิชชันนารีผ่านไปนั้น มีคนมากและถามว่า
จะไปไหนกัน พวกมิชชันนารีบอกว่าจะไปหาหลวงนายสิทธิ คนเหล่านั้นก็ช่วย
บอกหนทางให้ เวลา ๑๖ นาฬิกา พวกมิชชันนารีไปถึงบ้านหลวงนายสิทธิ และ
รับประทานอาหารเป็นพร้อมกันทันที

วันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันหลวงนายสิทธิ มีความกรุณาเตรียมข้าวของและเครื่องเสียบอาหาร
อันจะใช้เป็นของสำหรับเดินทางกลับกรุงเทพฯ ให้แก่หมอขบริกเลเป็นจำนวนมาก

วันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันหมอขบริกเลลงเรือที่ปากน้ำจันทบุรี เดินทางกลับกรุงเทพฯ กลับมา
พร้อมกับน้องเขยของหลวงนายสิทธิ^(๑) วันที่ ๑๔ ถึงปากน้ำเมืองสมุทร วันที่ ๒๐
ลงเรือสำเภามาเข้ากรุงเทพฯ กับนายสุจินดา วันที่ ๒๑ ถึงกรุงเทพฯ มีความ
สุขสบาย

วันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘ เจ้าพระยาภิรมย์ภักดี ทราบว่าหมอ
ขบริกเลกลับมาจากจันทบุรี ก็ให้เชิญตัวไปหาที่บ้าน เพื่อตรวจโรคที่ท่านได้เป็น
มาแล้วประมาณ ๒๐ ปี เมื่อหมอขบริกเลไปถึงไม่มีใครจะยอมให้ตรวจเท่าทั้ง ๒ ข้าง
ให้ตรวจและลองรักษากันข้างเดียวก่อน ครั้นหมอขบริกเลตรวจและพูดจากตัก
เป็นทีพอใจ จึงได้ยอมให้ตรวจและรักษาทั้ง ๒ ข้าง เจ้าคุณหมื่น หมอขบริกเลว่า
เป็นผู้มีอัธยาศัยอ่อนโยนยิ่งนัก

(๑) คือพระยาสุรเสนา สวัสดิ์ ต้นสกุล สวัสดิ์โชโต เวลานั้น เป็นนายสุจินดา หุ้มแพรมหาดเล็ก

วันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘ หมอขบริกเลไปเยี่ยมและตรวจอาการ
โรคของเจ้าคุณภักโณฤทธอีก คราวนี้เจ้าคุณมอภาระเรื่องโรคของท่านให้หมอ
ขบริกเลทงสนทเคียว เท่าข้างหนึ่ง ซึ่งหมอขบริกเลพอกยาไว้ตั้งแต่เมื่อวาน
ค้อยยังช้วนมาก แต่อกข้างหนึ่งยังมีความปวดอยู่บ้าง

วันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘ วันนี้เจ้าคุณไภทอนรับหมอขบริกเลอย่างเต็ม
ที่ ชอบใจมาก ให้ส้มโอ มะพร้าวและกล้วยแก่หมอขบริกเลเพื่อเป็นการตอบแทนใน
การที่ไภทรักษาโรคของท่าน

วันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘ วันนี้มีการเลี้ยงอาหารเย็นที่บ้านกงสลุ
ปอดุเกก พวกมิชชันนารีไภทรับเชิญทุกคน และนอกจากพวกมิชชันนารีแล้ว
ยังมี ม. ฮันเตอร์ ม. เฮล์ กัปตันลีช ม. มัวแลโยซินกีซิลวา เป็นแขกมาใน
การรับประทานอาหารวันนี้ ก่อนเวลาที่พวกมิชชันนารีจะลุกจากโต๊ะ มีมหาคเล็ก
ผู้หนึ่งรับฯ ส่งมาจากเจ้าฟ้าน้อย กล่าวขอโทษต่อพวกแขกในการที่เจ้าฟ้าน้อยมิได้
เสด็จมาเสวยร่วมโต๊ะด้วย และบอกหมอขบริกเลว่าหม่อม ของเจ้าฟ้าน้อยประสูติ
พระธิดา พระองค์ขอเชิญหมอขบริกเลไปที่พระราชวังให้จึงได้ เรืองนมมหาคเล็ก
ไภทบอกอย่างลับ ๆ เลียบอีก แต่ถึงเช่นนั้น ในช่วงประเดี้ยวเดียวก็รู้กันทั่วหมด
เพราะนางผู้ประสูติพระธิดานั้น มิใช่เป็นคนสามัญ เป็นหม่อมของเจ้าฟ้าน้อยซึ่ง
นับเป็น ๒ รองแก่พระเจ้าแผ่นดินของประเทศ

หมอขบริกเลกลับถึงบ้าน ก็มีคนเขาเรือมารับไปวังของเจ้าฟ้าน้อย พอไปถึง
หน้าท่าก็พบพระองค์ท่านประทับรออยู่แล้ว ครั้นทอดพระเนตรเห็นหมอขบริกเล ก็
ตรัสทักเกี้ยวว่าหม่อมของพระองค์ประสูติธิดาองค์หนึ่ง^(๑) ก่อนหน้าทหมอขบริกเล
กลับมาถึงเหนือหนึ่ง และตรัสทักไปว่า ตามธรรมเนียมไทยเมื่อหญิงคลอดบุตร
แล้วต้องอยู่ไฟ ฉะนั้น หม่อมของพระองค์ก็กำลังอยู่ไฟ และจะต้องอยู่ให้ครบ ๓๐ วัน

(๑) คือพระองค์หญิงใหญ่ พุทธมพระราชวังบวรฯ ในเจ้าคุณจอมมารดาอม

ด้วย เพราะพระเจ้าพลตอกเป็นครั้งแรก ถ้าครั้งที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ ก็อย่าลืกลองมา
เป็นลำดับ คือ ๒๕ วัน ๑๘ วัน ๑๕ วัน และ ๑๑ วัน

วันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ เวลาเย็น หมอมบรีกเลิกบรรยายไปเฝ้าเจ้าฟ้าน้อยอีก พระองค์ทรง
รับรองเป็นอย่างดี หม่อมมบรีกอยู่ท่ากระดานไฟ ชั้นแรกดูเหมือนหม่อมมบรีกจะ
จะหายในการทนางมบรีกเล ผู้ซึ่งเธอไม่เคยรู้จักเข้าไปหาด้วย แต่เพราะเป็นหญิง
ด้วยกัน ไม่ช้าก็ระงับความอายเสียได้ นางมบรีกเลได้แนะนำให้ออกินยาของ
หมอมบรีกเล และแนะนำให้ ๆ นานมของเธอเองให้รักษาด้วย ขอยามขอให้แก่นาง
นมในชั้นแรกนี้

วันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ เจ้าคุณภักย์โมฤทธิ ให้คนมาแจ้งแก่หมอมบรีกเลว่า ท่านได้หายจากโรค
ที่เข่นแล้วและชอบใจหมอมบรีกเลมาก และถ้าข้างหน้ามีการเจ็บป่วยเกิดขึ้นแก่
ท่านแล้ว จะต้องขอใช้หมอมบรีกเลเสมอ

วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ เวลา ๑๔ นาฬิกา เจ้าฟ้าน้อยให้มหาดเล็กมารับมาตามหมอมบรีกเลไป
ดูหม่อมและธิดาของพระองค์ พอหมอมบรีกเลทราบข่าวก็รีบไปพระราชวังที่เคียว
แก่หมอมบรีกเลไปถึงไม่ทันจะช่วยเหลือธิดาอย่างใด ๆ ได้เสียแล้ว เพราะสิ้นชีพ
เสียก่อนหน้าหมอมบรีกเลมาถึงแล้ว เจ้าฟ้าน้อยทรงพระโศกเศร้ามาก ในการที่
หม่อมเจ้าอันเป็นธิดาของพระองค์ได้สิ้นชีพไปนั้น บรรดาพระญาติและบริวาร
ก็ร้องไห้อาลัยถึงเธอเป็นอันมาก ดูเหมือนว่าเจ้าฟ้าน้อยทรงพระดำริจะเลิกใช้
หมอไทย ซึ่งได้ถวายพระโอสถรักษาพยาบาลหม่อมของพระองค์อยู่นั้น และจะ
มอบภาระให้หมอมบรีกเลถวายพระโอสถแก่ผู้เคียว แต่ก็ต้องเสียพระทัยด้วยไม่สม

ด้วยพระดำริ เพราะพระราชมารดาและเหล่าพระภคินีทั้งหมอล่วงและผู้เฒ่าผู้แก่ทั้งหลายเป็นจำนวนมาก ไม่เห็นชอบด้วยตามพระดำรินี้

วันท ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๓๖๘

วันนั้น เวลาบ่าย เจ้าฟ้าน้อยทรงส่งเรือมารับหมอบริคเล็กับภรรยาให้ไปเฝ้าสมเด็จพระราชินี^(๑) พระชนนีของพระองค์ หมอบริคเล็ก พร้อมด้วยภรรยาจึงไต่เรือไปเฝ้าตามพระกระแสงรับสั่งนั้น สมเด็จพระราชินีประทับอยู่ในวังเคียงกับเจ้าฟ้าน้อย แต่ต่างตำแหน่ง ก่อนหน้าที่จะเฝ้าสมเด็จพระราชินี เจ้าฟ้าน้อยทรงพาให้หมอบริคเล็กับภรรยาชมเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งเป็นเครื่องลาว^(๒) หมอบริคเล็กเคยทราบบ้างว่าแคนมีเสียงไพเราะนัก อยากจะได้ฟัง จึงถามว่าใครๆ ที่อยู่ในนั้นเข้าแคนได้บ้าง เจ้าฟ้าน้อยตรัสตอบว่า ไ้ซี แล้วพระองค์จึงหยิบแคนขึ้นทรงเป่า และตรัสถามหมอบริคเล็กว่า ต้องการจะฟังแ่วด้วยหรือ เมื่อหมอบริคเล็กตอบรับแล้ว พระองค์จึงตรัสเรียกคนใช้เข้ามาคน ๑ คนใช้นั้นเข้ามกระทำความเคารพโดยคุกเข่ากราบลง ๓ ครั้ง แล้วถ่มลงบังพนักคอยฟังแคนอยู่ ครั้นไ้ถึงท่วงที่เริ่มแ่วอย่างไพเราะยิ่ง ใจก็เหมือนจะไ้คึกขึ้นมาเป็นอันดี จากโรงเรียนสอนคนตรีฉะนั้น

ประมาณสักครึ่งชั่วโมงกว่า ๆ มีข้าหลวงทั่วไ้รทุกคน ๑ ซึ่งเรียกกันว่าคุณเข้ามาเฝ้าเจ้าฟ้าน้อย นั่งพับเพียบลงถวายบังคมแล้วทูลว่า เวลานี้เข้าเฝ้าไ้แล้ว ครั้นทราบบั่เช่นนั้น หมอบริคเล็กับภรรยาจึงเดินเคียงบ่าเคียงไหล่เข้าไป เจ้าฟ้าน้อยทรงพระดำเนินตามไปข้างหลัง การที่หมอบริคเล็กับภรรยาเดินเคียงบ่าเคียงไหล่เข้าไปเช่นนั้น ก็เหมือนจะทำให้เห็นเป็นการแปลกมาก ทนทางที่เดินเข้าไป ผ่านพวกข้าหลวงไปเป็นอันมาก พวกข้าหลวงเหล่านั้นเมื่อเห็นเจ้าฟ้าน้อยเสด็จมาก็หมอบ

(๑) สมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชินี

(๒) แคน

ลงถวายบังคมทุกคน หมอบริกเลิกบรรณาเข้าไปถึงตำหนักของสมเด็จพระราชินี แล้วเข้าไปในห้องพระโรง เวลานั้นสมเด็จพระราชินียังไม่ไ้เสด็จออกมาประทับบนพระแท่น ซึ่งตั้งอยู่กลางห้องพระโรง ทพณข้างหน้าพระแท่นมีหมู่เจ้าหญิงประทับอยู่ ๑๒ — ๑๓ พระองค์ หมอบริกเลิกบรรณานั่งบนเก้าอี้ซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงกับพระแท่นที่ประทับนั้น ในขณะนั้นเจ้าหญิงองค์หนึ่งซึ่งประทับอยู่ในห้องพระโรงนั้น ต้องพระประสงค์ให้หมอบริกเลตรวจอาการโรคของพระองค์ ในเวลาที่หมอบริกเลกำลังตรวจอยู่นั้น สมเด็จพระราชินีก็เสด็จออกมาจากพระทวารกลางซึ่งอยู่ตรงกับพระแท่นที่ประทับ นางบริกเลเห็นพระองค์ก่อนจึงลงชนดินตรงเข้าไปเฝ้า การที่นางบริกเลอาจเฝ้าเข้าไปเฝ้าเช่นนั้น ก็เหมือนเจ้าหน้าทีเฝ้าเฝ้าแทนอยู่รู้สึกไม่พอใจกันมาก แต่หากไม่กล้าที่จะพูดประการใด เมื่อนางบริกเลเข้าไปถึงพระองค์แล้ว ทูลถามถึงสุขทุกข์ส่วนพระองค์ทันที พระองค์ก็ตรัสตอบว่าไม่มีใครจะทรงสบาย และใครจะได้หม่อมมารักหา เมื่อคำตรัสเป็นช่องเช่นนั้น นางบริกเลจึงออกมานำหมอบริกเลเข้าไปเฝ้าใกล้ ๆ หมอบริกเลลงชนดินทำความเคารพอย่างธรรมเนียมอเมริกัน และพระองค์ก็ประทานพระหัตถ์ให้จับเป็นเกียรติยศ เมื่อเสร็จการทำความเคารพแล้ว หมอบริกเลก็รับลงมือตรวจพระโรคทันที ก็เหมือนพระองค์จะทรงแปลกพระทัยมาก ที่หมอบริกเลซึ่งใคร ๆ ก็กล่าวยกย่องสรรเสริญว่าเป็นหมอมหาความรู้ แต่หาสมจริงตามคำที่เล่าลือกันไม่ รู้ว่าการพระโรคของพระองค์เพียงเล็กน้อยเท่านั้น หมอบริกเลเลยต้องทูลสารภาพว่า เขาไม่มีความรู้อย่างที่เข้าใจกันจนขึ้นในเมืองไทยว่า พอเห็นคนไข้ก็ทราบได้ทันทีที่เกี่ยวว่าจะขึ้นหรือจะตายเช่นนั้น และการที่ถอดกันเช่นนั้นเองทำให้ความสามารถทางวิชาชีพของเขาถดถอยหล่นมาก หมอบริกเลทูลต่อไปว่าหมอมอเมริกันก็มคอเสียไม่ค่อยพอคึกเหมือนหมอไทยเลย และว่าการที่จะรู้ว่าจะขึ้นหรือจะตายนั้น ธรรมดามนุษย์ย่อมรู้ไม่ได้ รู้ได้แต่พระเจ้าบนสวรรค์พระองค์เดียวเท่านั้น แล้วสมเด็จพระ

พระราชันทรสถิตตาม^๕เรื่องประเทศอเมริกาว่าไกล^๕เท่าไรจากประเทศไทย และ
 เดินทางมาเสียค่าพาหนะ^๕เท่าไร พวกมิชชันนารีจะ^๕มาอยู่ในเมืองไทยนานเท่าไร
 และที่สถิต^๕ตามว่า ประเทศอเมริกามีความสุขสบาย^๕อย่างประเทศไทยหรือไม่
 หมอขริกละ^๕ลุดตอบว่ามีความสุขสบายมาก ตรัสว่าถ้า^๕เช่นนั้นแล้ว ทำไมพวก
 ท่านจึงมาประเทศนี้เล่า หมอขริกละ^๕ลุดตอบว่า การที่^๕มานี้ มิได้มาหาความสุข
 มาโดยหวังจะนำคำสั่งสอน^๕ของพระเยซูคริสต์มาเผยแผ่แก่^๕สัตว์โลกทั่วไป ใน
 ระหว่างที่^๕สมเด็จพระราชัน^๕ตรัสถามหมอขริกละ^๕ลุดนั้น เจ้า^๕ฟ้าน้อย^๕ประทับนั่งมี^๕โคตรัส
 ประการใดเลย และดูเหมือนว่า^๕พระองค์ทรงเกรงกลัวพระชนนี^๕มากที่^๕เกี่ยว

เมื่อได้^๕เข้า^๕สมเด็จพระราชัน^๕น้อย^๕ประมาณ^๕ชั่วโมงหนึ่งแล้ว หมอขริกละ^๕ลุด
 กรรยา^๕ก็กลด^๕กลับ คำ^๕นั้นอย่าง^๕ธรรมเนียม^๕อเมริกัน เห็น^๕เกี่ยว^๕แขน^๕กัน^๕ออกมา
 ล้วน^๕สมเด็จพระราชัน^๕พร้อม^๕กับ^๕ราชบริพาร^๕ทั้ง^๕ฝ่าย^๕หน้า^๕และ^๕ฝ่าย^๕ใน^๕ก็พากัน^๕แลตาม
 ดู^๕หมอขริกละ^๕ลุดกรรยา^๕ ซึ่ง^๕เห็น^๕เกี่ยว^๕แขน^๕กัน^๕เช่นนั้น ซึ่ง^๕เป็น^๕ภาพ^๕ที่^๕แปลก^๕ยัง^๕ไม่มี
 ใคร^๕ได้เห็น^๕เลย และ^๕แปลก^๕กับ^๕ธรรมเนียม^๕ของ^๕ไทย^๕มาก

วันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้พวกคนไข้มาขอยากันเป็นจำนวนมาก

วันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้เป็นวัน^๕พระ^๕ของ^๕พวก^๕มิชชันนารี มีการ^๕ประชุม^๕สวดมนต์^๕ไหว้^๕พระ^๕กัน
 ตาม^๕เคย และมีการ^๕แจก^๕ยา^๕แก่^๕ผู้ที่^๕ไป^๕ขอ^๕ที่^๕โรง^๕สวด^๕ด้วย

วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้พวก^๕มิชชันนารี^๕เตรียม^๕ตัว^๕จะไป^๕เที่ยว^๕ขอ^๕ยา ราช^๕อา^๕ณ^๕เก่า^๕ของ^๕เมือง
 ไทย เกิม^๕ก็^๕จะ^๕ไป^๕กัน^๕อย่าง^๕เจียว ๆ แต่^๕ม. ชัน^๕เตอร์^๕มา^๕แนะนำ^๕ว่า^๕ตาม^๕หนทาง^๕ที่^๕ค
 แล้ว^๕ควร^๕ต้อง^๕ขอ^๕หนังสือ^๕เดินทาง^๕จาก^๕เจ้า^๕พระ^๕ยา^๕พระ^๕คลัง^๕เสีย^๕ก่อน หา^๕ไม่^๕อา^๕ถู^๕กับ

ก็ได้ หมอบริกเลารู้สึกว่า คำแนะนำของ ม. ฮันเตอร์สมควรก็ เพราะหนังสือ
อนุญาตจากชาวกันนั้น ชาวต่างประเทศใช้หนังสือเดินทางไม่ได้ นอกจาก
หนังสืออนุญาตจากเจ้าพระยาพระคลังฉวยเคียวเท่านั้น

วันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ. ๒๓๗๘

พวกมิชชันนารีจะไปเที่ยวชอยยานัน คือหมอบริกเล เรเวอเรนทร์อนัน
และเรเวอเรนทร์อนัน เมื่อพวกมิชชันนารีมาพร้อมกันแล้ว ม. ฮันเตอร์จึงบอกว่า
ควรจะไปหาเจ้าพระยาพระคลังเสียวันนทเคียว

ในเวลาเย็น พวกมิชชันนารีและ ม. ฮันเตอร์ไปหาเจ้าพระยาพระคลัง^(๑)
พบกำลังอยู่ในห้อง เป็นโรครุมะติศา เจ้าคุณพระคลังมีความยินดีที่ได้ทราบว่า
พวกมิชชันนารีจะไปเที่ยวชอยยานัน แต่เสียใจว่าการออกหนังสือเดินทางให้มันไม่
ใช้หน้าทของท่าน เป็นหน้าทของพระยาพิพัฒน์โกษา (เจ้าพระยาพระคลังที่ ๒)
แล้วเจ้าคุณพระคลังก็เอื้อเฟื้อส่งล่ำมปอตุเกศให้มากับพวกมิชชันนารีด้วย

ประมาณครึ่งชั่วโมงกว่า ๆ พวกมิชชันนารีข้ามแม่น้ำไปหาพระยาพิพัฒน์
พบเจ้าคุณที่ท่านากำลังจะลงเรือ เมื่อได้ทราบข่าวว่าพวกมิชชันนารีจะไปเที่ยว
ชอยยานัน ท่านเจ้าคุณกล่าวว่าไม่เป็นการสมควรที่พวกมิชชันนารีจะไปนั้น และ
ว่าจะได้รับความลำบากทั้งพวกมิชชันนารีและพวกอื่นด้วย แล้วจึงได้ถามว่า พวก
มิชชันนารีมีความประสงค์อย่างไรที่จะไปชอยยานัน พวกมิชชันนารีตอบว่าต้องการ
จะไปแจกหนังสือสอนศาสนาคริสต์แก่ประชาชนที่เมืองนั้น และจะว่าเมืองนั้น
สมควรจะเป็นแหล่งที่ประดิษฐานศาสนาหรือไม่ คุณท่านไม่พอใจ กลับถามว่า
ทำไม ก็ได้รับอนุญาตให้ไปตั้งไว้ในจีนทบุรีแล้ว ยังไม่พอใจอีกหรือ

(๑) เข้าใจว่าสมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชเจ้า เวลานั้นเป็นพระยาพิพัฒน์ รัชการกรมท่า
เจ้าพระยาพระคลังลงไปสร้างเมืองใหม่ที่เมืองจันทบุรี

เมื่อได้สนทนาโต้ตอบกันพักหนึ่งแล้ว ท่านกล่าวเป็นคำซ้ำว่าพวกมิชชันนารีจะไปอยุธยาไม่ได้ เมื่อเห็นเช่นนั้นแล้ว พวกมิชชันนารีก็จำเป็นต้องลาท่านกลับไปยังที่พักของตน ก็ก็จะกลับไปให้ไ้ แต่ ม. ชันเตอร์ คักค้านว่า ถ้าขึ้นไปเกิดถูกจับแล้ว จะเกิดความลำบากมาก ทั้งจะทำให้เสียหนทางของพวกมิชชันนารีต่อไปในข้างหน้าด้วย พวกมิชชันนารีเห็นชอบด้วย จึงเป็นอันงดการไปเที่ยวเมืองอยุธยา

วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนั้นพอหมอบริกเลกินอาหารเย็นแล้ว ภรรยาของพระยาพิพัฒน์โกษาตั้งเรือมาให้รับหมอบริกเลไปบ้านของท่าน เมื่อไปถึงบ้านแล้วก็ได้รับเชิญให้เข้าไปในห้องรับแขก บุตรีของพระยาพิพัฒน์โกษาคน ๑ เป็นไข้ทรพิษประมาณ ๑๐ บั้วแล้วมาแล้ว ในตาข้างซ้ายของเธอเกิดเป็นตุ่มขึ้นเพราะการออกใช้ทรพิษนั้น พระยาพิพัฒน์โกษาต้องการจะให้หมอบริกเลรักษาก่อน บุตรอีกคนหนึ่งในตระกูลนั้นจะให้รักษาโรคที่มก (๑) อีกคนหนึ่งจะให้รักษาที่ร่างกายส่วนอื่น ตามว่าจะรักษาได้หรือไม่ หมอบริกเลตอบว่าจะรักษาได้หรือไม่นี้ ต้องตรวจดูเสียก่อน แล้วจึงเออมมดไปจิ้มที่ศีรษะเพื่อตรวจดู เหมือนนกยักเคยทำแก่เด็ก ๆ ในประเทศของตน ในทันใดนั้น บุตรีของพระยาพิพัฒน์โกษา ร้องให้โฮและห้ามไม่ให้หมอบริกเลจับศีรษะของเธอเป็นอันขาด (ข้อนี้ทำให้หมอบริกเลแปลกใจมากและชักโกรธ กว๊วยยังไม่เคยรู้ธรรมเนียมของไทย ซึ่งถือกันว่าไม่สมควรจะจับศีรษะกันเล่นง่าย ๆ หมอบริกเลเลยจำเป็นยถเวียนของตัว ไม่จับศีรษะของเด็ก ซึ่งมีสกุลเช่นนั้นเล่นอีก) ส่วนตัวของพระยาพิพัฒน์โกษาเอง ต้องการให้รักษาโรคหูดที่ขาซึ่งไ้เป็นมานานแล้ว หมอบริกเลรักษาย่างดีและพอใจมาก

(๑) โรคฝีสัตว์

วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ หมอบริกและภรรยาไปเที่ยวเล่นแถววังเข้ามาจากเมืองจีนเป็นครั้งแรกในปีใหม่ของฝรั่ง^(๑) หมอบริกเล่แล้วว่า ในครั้งกระนั้นเมื่อมีเรือสำเภาเข้ามา นับว่าเป็นสิ่งทพอใจของประชาชนยิ่งนัก ด้วยเรือสำเภาเหล่านั้น นำของดี ๆ ของที่หายากและของแปลก ๆ เข้ามาขายมากมาย เรือเหล่านั้น คนขายของเป็นจีนมากคนด้วยกัน ตั้งแต่ ๒๐ ถึง ๖๐ คน ซึ่งอาศัยอยู่ในชั้นคาบฟ้าของเรือนเอง พอเรือสำเภาเข้ามาถึงกมฝั่งคนไปประชุมกันซื้อของหนาแน่น ถูกทุกลำสำเภาเข้ามาเมืองไทยนั้น คือตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ไปจนถึงเดือนเมษายน ตั้งแต่เดือนมิถุนายนไปจนถึงเดือนมกราคมเป็นฤดูกาลออก ในขาออกไปสำเภา มักจะบรรทุกสินค้าต่าง ๆ ออกไปขายเมืองจีนอีก สินค้าเหล่านั้น คือ น้ำตาลทราย มะพร้าว กายาน เปลือกไม้สำหรับย้อมสี ผ้ายา เขา กระดุก และงาช้าง เป็นต้น

วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้พวกมิชชันนารี รู้สึกว่าเป็นเกียรติยศมาก ที่พวกชาววังมาขอให้รักษาโรคทรานจำหน่ายยาถึง ๓ คน คนที่มาก่อนยอมให้รักษาตามคำราของพวกมิชชันนารี ไม่มีความเห็นคัดค้านอย่างใดเลย แต่อีก ๒ คนหลัง ออกจะถือตัวอยู่บ้าง หรือออกจะถือธรรมเนียมมากเกินไป จนไม่ยอมให้ผู้ช่วยของหมอบริกเลทำการรักษาอย่างธรรมเนียมฝรั่ง

วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๘

ในบรรดาคนไข้ของพวกมิชชันนารี มีพระสงฆ์เป็นจำนวนมากเหมือนกัน หมอบริกเลทำให้เกียรติยศแก่พระมากกว่าพวกฆราวาสเล็กน้อย คือยอมให้พระ

(๑) ขึ้นต้นไปแต่เดือนมกราคม

เข้านั่งบนม้าในร้านขายยาได้ ส่วนคนสามัญต้องนั่งคอยอยู่ข้างนอก หมอขบถก็เล
 เล่าว่าในสมัยนั้น คนชั้นต่ำเมื่อเห็นพระเป็นแต่แสดงความเคารพเพียงเล็กน้อย
 เท่านั้น^(๑) ส่วนคนชั้นสูงนั้น เคารพอย่างจริงจัง ทั่ว ๆ ไป ทักทาย ถึงกับต้อง
 คลานเมื่อพบพระเจ้าในทูลเช่นนั้น คือเมื่อสองสามวันทูลลงมานเอง มีหญิงสาววัง
 คนหนึ่งมาที่ร้านขายยาเพื่อต้องการยาบางอย่าง ชั้นแรกนางไม่เต็มใจจะเข้าไป
 ข้างในด้วยเห็นมีพระอยู่มาก หมอขบถเลขาเชิญให้เข้าไป แต่หมอประหลาดใจ
 มากที่ได้เห็นหญิงสาววังผู้นั้น ลงคลานเข้าเข้าไปและไม่ยอมนั่งบนม้าเลย อ้างว่า
 การทักชนั่งบนม้าเสมอกับพระสงฆ์เช่นนั้น เป็นการแสดงความไม่เคารพและ
 ผิดธรรมเนียม แต่คนสามัญไม่ได้คิดที่จะคลานเช่นนั้นเลย เป็นแต่แสดงความ
 เคารพยำเกรงนิกหนึ่งเท่านั้น

วันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันหมอขบถและภรรยาไปกับพวกมิชชันนารีทั้งหมด รวมทั้ง ม. ฮันเตอร์
 และ ม. เฮลล์ด้วย ได้ไปในการพระราชพิธีแห่งพระศพของพระเจ้าลูกเธอพระองค์
 หนึ่ง^(๒) ซึ่งได้สิ้นพระชนม์มาประมาณ ๑๐ เดือนแล้ว พระเจ้าลูกเธอพระองค์
 พวกมิชชันนารีกล่าวว่า ถ้าท่านมีพระชนม์อยู่จะได้เป็นพระมหากษัตริย์ใน
 อาณาจักร และว่าเป็นความจริงที่เกี่ยวกับ ตั้งแต่ท่านสิ้นพระชนม์แล้ว ก็ไม่มี
 ผู้ใดได้รัยตำแหน่งนั้น มาจนถึง ปี พ.ศ. ๒๓๗๓

วันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันพวกมิชชันนารีได้ไปทำการพนัน ซึ่งเล่นกันที่แฟรมบ้านของพวก
 มิชชันนารี พวกจีนเป็นหัวหน้าต่งชน พวกจีนออกจะเป็นคร่ำสำหรับการพนันใน
 กรุงเทพฯ ๗ ทุกอย่าง และไม่ใช่ว่าการพนันเท่านั้น ในเวลาเล่นยังมีการมหรสพ

(๑) หมายความว่าเพียงยกมือไหว้

(๒) คือพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ

อีกด้วย ตามริมแม่น้ำได้เล่นกันหลายแห่ง และถ้าคิดทั่วทั้งกรุงเทพฯ บางที
จะกว้างร้อยแห่งด้วยกัน การเปิดโอกาสให้เล่นการพนัน โดยได้รับอนุญาตจาก
รัฐบาลเช่นนี้ ในปีหนึ่งได้เล่นกันถึง ๔๔ วัน คือในวันขึ้นปีใหม่ของจีน ๓ วัน ขึ้น
ปีใหม่ของไทยอีก ๓ วัน และสงกรานต์อีก ๓ วัน

วันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๓๔

วันนี้ ม. วิลตรอน นายทหารเรืออเมริกัน มาหาพวกมิชชันนารี ม.
วิลตรอนมาจากปากน้ำตั้งแต่เมื่อวานนี้ เขาถูกกักอยู่ที่ปากน้ำหลายเวลา เกือบ
จะหมดหวังที่จะได้หนังสือเดินทางเข้ามากรุงเทพฯ เขาเป็นนายทหารเรือคนแรก
ของเรือสลุ๊ปอีกอก ผู้ซึ่งเขามาถึงประเทศไทย ม. โรเบิร์ต อัครราชทูตอเมริกัน
กล่าวว่าเขามาถึงในวันสองวัน พวกมิชชันนารีมีความตื่นเต้นกันอย่างเหลือล้น
ที่ได้พบและสนทนากับชาวอเมริกันด้วยกันเป็นครั้งแรก ตั้งแต่เข้ามาอยู่ในเมือง
ไทยอันอ้างว้างและเปล่าเปลี่ยว

ในอาทิตย์นี้ คนไข้ของหมอบริกเลมมีจำนวนมาก ถึงเฉลี่ยราววันละ ๑๕๐ คน
แต่ที่ร้านขายยาไม่สู้จะยุ่งอะไรมากนัก เพราะหมอบริกเลได้ให้กระเบียบไว้เรียบร้อย
แม้จะมีงานมากก็เรียกว่ามากอย่างมีระเบียบ คือจัดให้นางบริกเลและหญิง
ผู้ช่วยเป็นผู้จ่ายยาให้แก่คนไข้พวกผู้หญิง ให้ ม. ยอนและเงินผู้ช่วยเป็นผู้จ่าย
ยาให้แก่พวกคนไข้ผู้ชาย ทวิหมอบริกเลคอยดูแลกำกับการทั่วไป และยังมีครู
ภาษาไทยของหมอบริกเลนั่งโต๊ะตรงกับหมอบริกเลอีกคนหนึ่ง คอยเขียนภาค
คนป่วย และคำถามคำตอบในระหว่างหมอบริกเลกับคนป่วย การที่หมอบริกเล
ทำการเช่นนั้น โดยประสงค์จะเรียนภาษาไทยในเรื่องไข้เจ็บให้ชำนาญยิ่ง ๆ ขึ้น

วันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๕

วันนี้ เรือเวรเอนทรอบนล้น แดงปารุกถาแพะของพวกมิชชันนารี มี
คนไปฟังกนหนาแน่น จนถึงแปเปรีมมา เฉพาะผูกขย่ส่วคมนตรีให้พระเวลาท
เล็กปารุกถาแล้ว ยังมีจำนวนถึง ๑๗๐ คน

วันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๕

วันนี้ มีพวกนายทหารเรือในเรือสลบียกอก มาหาพวกมิชชันนารี ๔ คน
คนหนึ่งเป็นนักประพันธ์มีนามโก่งต้ง ขอหมอส่วเคนเบิกแพทย์ทหารเรือ ซึ่งเคย
แต่งหนังสือชื่อ ทวี เบีย อิน อี แปซิฟิก พวกมิชชันนารีมีความยินดีมาก
ที่พวกนายทหารเรือเหล่านั้นมาหา ทั้งได้ค้างอยู่กับพวกมิชชันนารีถึง ๓ คืน

ในวันนี้เอง เจ้าฟ้าใหญ่^(๑) พระราชอนุชาของพระเจ้าแผ่นดิน และเป็น
ประธานของพระสงฆ์ในอาณาจักร มีรับสั่งให้หมอบริคเลไปเฝ้าทวัก ซึ่งอยู่เหนือ
ที่พักของพวกมิชชันนารีขึ้นไปราว ๑๒๐ เส้น^(๒) หมอบริคเลรู้สึกหนักใจอยู่บ้าง
ในเรื่องพากรรยาไปด้วย เพราะเจ้าฟ้าใหญ่เป็นพระที่มพระเกียรติยศสูง ก็ไม่
สู้จะเหมาะนักในการที่จะนำผู้หญิงไปเฝ้าพระองค์ แต่คิดว่าเป็นการดีเหมือนกันที่
จะให้คนไทยรู้เสียบ้าง ว่าชาวอเมริกันไม่นับผู้หญิงว่าเป็นเพศที่เลวกว่าชายเลย
พอไปถึงพระองค์ทรงรับรองหมอบริคเลอย่างดี และเชิญให้นั่งที่โต๊ะแห่งหนึ่งแล้ว
พระองค์เองก็ประทับที่เก้าอี้ ตรงข้ามกับเขาทั้ง ๒ ก็เหมือนว่าพระองค์มิได้ทรง
รังเกียจในการที่หมอบริคเลพากรรยามาคอยเลย เจ้าฟ้าใหญ่พระองค์นี้ หมอ
บริคเลกล่าวไว้ว่า พระองค์สมควรจะเป็นรัชทายาทโดยตรงที่เกี่ยว แต่ตามซึกคีย

(๑) คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมัยนั้นเรียกกันว่า เจ้าฟ้าใหญ่ หรือ
ทูลกระหม่อมพระองค์ใหญ่

(๒) คือวัดราชาธิวาส เวลานั้นยังเรียกวัดสมมอราช

ราชประเพณี ราชสมบัติต้องให้แก่พระเชษฐาธิราชก่อน เหตุนี้พระองค์จึง
เสด็จออกทรงผนวชเสีย

วันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๔

วันนี้เป็นวันพระของพวกมิชชันนารี มีการสวดมนต์ไหว้พระกันที่บ้านของ
พวกมิชชันนารีตามเคย

วันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๔

วันนี้มีการเลี้ยงนำชาที่ขานของ เรเวอเรนต์ รอนินตัน ม. โรเบิร์ต
อัครราชทูตอเมริกัน เรเวอเรนต์ เทเลอร์ และ ม. ชันเตอร์ หมอบริกเล
พร้อมทั้งภรรยา ได้มาประชุมที่บ้านเรเวอเรนค์รอนินตัน มีการสนทนาปราศรัย
กันเป็นอย่างก่ เมื่อเลี้ยงนำชาเสร็จแล้ว มีการสวดมนต์ไหว้พระ เพื่อเป็นการ
แสดงความเคารพต่อพระเป็นเจ้าด้วย

วันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๔

วันนี้ ม. โรเบิร์ต อัครราชทูตอเมริกัน เข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน

วันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๔

วันนี้ ม. ยอน ผู้ช่วยในร้านขายยา ลาหยุดพักไปรับใช้ท่านอัครราชทูต
อเมริกัน และในเย็นวันนี้เองเป็นวันที่ท่านอัครราชทูตออกจากกรุงเทพฯ กลับ
ไปประเทศอเมริกา

วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๔

เวลาเช้าหมอบริกเลได้รับสั่งจากเจ้าฟ้าน้อย ขอเชิญให้หมอบริกเลไป
เฝ้าเจ้าฟ้าใหญ่ ไปพร้อมกับพระองค์ และสั่งเรือเต่งประทานมาให้รับหมอบริกเล
ไปก่อน ส่วนพระองค์เสด็จโดยเรือพระที่นั่งอีกลำหนึ่งต่างหากตามไปข้างหลังที่
วัดวันนี้มีผู้คนมาทำบุญกันแน่นหนา เมื่อไปถึงแล้วคอยอยู่สักครึ่งชั่วโมงจึงได้เข้า

เฝ้า เจ้าฟ้าใหญ่เสด็จออกมาประทัยนพระเฝ้าตรงหน้าหมอบรักเล หมอบรักเล
 นั้นเฝ้าอยู่บนเกาอิฐสูงกว่าบรรดาผู้หมอบเฝ้าอยู่ทุก ๆ คน สงสัยว่าจะต้องกล่าว
 คำขอโทษหรือไม่ แต่ถวิลว่าเป็นธรรมเนียมฝรั่งและทั้งไม่มีผู้ใดต้องการให้
 กล่าวคำขอโทษด้วย จึงมิได้กล่าวคำขอโทษอย่างใด ๆ หมอบรักเลเห็นว่าอาการ
 ประชวรของพระองค์ไม่ใช่โรคเล็กน้อย โรคชนิดนี้ หมอไทยเรียกกันว่า โรค
 ลม (๑) เติมจับตั้งแต่พระบาทแล้วลามสูงขึ้นโดยลำดับจนถึงเท้าที่เป็นอยู่ในบัค
 น (๒) และเท้าที่หมอไทยได้รักษากันมาแล้วนั้น ใช้ยาชนิดอื่น ๆ พอก หมอ
 บรักเลตรวจอยู่เป็นเวลานาน จึงเห็นว่าตามทหมอไทยว่าเป็นโรคเกิดแต่ลมและ
 รักษาโดยวิธีนั้นไม่ถูกเสียแล้ว เมื่อเจ้าฟ้าใหญ่และเจ้าฟ้าน้อยได้ทรงสดับคำ
 ชี้แจงกราบทูลของหมอบรักเลเช่นนั้น ก็ทรงเห็นว่ามีความจริงมาก ใคร่จะทรง
 เลิกหมอไทยและให้หมอบรักเลรักษาต่อไป แต่ชั้นต้นก็ยังทรงลงเลพระพุทธรูปอยู่
 จนเมื่อหมอบรักเลได้ชี้แจงถวายให้ชัดเจนอีกครั้งหนึ่งแล้ว จึงตกลงให้เลิกหมอ
 ไทย แล้วมอบภาระในเรื่องการรักษาพระโรคให้แก่หมอบรักเลต่อไป ในเวลาที่
 หมอบรักเลออกจากทเฝ้าแล้ว มีคนนำไปพักยังตึกเล็ก ๆ หลังหนึ่ง ซึ่งมีหน้า
 ต่างเปิดไถ่รอบ มีพรมยพ่นและเครื่องประดับอย่างธรรมเนียมอเมริกัน และมี
 อาหารลูกไม้ขนมจืดไว้เรียบร้อย สำหรับรับรองหมอบรักเลด้วย ในระหว่างที่
 หมอบรักเลรับประทานอาหารอยู่นั้น มีคนไปล้อมดูกันมาก เพราะยังไม่เคยเห็น
 ฝรั่งชาวอเมริกันกินอาหารเลย

วันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๔

เช้าวันนั้นเจ้าเมืองนคร (๓) ซึ่งเข้ามาเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินไทยให้มาเชิญ
 หมอบรักเลกับ ม. อันเตอร์ไปหา หมอบรักเล และ ม. อันเตอร์ ก็ไปหาตามความ

(๑) อัมพาต

(๒) ถึงพระพักตร์

(๓) เจ้าพระยานครสวรรค์ (น้อย)

ประสงค์ เจ้าเมืองนครพนมขอรับทราบว่าเขาคือคนที่มีอริยาบดียกอกันนัก และว่า
ชอบชาวประเทศทวารวดีรุ่งเรือง เพื่อเป็นพระลูกของตัวเจ้าเมืองและของลูกสาว
เจ้าเมืองนครไค้ให้ผ่าน่งใหม่แก่หมอบริคเล ๓ คน และสั่งว่ามรรณให้ไปหาอีก

วันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๗๔

วันนั้น หมอบริคเลกับภรรยา ไปหาเจ้าพระยานครตามที่ได้รับสัญญาไว้ว่า
จะไป เจ้าพระยานครรับรองเป็นอย่างดี ชนแรกบริบทเรือนหลังหนึ่งริมแม่น้ำ^(๑)
ภายหลังชวนหมอบริคเลไปยังเรือนอีกหลังหนึ่งใหญ่โตกว้างขวางมาก เรือน
เหล่านั้นดูเหมือนว่าจะพึงสร้างขึ้นเป็นที่พักของเจ้าพระยาคนนั้น ในระหว่างที่เข้ามา
เฝ้าพระเจ้าแผ่นดินคราวนั้นเอง เจ้าพระยาคนนั้นได้แสดงกิริยาตามแบบอเมริกัน
และอังกฤษทุกอย่างเท่าที่ตนรู้ จักให้หมอบริคเลกับภรรยานั่งเฝ้าอ่อนน้อมยาวตัว
เคียงกัน หมอบริคเลนั่งข้างซ้ายของภรรยา ในระหว่างที่นั่งสนทนากันนั้น เจ้า
พระยาเรียกผู้หญิงหลายคนเข้ามาในห้องนั้น พวกผู้หญิงเหล่านั้น หมอบริคเล
นึกว่าเป็นภรรยาของเจ้าเมืองคนนั้นแทบทุกคน ด้วยหมอบริคเลได้เห็นเองใน
ระหว่างเวลาอยู่ณที่นั้นขึ้นไปนั่งร่วมอาศน์กับ เจ้าพระยานครอันเห็น การผิดธรรมดา
นิยมของคนที่ไม่ใช่สามัญภรรยาทั้งนั้น เจ้าพระยานครไค้ให้จักโต๊ะเลี้ยงน้ำชาแก่
หมอบริคเลและภรรยา การจักโต๊ะพยายามจะทำให้เป็นไปตามแบบของชาว
อเมริกันทุกอย่าง ชาก็เลือกชนิดที่กินจนมกก็ล้วนแต่อย่างอร่อย มะปรางก็หวาน
สนทนารับประทานทุกอย่าง

เมื่อกินน้ำชาจนเสร็จแล้ว เจ้าพระยานครให้หมอบริคเลตรวจโรคลูกชาย
ซึ่งมีอายุได้ ๑๘ หรือ ๒๐ ปี และตรวจตัวเจ้าพระยานครเอง เพื่อยากทราบ
ว่ากินยาชนิดใดจึงจะดี ทศุให้ตรวจโรคตนเองออกทักขอมือของลูกสาวคนหนึ่งด้วย

(๑) อยู่ริมแม่น้ำตรงหน้า วัดมหาธาตุ

วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๔

บ่ายวันนั้น หมอขบริศเล็กกับเรเวอเรนตร์บินขึ้นไปหาเจ้าพระยานครอึก คอย
อยู่ประมาณชั่วโมง ๑ เจ้าพระยานครจึงไต่ออกมา ยากเกลอซึ่งหมอบริศเล็กให้
ไว้แต่คราวก่อนก็ยังไม่ได้กิน โดยกล่าวว่าจะเป็นยามพิษ หมอขบริศเล็กได้พยายาม
อธิบายให้เห็นว่า ไม่จำเป็นต้องกลัว แต่เจ้าพระยานครต้องการจะพิสูจน์ให้เห็น
ประจักษ์แก่กษัตริย์ จึงไต่เรียกคนใช้มาคนหนึ่ง ซึ่งเป็นคนมีความปรกติสุขดี ให้
กินยากเกลอนั้นต่อหน้าของคน โดยกล่าวว่า ถ้ายานครจริงแล้วท่านจึงจะขอใหม่
คนใช้นั้นก็กระทำตามคำสั่ง

วันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๔

วันนี้ เรเวอเรนตร์ ขอนสตันกับภรรยา กลับมาจากเมืองจินทบุรีซึ่งไต่ไป
อยู่ถึง ๖ เดือน ในระหว่างที่อยู่ที่เมืองจินทบุรีนั้น เขาได้สอนศาสนาและแจกจ่าย
หนังสือทุก ๆ วันแก่พวกจีนยักวียจำนวนพัน เขาเดินทางมา ๔ วัน ถึงปากน้ำ
และเดินทางจากปากน้ำเข้ามากรุงฯ อีก ๓ วัน เสียเวลาอยู่ที่ปากน้ำเสีย
๒ วันเปล่า ๆ โดยความเฉื่อยช้าของเจ้าหน้าที

วันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๔

บรรดาคนใช้ของพวกมิชชันนารีทั้งต่างจังหวัดและในพระนคร โดยมาก
มาจากอยุธยา สามโคก ปากดัก และปากน้ำ ซึ่งไกลจากที่อยู่ของพวกมิชชัน
นารีออกไปถึงหลาย ๆ ไมล์ ในเวลานั้นชื่อเสียงของหมอบริศเล็กเลื่องลือไปทั้งใน
ที่ใกล้และที่ไกล มีคนนับพันนำถ้อยคำกันมากว่าเป็นหมอบริศเล็กมีความรู้ดี

วันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๔

วันนี้ เจ้าฟ้าใหญ่มีลายพระหัตถ์ฉบับหนึ่งมาถึงหมอบริศเล็กว่า บัดนี้พระเจ้า
แผ่นดินมีพระราชโองการจะให้หมอบริศเล็กมาประจำรักษาพระองค์ และได้ทรง

สัญญาว่าหมอลวงนั้นจะรักษาให้หายไ้ภายใน ๓ วันเท่านั้น พระองค์ได้ทูล
พระเจ้าแผ่นดินให้ทรงทราบเหมือนกันว่า เวลาหมอบริกเลได้ถวายพระโอสถอยู่
และว่าพระองค์ทรงสบายขึ้นมาก ตั้งแต่ได้เสวยพระโอสถที่หมอบริกเลถวาย
แต่ครั้งนี้ทรงปฏิเสธหมอลวงเสียทีเดียว ก็เกรงว่าจะเป็นการขัดพระราช
โองการ ฉะนั้น พระองค์จึงได้แจ้งแก่หมอบริกเลว่า ขอให้หมอลวงไ้รักษา
พระองค์ตามพระราชประสงค์ ขอหมอบริกเลอย่าได้มีความรังเกียจเลย ถ้าว่า
หมอลวงไม่สามารถรักษาพระองค์ให้หายตามกำหนดนั้นแล้ว พระองค์ก็จะขอ
ให้หมอบริกเลถวายพระโอสถต่อไปใหม่ หมอบริกเลทูลตอบว่ามีความยินดี
จะให้หมอลวงได้ถวายพระโอสถตามพระราชโองการของพระเจ้าแผ่นดิน และ
ให้อยู่ในความรับผิดชอบของหมอลวงนั้นทีเดียว และไม่ยอมรับถวายพระโอสถ
พระองค์อีกต่อไป ด้วยเกรงว่าจะเกิดการแก่งัดกันขึ้นในระหว่างหมอซึ่งอาจะ
เป็นอัตรายแก่คนไข้^(๑) อนึ่งหมอบริกเลเชื่อว่าพระอาการโรคของเจ้าฟ้าใหญ่เท่า
ที่ตนไ้รักษาไปแล้วนั้น นับว่าเกือบหายก็แล้ว และถึงแม้ว่าจะไม่ไ้เสวย
พระโอสถอย่างใด ๆ อีก พระองค์ก็แค่ทรงสบายขึ้นทุก ๆ วัน เรืองนี้ หมอ
บริกเลเชื่อว่าเจ้าฟ้าใหญ่ทรงทราบอยู่ในพระหฤทัยเป็นอันดี และปรารถนาค้น ก็
เห็นเช่นนั้นเหมือนกัน เพราะว่าพระโรคที่เจ้าฟ้าใหญ่ทรงประชวรนั้น หมอบริกเล
เชื่อว่าหมอไทยน้อยคนนักที่จะรู้ถึง และหมอบริกเลอยากรู้มากกว่าหมอไทยคนไหน
ที่ได้กล่าสัญญาว่าจะรักษาให้หายไ้ภายใน ๓ วัน เท่านั้น ตัวเขาจะไ้สบายใจ
ไม่ต้องเกยวข้องอีกต่อไป

(๑) คือว่าเมื่อต้องการจะให้หมออีกฝ่ายหนึ่งเสียชื่อ ก็จะเกลี้ยเอาบาทแสลงแก่ใครวางแล้ว
ถึงเสีย

วันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ หมอบริกเลิกไปหาเจ้าพระยานครอีก ไปควรวินเอาหนังสือไบเบิล คัมภีร์แมทธิว ซังมิชชีล จักสัน แปลไว้เป็นภาษาไทย ไปให้เจ้าพระยา นครด้วย หมอบริกเลออนวอนพระเป็นเจ้าขอให้คลายเจ้าพระยาคนนี้ให้อ่านหนังสือนี้ให้จงได้ อนึ่ง วันหนึ่งวันหนึ่งเจ้าพระยาคนเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน

วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ ลูกชายของเรเวเรนต์ รอบินสัน ถึงแก่ความตาย^(๑) หมอบริกเล พยายามรักษาอย่างเต็มความสามารถ แต่เกินกำลังที่หมอบริกเลจะเอาไว้ได้ หมอบริกเลโทมนัสถึงแทบจะเลิกเป็นหมอ

วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ เรเวเรนต์รอบินสัน ไปส่งหนังสือพิมพ์แผ่นหนึ่งเป็นตัวอย่างไทยมา ให้หมอบริกเล พิมพ์แยกย่อยคำดกของคัมภีร์ หนังสือฉบับนี้ หมอบริกเลว่าเป็น หนังสือไทยฉบับแรกที่พิมพ์ขึ้นในเมืองไทย

วันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๗๘

เย็นวันนี้ เจ้าพระยาพระคลังกลับจากจันทบุรี กลับกันว่า ท่านเดินทาง ขกมาจนถึงบางปลาสร้อย แล้วจึงไ้ลงเรือต่อมายังกรุงเทพ ฯ เพราะระหว่าง เมืองจันทบุรีกับบางปลาสร้อย มีคลื่นลมจึกเรือเกินไม่ได้ เจ้าพระยาพระคลังไป สร้างข้อมมของถนนพวงเวียนที่จันทบุรีซึ่งเป็นราชการสำคัญ อยู่เสียเป็นเวลานาน จึงพองกลับมากองกรุงเทพ ฯ วันนึ่ง

วันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๗๘

เย็นวันนี้ ขณะที่หมอบริกเลนั่งอยู่ในห้องอ่านหนังสือ มีเสียงร้องทักเป็น ภาษาอังกฤษว่า Hallo Doctor ! How do you do ? เป็นอย่างไรหมอ สบายก็

(๑) ลูกชายของรอบินสันคนนี้ หมอบริกเลว่าเป็นบิด

หรือ หมอมอริส ได้ยินเช่นนั้น จึงหันไปทวงถามว่า จะเป็นชาวอังกฤษที่
ไหนมา เมื่อได้เห็นคนรูปร่างสันตักผิวเนื้อดำแดง แต่งตัวเป็นทหารเรือ มกัระย
กาไหล่ทองแขวนอยู่ข้าง ๆ จึงเดินตรงเข้าไปหา ขณะที่หมอมอริส เดินตรง
เข้าไปหาเอง นายทหารเรือผู้นั้นออกซันไม่ได้ หัวเราะออกมาดัง ๆ อากา
เช่นนั้น ทำให้หมอมอริสจำได้ว่าไม่ใช่ใครที่ไหนมา คือเจ้าฟ้าน้องนั้นเอง
พระองค์ทรงเครื่องทหารเรือที่ได้รับพระราชทานเมื่อเร็ว ๆ นี้ และการทรง
เครื่องมาเช่นนั้น ก็โดยพระประสงค์จะทรงสัพยอกหมอมอริสกับภรรยาเล่นเพื่อ
เป็นการสนุกซึ่งพระองค์ทรงโปรดนัก

วันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๗๘

เป็นวันนี้ มีการประชุมสวคมนตรีที่บ้านหมอมอริส การประชุมชนคนมี
ทุกวันพุธ ที่บ้านของพวกมิชชันนารีคนใดคนหนึ่ง พวกมิชชันนารีโปรเตสแตนต์
ในกรุงเทพฯ มากันทั้งหมด เมื่อสวคมนตรีแล้วมีเทศน์ด้วย แต่ผู้ที่จะเทศน์นั้น
ผลัดเปลี่ยนกันเวียนไปตามตัวอักษร เมื่อถึงชื่อผู้ใด ผู้นั้นต้องเป็นผู้เทศน์

วันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๗๘

พระยาพิพัฒน์และพระยาโชฎีกาท้องรับพระราชอาชญา

วันนี้ ประชาชน มีความตลกตกใจกันเป็นอันมาก โดยที่ใต้ทราบายว่า
ข้าราชการผู้ใหญ่ ๒ คน คือ พระยาโชฎีกา กับพระยาพิพัฒน์ท้องรับพระราช
อาชญา เรื่องที่เกกขนิพนธ์ เบนเช่นนั้น คือ

พระเจ้าแผ่นดิน ได้ทรงทราบว่าเรือสำเภาจีนทั้งหมด เมื่อขายสินค้า
หมดแล้ว บรรทุกข้าวสารกลับออกไปแทนไม้ฝาง ซึ่งเป็นไม้ที่ไถ่ภาษีขาออกส่ง
ส่วนข้าวสารไถ่ภาษีขาออกต่ำ บั้นพระเจ้าแผ่นดินตั้งพระหฤทัยจะให้ ไม้ฝางออก
จากประเทศให้มาก จะได้รับภาษีงาม ๆ เมื่อมาทรงทราบว่าไม่เป็นไปดังพระราช
ดำริเช่นนั้น พระองค์จึงมีพระราชโองการให้จำพระยาทั้ง ๒ ซึ่งเป็นเจ้าหน้าท

นั้นทันที โดยมีได้มีผู้พิพากษาหรือตุลาการตัดสินเลย เป็นด้วยนั้น พระองค์
ต้องพระราชประสงค์จะได้พระราชทรัพย์มาก ๆ เพื่อจะเอามาทรงใช้จ่ายในการ
สร้างวัด ซึ่งทรงคงพระหฤทัยจะให้แล้วเสร็จโดยเร็วที่สุด

วันที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ หมอขบริกเลไกรบรอม ม. รีก และ ม. เกเวนปอต ซึ่งพวงมาจาก
สิงคโปร์ ถึงกรุงเทพฯ ในวันนี้ ด้วยความยินดี นางรียังอุยทเรธ และนาง
เกเวนปอตยังบวชอยู่ที่สิงคโปร์ เขาทั้ง ๒ มาเที่ยววนเตรียมนพร้อมสำหรับการ
งานของมิชชันนารี คณะแบกีสต์ บอก คือคนหนึ่งเป็นช่างพิมพ์หนังสือ ให้นำ
เครื่องพิมพ์อย่างมาด้วยเครื่อง ๑ พร้อมทั้งเครื่องอะไรสำหรับใช้ในการพิมพ์
หนังสือด้วย เกเวนปอต จะเข้าสมทบกับแผนกไทย (๑) รีกจะเข้าสมทบกับ
แผนกจีน (๒)

วันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๗๘

วันนี้ เป็นวันมหิเทศสำคัญของหมอขบริกเล คือเป็นวันที่เจ้าพระยาพระคลัง
สั่งให้หมอขบริกเล นำเครื่องมือที่ใช้ ในการตัดผ้า ทั้งหมดไปแสดง ที่บ้านของท่าน
หมอขบริกเล บอมนำตามความประสงค์ มีข้าราชการผู้ใหญ่ชั้นเจ้าเมืองซึ่งอยู่ใน
จังหวัดต่าง ๆ มาดูกันมาก เจ้าพระยาพระคลังเข้าใจ และรู้จักวิธีใช้เครื่องมือ
เหล่านี้นดีกว่าคนทั่วทุกแห่ง

ในวันนี้เอง หมอขบริกเลเห็นว่า เป็นโอกาสอันดีที่จะร้องขอความช่วยเหลือจาก
เจ้าพระยาพระคลังสักอย่างหนึ่ง คือมีทนายแปลงหนังสือของเจ้าพระยาพระคลัง
ซึ่งหมอขบริกเล คิดว่าเป็น สถานอันเหมาะ สำหรับ จะตั้ง โรงสวก สำหรับคนไทยชน
ถ้าขอเช่าจากเจ้าพระยาพระคลังได้ ค่าขอเรื่องนี้นักเป็นผลสำเร็จ เจ้าพระยา

(๑) คือพวกที่มีฐานะเกี่ยวข้องกับคนไทย

(๒) คือพวกที่มีฐานะเกี่ยวข้องกับจีน

พระคลังยอมให้พวกมิชชันนารีเช่าที่แห่งนั้น เมื่อพวกมิชชันนารีเช่าที่ตรงนั้น
ได้แล้ว จึงได้สร้างโรงสวกสำหรับคนไทยขึ้นในระหว่างบ้านฉักรราชทตและคลอง
นับว่าเป็นสาขาแห่งหนึ่งของคณะ อเมริกกัน บอช ออฟ คอสมมิชชันเนอรี่ ฟอว์
ฟอเรน มิชชันส์

วันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๗๔

เมื่อวันที่ ๑๕ ม. วิก กับ ม. เทเวนบอช ไปหาเจ้าพระยาพระคลังเรียนถาม
เรื่องจะอนุญาตให้เช่าที่สองอยู่ตรงไหน และจะให้ตั้งโรงพิมพ์ขึ้นที่แห่งใด
เจ้าคุณพระคลังตอบว่า พวกฝรั่งจะต้องอยู่ในหมู่เคียวกับ ม. อันเตอร์^(๑) ทั้งหมด
(คือ โรงงานของ ม. อันเตอร์ อยู่ตรงกลาง พวกมิชชันนารีคณะแบปติสต์ บอช
อยู่ข้างขวา พวกคณะอเมริกกัน บอช ออฟ คอสมมิชชันเนอรี่ ฟอว์ ฟอเรน มิชชันส์
อยู่ข้างซ้าย)

วันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๗๔

วันนี้เป็นวันฉลองวันเกิดของหมอบริกเล เป็นวันตายของมารคาหมอบริกเล
และเป็นวันที่หมอบริกเลมาถึงกรุงเทพ ฯ แท่นางบริกเลกับมาคิลดาไปเปลี่ยน
อากาศที่ปากน้ำ นางบริกเลขึ้นไปเที่ยวบนเรือของพวกแขกชาวเมืองสุพรรณ
หนึ่ง ใต้พยับหมอกและกระต่ายต่าง ๆ เข้าหีบหนึ่ง จกหมากและกระต่าย
ต่าง ๆ เหล่านี้ พวกมิชชันนารีคอยรับมา ๑๘ วันแล้ว ตั้งแต่เรือลำนข้าม
สันดอนเข้ามา (สมัยนั้นเป็นสมัยที่การคมนาคมยังไม่เจริญ เมื่อจากสิงคโปร์
มากรุงเทพ ฯ อย่างเร็วที่สุด ๔ เดือนจึงจะมีครั้งหนึ่ง จกหมากและสัตว์
หนึ่งสอต่าง ๆ ๖ เดือนจึงจะมาถึงสักครั้งหนึ่ง)

(๑) ที่ตำบลกะดี่จีน

วันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๔

วันเรือแพตเคิล บาริ ของบริษัทชอมเบ ซึ่งเป็นเรือลำที่หมอบริกละ และครอบครัวพร้อมทั้งพวกมิชชันนารี โดยสารมากรุงเทพ ฯ คราวแรกนั้น เข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ เรือเรนทโยนส์ พร้อมกับภรรยาและลูก กับนางเทเวน ปอต โดยสารเข้ามากรุงเทพ ฯ ในเที่ยววัน

วันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๔

เช้าวันนั้น ช่างเผือกเชือกหนึ่งของพระเจ้าแผ่นดิน เจ็บมาก พระเจ้าแผ่นดิน ไม่ทรงสบายพระฤทัย เพราะความตายของพญาช้างซึ่งเป็นทนต์ถอกกันเช่นนั้น ถอดกันว่าเป็นลางร้ายสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน และเรื่องราวก็ไต่เตยเป็นมาแล้ว คือพระราชบิดาและพระอัยกา ของพระองค์ก็ เสกจิสดรรคตภายหลังเมื่อพญาช้าง เผือกล้มในไม้สุ้ชันกเหมือนกัน

วันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๔

พญาช้างเผือกตัวสำคัญของอาณาจักร ยังคงอยู่ในอากรหนัก พระเจ้าแผ่นดินทรงตกพระฤทัยมาก

วันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๔

เจ้าพระยาพระคลังมีพระบัญชาด้วยเรื่องช้างเผือกเจ็บมาก ต้องไปคอยคอบาการ ทั้งกลางวันและกลางคืน พร้อมกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และหมอสถาปน พวก มิชชันนารีคอยจะพบท่านเพื่อต้องการพดจาเรื่องเรือนทะให้ท่านปลงให้เข้า แต่ หมกหว่งทะได้พบ จะพบกับท่านก็ได้เมื่อพญาช้างเผือกไต่เตยแก่ความตาย หรือหายนั้นแหละ

วันที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๓๗๔

แม้ว่าเจ้าพระยาพระคลังจะอยู่บ้าน พวกมิชชันนารีก็ไม่มีโอกาสจะพบท่าน ได้ ด้วยท่านมัวแต่กังวลปรึกษาหาเรื่องพญาช้างเผือกป่วยเท่านั้น จนแทบ

ว่าจะไม่มีเวลาพักผ่อนหย่อนใจเลย (แต่พญาช้างเผือกนั้นหายป่วย พระเจ้าแผ่นดินมีพระชนม์ครองราชสมบัติยืนนานมาได้ถึง ๑๔ พระพรรษา)

วันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๔

วันนี้ สมเด็จพระราชินี พระชนนีของเจ้าฟ้าใหญ่และเจ้าฟ้าน้อยเสด็จสวรรคต ครั้นข้าราชการน้อยใหญ่ทั้งหมดต่างมีพระยังไม่ยอมไปถวายการทูลเกล้าฯ ถวายพญาช้างเผือกไต่บวชลงนั้น พวกราชบริพารทั้งฝ่ายหน้า และฝ่ายในทั้งหมด ได้โศกเศร้ากันเพื่อเป็นการไว้อาลัย

วันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๔

เช้านี้ มีผู้หญิงบ้านนอกคนหนึ่ง ชาวเมืองอยุธยา มาหาหมอมรฑิเล ในขณะหมอมรฑิเลพักอยู่ที่ห้องนอนถึงเรื่องสวรรคตและนรก หล่อนตอบว่าไม่ได้ตั้งใจจะไปอยู่ที่ไหนทั้งนั้น จนกว่าหล่อนจะได้พักจากกลางกับสามีเสียก่อน ถ้าสามีจะไปสวรรคต หล่อนก็จะไปด้วย ถ้าสามีจะไปนรก หล่อนก็จะไปอยู่กับเขา ยิงตนตายเหมือนกัน การที่หล่อนพูดเช่นนั้น เห็นได้ว่าเป็นความรักสามีลึกซึ้งคนธรรมดา และมีความเมตตาปรานีแก่ลูกชายและลูกสาวทั้ง ๒ ซึ่งพามาให้หมอมรฑิเลรักษาโรคหุนวณนั้นเป็นอันมาก

วันที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๔

เมื่อนาน เรเวอเรนต รอยันสัน ได้พิมพ์หนังสือไทยชนชั้นหนึ่งโดยเครื่องพิมพ์ของพวกมิชชันนารี คณะแบปติสต์ พิมพ์คราวนี้ ตีพิมพ์คราวก่อนซึ่งตัวพิมพ์ยังแฉะด้วยหมึกมาก พวกมิชชันนารีหวังว่าการพิมพ์หนังสือต่อไปข้างหน้าคงจะทำให้ประชาชนไทยมีความนิยมกันมาก

วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๔

วันนี้ พวกมิชชันนารี ไปที่เรือรบซึ่งหลวงนายสิทธิต่อที่เมืองจันทบุรีเมื่อเร็ว ๆ นี้ เรือลำนี้มีน้ำหนัก ๗๐๐ ถึง ๘๐๐ ตัน คาดกันว่าจะเป็นเรือที่ใช้การไต่กและเป็นเกียรติยศแก่ผู้ต่อเป็นอันมาก เป็นเรือลำที่ ๔ ซึ่งไทยต่อตามแบบฝรั่ง

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๙

วันนี้ เรือคราบก็เลยออก ของแขกอาหรับเข้ามาจากสิงคโปร์ลำ ๑ แต่
ไม่ได้เอาเมล็ดเข้ามาด้วย ทำให้พวกมิชชันนารีหลงหวังใจผิด

วันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๙

วันนี้เป็นวันแรกที่หมอบริตเล ได้เริ่มปลูกฝิ่นใช้ทรัพย์สิน โดยวิธีคิดของ
เข็ญเข้าไปในแขนของเค็กๆ ประมาณ ๑๕ คน ถ้าหากว่าการปลูกฝิ่นเป็นผล
สำเร็จแล้ว จะเป็นประโยชน์แก่ชาวไทยซึ่งได้รับความสะดวกอันจากการออก
ค้ากันทุกๆ ชันนั้นมากทีเดียว

หมอบริตเล ไปหาเจ้าพระยาพระคลัง ทารอเรื่องปลูกฝิ่นใช้ทรัพย์สิน
เจ้าพระยาพระคลังเห็นชอบด้วย และกล่าวว่าเป็นการบุญอย่างยิ่ง จะหาการบุญ
อย่างอื่นมาเปรียบเทียบกับได้โดยยาก ถ้าว่า หมอบริตเลคิดการปลูกฝิ่นเป็นผลสำเร็จ
และท่านจะยินยอมอนุญาตให้หมอบริตเลเรียกเอาขี้น้ำจากคนทได้ปลูกฝิ่นแล้ว
คนละ ๑ บาท แต่หมอบริตเลทำการครั้งนี้ยังไม่สำเร็จอยู่ถึง ๔ ปี จนถึงปี
พ.ศ. ๒๓๘๓ การปลูกฝิ่นจึงได้เป็นผลสำเร็จ

จดหมายเหตุทั่วไป สำหรับ พ.ศ. ๒๓๗๙

พวกมิชชันนารีแยกกันตั้งอยู่ ๓ แห่ง คือ เรเวอเรนต์ รอนสัน ตั้งอยู่
ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา หรือฝั่งพระนคร ได้พระราชวังลงไปประมาณ
๘๐ เส้น ใกล้กับโรงสวกของคณะเบบติสต์ เรเวอเรนต์ ยอนสัน ตั้งอยู่ฝั่ง
พระนครเหมือนกัน ได้พระราชวังไปประมาณ ๒๐ เส้น หรือเห็นบ้านเรเวอเรนต์
รอนสัน ขึ้นมาประมาณ ๖๐ เส้น หมอบริตเลตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำ
เจ้าพระยาเยื้องกับรอนสันเล็กน้อย ในบริเวณที่พวกมิชชันนารีตั้งอยู่นั้น นับว่า
เหมาะทั้ง ๒ ฝั่ง เพราะอยู่ในที่ประชุมชนชาติต่างๆ ซึ่งมีจำนวนคนถึงล้านกว่า แต่
เป็นเงินโดยมาก พวกมิชชันนารียังได้เที่ยวไปตามบริเวณต่างๆ จากที่อยู่ออกไป

๑๒๐๐ เส้น ซึ่งเพิ่มแน่นไปด้วยหมู่บ้าน ผู้มีความกระหายอยากได้หนังสือแจก
ยิ่งนัก ทั้งในทิศเหนือและทิศใต้ของพระนคร ในบรรดาฝูงชนเหล่านั้น มีพวก
พม่าและญวนอยู่ไม่ต่ำกว่า ๕๐๐๐๐ คน ซึ่งสมควรจะแจกหนังสือและสิ่งสอน
ศาสนา

พวกมิชชันนารี ๒ คน คือ เรเวเรนต์ ยอนสันกับภรรยา ได้ไปจังหวัด
จันทบุรี ซึ่งเป็นเมืองอยู่ในทิศตะวันออกเฉียงใต้ของกรุงเทพฯ ใกล้ออกไป
ประมาณ ๖๔๐๐ เส้น ใกล้กับเขตแดนเขมร เมืองนี้มีราษฎรประมาณ ๑๐๐๐๐ คน
เฉพาะแต่ในเมืองมีราษฎรประมาณ ๑๐๐๐ ถึง ๕๐๐๐ คน พวกมิชชันนารีได้รับ
อนุญาต ให้แจกหนังสือและสิ่งสอนศาสนาแก่คนในเมืองนี้ได้ตามความพอใจ
เรเวเรนต์ ยอนสันกับภรรยาได้อยู่ที่เมืองจันทบุรี กับครอบครัวของหลวงนายสิทธิ
ลูกชายเจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งเป็นผู้เชิญให้ไปถึง ๖ เดือน

แผนกเงิน ได้แจกหนังสือไปเป็นจำนวนมาก แก่พวกเงินที่อยู่ในเมือง และ
พวกเงินที่มาล้าจากเมืองเงิน หนังสือเงินทั้งหมดที่ได้แจกไปประมาณ ๒๐๐๐๐
เล่มกว่า พวกคณะเผยแผ่ก็ได้ออกไปเท่า ๆ กับจำนวนนี้เหมือนกัน

แผนกไทย ได้แจกหนังสือไปเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เพราะหนังสือมีไม่พอ
แจก ถ้ามีมากจะแจกสักกัณฑ์ได้ หนังสือภาษาไทย (๑) คัมภีร์ยอน ๒-๓ ฉบับ
(ฉบับแล ๔-๕ ตอน) เท่านั้น ที่ได้พิมพ์และแจกจ่ายไปในเมืองไทย ในระหว่าง
ที่พวกมิชชันนารีอยู่ที่สิงคโปร์ ได้พิมพ์หนังสือ คัมภีร์ลูก ซึ่ง ม. กัตสลาฟ
แปลออกไว้ ๓๐๐ ฉบับ แล้วนำเข้ามาด้วย และต่อมา เรเวเรนต์โยนส์ ได้
พิมพ์คัมภีร์แมทธิวขึ้นอีก ๒๐๐๐ ฉบับ ในแผนกนี้ ได้แจกหนังสือไทย ทั้งที่

(๑) พิมพ์ด้วยตัวอักษรโรมัน

พิมพ์ด้วยตัวอักษรโรมันและตัวอักษรไทย ไปไว้รวมทั้งสิ้นประมาณ ๕๐๐๐ ฉบับ
เท่านั้น

แผนกยา ในแผนกนี้ ได้ทำประโยชน์มากที่สุด กล่าวคือ ได้รักษาคน
ไข้ทั้งชั้นสูง ชั้นกลาง ชั้นต่ำ เกินกว่า ๓๘๐๐ คน นับว่าได้ทำการช่วยเหลือคน
ทุก ๆ ส่วนของประเทศ. และได้ทำให้เกิดวิชาหมอยาใหม่ขึ้นในเมืองไทยด้วย
เรื่องราวของพวกมิชชันนารี คณะ อเมริกกัน แบบบิสต์ บอก แอนต์
อเมริกกัน บอก ออฟ คอมมิชชันเนอร์ ฟอว์ ฟอเรน มีชชันส์ ที่ได้เข้ามาทำ
การในเมืองไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๘ ถึง พ.ศ. ๒๓๗๙ หมกใจความเพียงเท่านี้

ตอนที่ ๒

ในต้นปี พ.ศ. ๒๓๘๐ มีพวกมิชชันนารีอเมริกันอยู่ในกรุงเทพฯ รวมทั้ง
 ผู้หญิงผู้ชาย ๑๓ คน เป็นพวกคณะแบปติสต์ ๗ คน คือ เรเวอเรนต จ. เค. โยนส์
 กับภรรยา เรเวอเรนต ชาร์. ค. เกเวนปอตกับภรรยา เรเวอเรนตชาร์วค
 กับภรรยา เรเวอเรนตวิลเลียมตัน คณะของศิษยาภิบาล คณธออเมริกัน บอก
 ซอฟ คอมมิชชันเนอร์ ฟอริ ฟอเรนมิชชันส์ ๖ คน คือ เรเวอเรนตรอบินสันกับ
 ภรรยา เรเวอเรนต สตีเฟน ยอนส์กับภรรยา หมอ ค. บ. บริกเลกับภรรยา
 นางคนไปตั้งแก่กรรมเสียที่เมืองสิงคโปร์ในระหว่างเดินทางกลับจาก ประเทศไทย
 ไปอเมริกาเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๘ นางคนมีลูกสาวคนหนึ่งฝากไว้กับหมอบริกเล
 ได้ ๒ ปีกว่า แล้วเรเวอเรนตก็คนก็รับเอาไปเลี้ยงมาเท่าในประเทศไทย แล้วส่ง
 ให้ไปอยู่เมืองบอสตันในอเมริกา ในเวลานั้นห้างฝรั่งในกรุงเทพฯ มีอยู่แต่ห้าง
 ฮันเตอร์เฮลล์แอนด์กัปตันห้างเดียวเท่านั้น นางฮันเตอร์เฮลล์เป็นชาวปอตเกต (๑) ยังมี
 ชีวิตอยู่ มีลูกชายกับ ม. ฮันเตอร์คน ๑ แต่ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว ลูกชาย
 ของ ม. ฮันเตอร์นั้น ยังมีฝรั่งอยู่ในกรุงเทพฯ รู้จักและจำได้ข้างบางคน ผู้
 เป็นหุ้นส่วนห้างองกฤษที่อยู่ในประเทศนั้นแต่ ม. รอสเบค ฮันเตอร์ผู้เป็นบิดา กับ
 ม. เฮลล์ ในต้นปี พ.ศ. ๒๓๗๘ ม. เฮลล์เป็นโรคภัยไข้เจ็บถึงแก่ปางตาย แต่พอ
 ค่อยยังชั่วขึ้นเล็กน้อยก็ออกจากเมืองไทยไปยังสิงคโปร์ ให้หมอมอนต์โก
 เมอร์ริกษาอยู่ ๕-๖ เดือน แล้วกลับมาเมืองไทยในราวต้น พ.ศ. ๒๓๘๐ แต่
 ไม่สามารถจะประกอบกิจการงานใดเหมือนแต่ก่อน ฉะนั้นต่อมาอีก ๒-๓ เดือนเขา
 ก็ออกจากเมืองไทยเดินทางไปยังประเทศยุโรป โดยหวังว่าจะกลับมาความส
 วยามขึ้นกว่าเดิม แต่ไปถึงแก่กรรมเสียในกลางทาง ทำให้นึกกลับไปเห็นบ้าน
 เกิดเมืองนอนของตนไม่

(๑) คือหญิงชาวกระดี่จีน

ม. เฮล์ มีหลานชายคนหนึ่ง เป็นเสมียนอยู่ในห้างฮันเตอร์เฮล์แอนค์
ถ้าป็นหลานชาย ม. เฮล์คนนั้นก็ก่นแหวะ ต่อจาก ม. เฮล์ตายได้ ๒-๓ ปีก็
เริ่มป่วย ไข้ไปย้งเมืองสิงคโปร์และเมืองอื่นๆ เพื่อหาความสขสขบาย แต่ได้ถึงแก่
กรรมเสียในระหว่างที่ไปเปลี่ยนอากาศนั้นเอง ภรรยาและลูกน้อย (ไม่ปรากฏ
ว่าหญิงหรือชาย) คนหนึ่งคงอยู่ในกรุงเทพฯ ต่อมา

ในต้นเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๘๐ มีเรือใบฝรั่งเข้ามาถึง ๗ ลำ ซึ่งนับ
ว่ามีจำนวนมากกว่าธรรมดา ในสมัยที่ประเทศไทยเริ่มมีการค้าขายกับพวกฝรั่ง
ใหม่ๆ เมื่อข้บ้แล้วมา (พ.ศ. ๒๓๗๙) มีเรือมาจากต่างประเทศเพียง ๖ ลำ
เท่านั้น

ต่อไปนี้เป็นบัญชีรายชื่อเรือต่างประเทศ และเรือไทย ซึ่งเข้ามาถึงท่า
เรือเมืองไทยในปี พ.ศ. ๒๓๗๙ และ พ.ศ. ๒๓๘๐

วันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๗๙

เรือกำปั่นชิป (คือกำปั่นใบสามเสา) ชื่อสะเซม ของอเมริกัน กัปตัน
เกวสัน มาถึง

วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๙

เรือกำปั่นบริค (คือกำปั่นใบสองเสา) ชื่อเฮมมา มะติลกา ของอเมริกัน
กัปตันจันเสน มาถึง

วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๙

เรือกำปั่นซาก (คือกำปั่นใบสองเสาครึ่ง) ชื่อมารีชาร์ป ของอังกฤษ
กัปตันเควิกเขรมา มาถึง

วันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๘๐

เรือกำปั่นบริค ชื่อแพลน ของอังกฤษ มาถึง

วันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๘๐

เรือกำปั่นยาว ชื่อฮิว ของอังกฤษ กับต้นสมอลลุก มาถึง

วันที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๐

เรือกำปั่นชื่อ ชื่อฟักเติลราแมน ของอังกฤษ มาถึง

วันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๘๐

เรือกำปั่นชื่อ มาถึง

วันที่ _____ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๘๐

เรือกำปั่นชื่อ ชื่อคองเกอร์เรอร์ของไทย กับต้นศรีภักดิ์ มาถึง

วันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๘๐

เรือกำปั่นชื่อ ชื่อ แฟนนี ของอังกฤษ มาถึง

วันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๓๘๑

วันนี้พวกมิชชันนารีคณะแบปติสต์ และคณะอเมริกันยอชอชฟคอมมิชชันเนอร์ ฟอว์พอเรนมิชชันส์ ได้มีการประชุมปรึกษาหารือกันในเรื่องที่จะแปลคัมภีร์ไบเบิล ชัดใหญ่ใจความของการประชุมก็จะกระโถงการสำหรับแปลหนังสือพระคัมภีร์ต่อไป โดยได้มิชชันนารีทั้ง ๒ คณะได้มีโอกาสช่วยเหลือซึ่งกันและกันที่จะแปลให้ลงรอยเกี่ยวกันด้วย พระคัมภีร์ที่พิมพ์ออกเป็นภาษาไทยจะไต่ไม่แตกต่างกันเป็นหลายสำนวน เรเวอเรนตโยนส์ก็ยืนยันสันติกันว่าการแปลพระคัมภีร์ทั้งหมดออกเป็นภาษาไทย คงจะสำเร็จในเวลาไม่ช้านัก แต่ในปี พ.ศ. ๒๔๑๕ ก็ยังห้ามผู้ใดทำต่อให้ขบถวิญญูไม่ ภาคต่างๆ ของพระคัมภีร์ที่ยังไม่ได้แปลออกคือแซมมอลภาคที่ ๒ ถึงภาคที่ ๑ และที่ ๒ เอซราเนหะมียูไซและโหเอล

ในเวลาที่มีการประชุม มิชชันนารี คณะแบปติสต์กล่าวว่าโยนส์ควรจะเป็นผู้แปลคัมภีร์ใหม่ซึ่งได้ทั้ง ต้นแปลไว้แล้วนั้น ต่อไปให้ขบถวิญญูและรอนสัน

ควรระแผลคัมภีร์เก่าต่อไปให้รับ คณะอเมริกันยอก ฮอฟ คอมมิชชันเนอร์ ฟอว์
 ฟอเรนมิชชันส์ คิดกันว่าไม่เห็นมีเหตุผลเพียงพออย่างไรที่จะกะไม่ให้พวกเขาม
 ส่วนช่วยแปลคัมภีร์ใหม่ ซึ่งต้องการใช้มากกว่าคัมภีร์เก่า ที่ยังไม่ได้แปลก็ยังมี
 มียุคเป็นส่วนมาก แต่เมื่อใดได้เดียงกันประมาณ ๒-๓ ชั่วโมงแล้วก็ยักกัน
 ลง ว่ารออินสันเป็นผู้แปลคัมภีร์เก่า และโยนส์เป็นผู้แปลคัมภีร์ใหม่ต่อไป

โยนส์ได้แปลคัมภีร์ใหม่ต่อไปจนจบบริบูรณ์ก่อน พ.ศ. ๒๓๙๓ และไคพิมพ์
 ฌบัทแก้ไขใหม่ขึ้นก่อน พ.ศ. ๒๓๙๔ ซึ่งเป็นที่ โยนส์ถึงแก่กรรม ส่วน
 รออินสันแปลคัมภีร์เก่าจบแต่ เจนีลส์ และเอชโชกส์สองตอนเท่านั้น ไคพิมพ์
 ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๐ ขึ้นเป็นยทรออินสันกลับไปเปลี่ยนอากาศที่ประเทศอเมริกา
 และเลียบถึงแก่กรรมเสียในระหว่างเดินทางนั่นเอง

การแปลพระคัมภีร์เก่าชกชกลงเพียงนั้น เพราะเหตุสำคัญ ๒ ประการ คือ
 ๑ พวกมิชชันนารีในสมัยนั้นและสมัยต่อมาจนบัดนี้ ไม่มีใครมีความรู้ภาษาฮิบ
 รุถึงสามารถทำการไคอย่างจริงจัง ๒ มิชชันนารีคนหนึ่งได้แปลคำภีร์เก่าจาก
 ภาษาอังกฤษไว้เมื่อต้น พ.ศ. ๒๓๙๓ มีจำนวนมากและไคพิมพ์จนแล้วใน
 ประเภทประมวลพระคัมภีร์เก่าหลายตอน ฉะนั้นจึงยังไม่เป็นการจำเป็นอย่างไคที่
 แปลคัมภีร์เก่าออกทั้งหมด นี้เองเป็นเหตุให้การแปลคัมภีร์เก่าผกผันประณพรุ่ง
 เน้นเข้ามาจนบัดนี้ ประวัคคัมภีร์เก่าที่ไคแก้ไขแล้วนั้นไคพิมพ์ออกชกหนึ่ง ๑๒ เล่ม
 เป็นหนังสือถึง ๙๕๗ หน้ากระดาษ ขนาดหน้า ๑๒

วันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๙๗

วณนการฉลของวคอินงคางามของสมเด็จองค์ใหญ่^(๑) ปีกาของท่านผู้ตัวเรี

(๑) จดหมายเหตุนำมาตรวจชำระใหม่ เมื่อหมอบรัดเลจะพิมพ์ จึงเรียกว่าสมเด็จองค์ใหญ่
 ที่จริงเวลานี้ฉลของวคอินงคางามยังเป็นเจ้าพระยาพระคลัง

ราชการแผ่นดิน^(๑) มีการมหรสพมากมายหลายอย่าง ประชาชนมาประชุมกัน
 มากมายหลายพัน ทั้งชาวพระนครและสามัญชนมาจากต่าง ๆ ของประเทศ ได้ม
 แ่นไปในบริเวณของวัดและท้องใกล้เคียง บางทีเที่ยวดูงานมหรสพต่าง ๆ มีละคร
 เป็นต้น บางทีเที่ยวชอหาของดี ๆ และของกินในโอกาสเช่นนั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 เป็นผู้ที่ศึกษาขนบธรรมเนียมอย่างฝรั่งอยู่บ้าง ก็คิดว่าจะเป็นการดีที่จะหาเงินใหญ่
 ทำเป็นไฟพระเนียงอย่างดอกไม้ไฟธรรมดา เพื่อทำให้เป็นของแปลกประหลาด
 เลืองลือในกรุงนั้น^(๒) แต่เกรงว่าขุนพระถนจะเกรงนักจะเป็นอันตรายแก่คนดู จึงให้
 เขาโค่นกระบอกขึ้นฝังลงไปใต้ดิน แต่กลับถนกว่าที่คาดกันมาก พอท
 ขุดใหญ่ก็ระเบิด แตกออกเป็นชิ้นน้อยและชิ้นใหญ่ ถูกคนที่อยู่ในที่นั่งตาย ๔ คน
 และเจ็บป่วยอีกมากกว่านั้น หมอบริกเลอยู่ห่างจากที่เกิดเหตุราว ๆ ๖ เส้น ๕ วา
 (๑๐๐ รอก) ในทันใดนั้นเอง เจ้าพระยาพระคลังก็ให้มาเรียกไปรักษาม้าตก
 ขาดเจ็บ แต่มีน้อยคนที่เต็มใจให้หมอบริกเลรักษา โดยมากนิยมหมอไทยซึ่งไม่
 รู้จักการใช้มีดหรือเครื่องมือผ่าตัดอย่างใด ๆ แก่ผู้ที่ขาดเจ็บ ใช้แต่น้ำมันมะพร้าว
 ทาที่แผลหรือต้มยาให้กินเท่านั้น ในพวกคนขาดเจ็บที่ให้หมอบริกเลรักษา มี
 พระสงฆ์ไทยองค์หนึ่งซึ่งกระดกแขนแตก อันจำเป็นต้องรักษาทางทศบาล หมอ
 บริกเลจึงตัดแขนพระองค์นั้นในที่เกิดเหตุตนเอง ถึงเลื่องลือกันว่าคนคนไทย
 ไม่รู้เลย ว่าระตือร่างกายมนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่ใต้เช่นนั้น ด้วยพระสงฆ์ทบทนาการ
 ผ่าตัดได้ไม่นานเท่าใดก็หายดี ในเวลานั้นยังไม่มีโคลโรฟอร์มหรืออีเธอร์ใช้ ใน
 การหมอมักมีชันนารีอยู่คอยยกแลปฏิบัติคนขาดเจ็บอยู่จนถึงเที่ยงคืน เรเวอเรนด
 ยอนสันและโรเบิร์ตสันเตอร์ เพื่อนของพวกมิชชันนารีก็อยู่คอยช่วยเหลือด้วย คน
 ขาดเจ็บที่ยอมอยู่ในความรักษาของพวกมิชชันนารีหายทั้งหมดทุกคน แต่ศพปฏิเสธ

(๑) คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาสุริยวงศ์

(๒) โดยที่ความที่จริงนั้น พระสงฆ์องค์ ๑ เป็นผู้คิดทำ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นแต่อนุญาต
 ปล่อยให้ทำ

ความช่วยเหลือของพวกมิชชันนารีนั้น ได้ตายเพราะขาดแคลนเป็นจำนวนมาก
เช่นนี้ยังไม่เห็นประกัยอีกหรือว่า พระเจ้าได้ประทานความช่วยเหลือแก่พระเจ้า
แผ่นดินและอาณาประชาราษฎรเพียงไร

เศษของชนใหญ่ที่กระเบิดครั้งนั้นกระเด็นไปไกล ๆ มาก บางชนกระเด็น
มาถูกบ้านเรือนทางฝั่งพระนคร แต่ก็ไม่มีใครคนขาดเจ็บ นอกจากผู้ที่อยู่ใน
บริเวณวัดเท่านั้น ละครและการมหรสพต่าง ๆ ซึ่งได้กระเตรียมว่าจะเล่นกันอย่าง
ชานานใหญ่ในคืนวันนั้นหยุดหมด ด้วยความเศร้าโศกและถือกันว่ามีเหตุการณ์
เช่นนั้นจนเป็นลางร้าย ถึงเช่นนั้นก็พอรุ่งขึ้นก็มั่งงานและการมหรสพต่อไป
อีก ๑๖ วัน

วันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๗๔

เรเวเรนต์กินและเรเวเรนต์รักชนไปอยุธยา ซึ่งพวกมิชชันนารีเชื่อกัน
ว่าเป็นครั้งแรกที่พวกโปรเตสแตนต์ขึ้นไปถึงราชธานีเก่าของประเทศไทย ก่อน
(พ.ศ. ๒๓๗๔) พวกมิชชันนารีได้พยายามจะขึ้นไปกันครั้งหนึ่งแล้ว แต่ต้องก
ด้วยขออนุญาตจากรัฐบาลไม่เป็นผลสำเร็จ ในเวลานั้น (พ.ศ. ๒๓๗๔) ครั้นไป
ไทยไม่ขอหนังสือเกินทางก็ไปได้

วันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๗๔

เกวิสตัน กัปตันเรือสละเซม มาหาพวกมิชชันนารี กัปตันเกวิสตันเดินทาง
มาจากประเทศอเมริกาประมาณ ๔ เดือน พวกมิชชันนารีมีความตื้นตันยินดี
อย่างใหญ่หลวงในการต้อนรับเพื่อนที่เพิ่งมาจากประเทศอีกครั้งหนึ่ง การที่กัปตัน
เกวิสตันมาเยี่ยมเปรียบเสมือนหนึ่งว่า พวกมิชชันนารีทุก ๆ คนได้พบพี่ชายของ
ตน ๆ และการสนทนากับเกวิสตัน พวกมิชชันนารีรู้สึกเสมือนหนึ่งว่า “เฮ
น้ำเย็นมาให้แก่บุคคลผู้กระหายน้ำ ฉะนั้น” พวกมิชชันนารีได้พบกับกัปตัน
เกวิสตันครั้งนี้ ก็ใจเสียจนยกโทษให้เกวิสตันในการที่ลืมแม่ชื่อของพวกมิชชันนารีไว้

บนเรือเป็นหลายวัน ยังมีได้นำมาให้พวกมิชชันนารี เรือสระเซมเป็นเรืออเมริกัน
ล้าสคท้ายที่เข้ามาสู่ท่าเรือเมืองไทย ก่อนที่ไทยได้ทำสัญญาฉบับใหม่กับ
อเมริกันเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔

วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๔

ร้านขายยาของพวกมิชชันนารี คณะ เอ. บี. ซี. เอฟ. เอ็ม. ก็ยังคง
ทำการอยู่ตามเคย ได้รักษาคนป่วยเฉลี่ยกันราววันละ ๕๐ คน

วันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๔

วันเรือใบอังกฤษชื่อเฮมมา มะคิลคา ม. จันเสน เป็นกัปตันมาจาก
สิงคโปร์ลงกรุงเทพฯ นำเครื่องพิมพ์มาให้พวกมิชชันนารี คณะ เอ. บี. ซี. เอฟ.
เอ็ม. ๒ เครื่อง ๆ หนึ่งเป็นแบบโอทิส อีกเครื่องหนึ่งเป็นแบบสแตนดิง กับ
กระดาษสำหรับพิมพ์ ๑๐๐ รีม พวกมิชชันนารีพิมพ์อย่างเก่าซึ่งทำด้วย
ไม้และแท่นเป็นหินอยู่เครื่อง ๑ แล้วพร้อมทั้งตัวพิมพ์อักษรไทยบ้างเล็กน้อย หมอ
บริคเลนนำมาจากสิงคโปร์ และได้พิมพ์หนังสือไทยขึ้นด้วยเครื่องนี้เป็นครั้งแรก
เมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๗๔ ครั้นวันที่ ๒ กรกฎาคม พวกมิชชันนารี
คณะแบบติสต์ได้รับเครื่องพิมพ์จากประเทศอเมริกา ทั้งแบบโอทิสและสแตนดิง
อย่างเดียวกับของคณะ เอ. บี. ซี. เอฟ. เอ็ม. กับกระดาษและเครื่องใช้ในการ
พิมพ์หนังสือต่าง ๆ ครบที่จะตั้งเป็นโรงพิมพ์ขึ้นเป็นพิเศษได้ทีเดียว แต่พวกคณะ
แบบติสต์ไม่มีที่ที่จะตั้งโรงพิมพ์ พวกคณะ เอ. บี. ซี. เอฟ. เอ็ม. จึงได้ขออนุญาต
ให้ตั้งรวมอยู่ในโรงพิมพ์เดียวกัน ให้เรเวอร์เอนด์ อาร์. ดี. เคเวนปอต เป็นผู้ดูแล
การทั่วไป รวมอยู่ราว ๆ ๒๐ หรือสองร้อย

วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๗๔

วันนั้นในเวลาแต่เช้า พวกมิชชันนารีไปหาเจ้าพระยาพระคลัง เสนาบดี
กระทรวงกรมท่า โดยประสงค์จะขอให้ท่านเร่งการสร้างเรือนสำหรับอยู่ ๒ หลัง

ให้แก่พวกมิชชันนารีคณะ เอ. บี. ซี. เอฟ. เอ็ม. ซึ่งท่านได้สัญญาไว้และลงมือ
สร้างแล้วนั้น ให้สำเร็จในเวลาเร็วขึ้นสักหน่อย พยท่านยืนอยู่ที่หน้าประตู ใต้
บาตรพระสงฆ์ซึ่งเรียงกันเข้ามารับที่ละองค์ๆ ท่านเอาทัพพดกข้าวใส่ในบาตร
แล้วพวกบ่าวซึ่งคุกเข่าอธิษฐานทำท่านก็เอาลูกไม้ใส่ในย่าม และเอาหมากพลู
ยหรีใส่ในผ้าบาตร เมื่อใส่บาตรพระประมาณ ๕๐ รูปกว่าๆแล้ว ท่านก็เข้าไป
ที่ห้องซึ่งมีโต๊ะของบริโศกต่าง ๆ ตั้งอยู่ประมาณ ๑๐ หรือ ๒๐ ใบ สำหรับ
พระสงฆ์อีกหลายองค์ซึ่งท่านนิมนต์ให้มานั่ง ไม่ช้านักพระก็เข้ามาที่ละรูป
ถือตาลปัตรทุกองค์ ชนนั่งบนอาสนะที่มีโต๊ะตั้งอยู่ตามลำดับที่มาลง เจ้า
พระยาพระคลังก็คุกเข่าลงกราบพระโดยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วกราบศีล พอพระ
สวดถวายพรพระจบลง ท่านก็ยกโต๊ะประเคนองค์ละโต๊ะให้พระฉัน ของโต๊ะ
หนึ่งๆมากมาย ดูเหมือนว่าพระจะฉันเข้า เพล และวันรุ่งขึ้นออกก็ขังระพอ เมื่อ
พระฉันแล้วก็สวดอนุโมทนาอีกครั้งหนึ่ง แล้วคนใช้จึงยกโต๊ะที่พระฉันแล้วนั้น
มาถวายใส่โอชของพระซึ่งเอามาถวายให้ท่านเอาไปวัด เสร็จจึงเฝ้าขังพระแล้ว
เจ้าพระยาพระคลังจึงได้มารับรองพวกมิชชันนารี และพูดถึงกิจการของพวก
มิชชันนารีต่อไป

วันที่ ๑ พฤษภาคม พ. ศ. ๒๓๘๐

เจ้าพระยาพระคลัง ให้คนมายืมเครื่องพิมพ์ของพวกมิชชันนารี คณะ
เอ. บี. ซี. เอฟ. เอ็ม. เพื่อจะเอาไปพิมพ์หนังสือเรื่องอ่านเล่นที่บ้านของท่านนับ
เป็นครั้งที่ ๓ วันรุ่งขึ้นพวกมิชชันนารีไปหาท่าน และได้อธิบายให้ท่านทราบว่าเหตุที่
เครื่องพิมพ์จะย้ายมาบ้านท่านไม่ได้ และจะให้พิมพ์ทำอะไรก็ได้ เจ้าพระยา
พระคลังก็เหมือนจะเข้าใจคำสั่งแห่งของพวกมิชชันนารีอนึ่งเหตุผลที่เกี่ยว เพราะ
เครื่องพิมพ์นั้นหนักนัก จึงเป็นอันยืมกยืมเครื่องพิมพ์ไม่ ซึ่งพวกมิชชันนารีได้

โยยอมให้ยืม เจ้าพระยาพระคลังกล่าวแก่พวกมิชชันนารีว่า ถ้าเช่นนั้นตัวผมพ
ไม่คนของท่านก็อาจทำได้

ในบั้น (พ.ศ. ๒๓๘๐) ฤดูร้อนข้างเป็นข้าศึกแก่ความสุขของชาว
ยุโรปและอเมริกันเสียจริง ๆ พวกลูกเรือพากันเป็นโรคบิดชกชมจนพวกนายตกใจ
กลัวมาก หมอมิชชันนารีเกือบจะรักษาพวกลูกเรือทั้งหมดไม่ไหว และทั้งต้อง
รักษาคณบดีเมืองประจำที่ร้านอีกวันหนึ่งถึง ๖๐ ถึง ๗๐ คนด้วย การรักษาเป็น
รักษาให้เปล่าทั้งนั้น เรือใบมารีชาร์ป กับตันก. เบราของอังกฤษ ซึ่งในเวลา
นั้นทอดสมออยู่ ใกล้เคียงใช้เป็นที่โรงพยาบาลอย่างดีของพวกมิชชันนารีที่เจ็บป่วย

วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๐

วันนี้เป็นวันถวายเพลิง ส้มเค็ญพระราชนิ พระราชมารดาของพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชาชนพากันมาจากทั่ว ๆ ในพระราช
อาณาเขตประชุมกันหนาแน่น พวกมิชชันนารีเห็นเป็นโอกาสดี จึงเอาหนังสือ
เรื่องศาสนาคริสต์ทั้งคัมภีร์และคัมภีร์คือนทง ซึ่ง ม. โยนส์ แปลออกไว้เป็นภาษา
ไทยไปแจกหลายร้อย และหนังสืออย่างอื่นอีกบ้างเล็กน้อย คนเบียดเสียดกัน
เข้าไปรับแจกไม่สะดวก พวกมิชชันนารีจึงไ้เอาหนังสือลงไปแจกเสียในเรือ
ก็แน่นอก จึงถอยเรือออกจากฝั่งห่างไปเล็กน้อย ทำให้ผู้ที่รับต้องลงไปใน
น้ำลึกหรือบางคนถึงกับว่ายจึงจะได้หนังสือ การแจกหนังสือ ก่อนนพวกมิชชัน
นารีเห็นว่า เป็นของสำคัญและนิยมนัก แต่เดิยวัน (พ.ศ. ๒๔๑๖) เห็นว่า
เป็นของไม่สู้จะมีผล (ทำให้เลื่อมใสได้) มากนัก

วันที่ ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๘๐

คอกเตอร์ เฮช. มัลคัม มาจากสิงคโปร์ถึงกรุงเทพฯ วันนั้นโดยฐานเป็น
ผู้แทนของมิชชันนารีคณะแบปติสต์ที่ออกที่เมืองบอสตัน มาตรวจการมิชชันนารี
คณะแบปติสต์ทั้งที่ในกรุงเทพฯ และในพม่าและในเมืองอื่น ๆ ทางตะวันออกด้วย

คชกเตอร์ เอช. มัลคัม พักอยู่กับพวกมิชชันนารี ๕๐ วัน ทำให้เกิดความยินดี และผลประโยชน์แก่พวกมิชชันนารีมาก กวียคชกเตอร์มัลคัมผู้นี้เป็นสภาพุริชฌ์ มีความรัก และถิรยาอาการกัณารักรอย่างยั้ง

วันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๘๐

เจ้าพระยาพระคลังส่งคนเครื่องพิมพ์ไม้ ซึ่งไ้ข้ข้ไปจากคณะ เอ. บี. ซี. เอฟ. เอ็ม. ว่าพอแก่ความต้องการแล้ว ก็เหมือนเจ้าพระยาพระคลังจะแลเห็น แล้วว่าวิชาทำเครื่องพิมพ์ด้วยไม้ ไม่เป็นสิ่งที่ง่ายอย่างท่านเข้าใจแต่ก่อน ทั้ง การทำตัวอักษรไทยด้วยไม้ก็เป็นสิ่งที่เกินความรู้ช่างในประเทศไทยในเวลานั้น

วันที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๘๐

วันนี้ เรเวอเรนค์ สเตเฟน ย้ายไปอยู่ที่เรือนซึ่งไ้ข้ข้ปลูกขึ้นในที่กินของ พวกปอตุเกศ (๑) เพราะเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘ รัฐบาลให้พวกมิชชันนารีย้ายจาก วัดเกาะ ยอนสันหรือเรือนไปปลูกอยู่กับพวกคณะแบบติสต์ชั่วคราว แล้วจึงไ้ข้ข้ย้าย มาปลูกที่ๆ ของปอตุเกศนี้ เรเวอเรนค์ ซี. รอนสัน ก็เข้าเรือนของพวกปอตุเกศ อยู่ใกล้ๆ กันนี้ พวกมิชชันนารีคณะ เอ. บี. ซี. เอฟ. เอ็ม. อื่นๆ ไ้ข้ข้รวมอาศัย อยู่ที่เรือน ๒ ห้องหลังหนึ่ง อยู่ในระหว่างพวกปอตุเกศกับกะกัณ คอยให้เจ้า พระยาพระคลังสร้างเรือนขนาดใหญ่ให้เข้าตามสัญญาแล้วเสร็จ จึงจะไปอยู่รวม กันที่เรือนนั้น เรือนหลังที่อาศัยอยู่นั้นคับแคบและรุงรังมาก

วันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๐

วันนี้เป็นวันครบสองขับริยตร์ ทั้งแต่พวกมิชชันนารีตั้งร้านขายยามา ก็ก จำนวนคนใช้ทั้งหมดตามท่ปรากฏในบัญชีเป็น ๕๐๒๕ คน

(๑) ในหมู่บ้านกะกัณ

วันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๐

วันพวกมิชชันนารี ได้รับเชิญให้ไปรับประทานอาหารเข้ากับเจ้าชายองค์หนึ่ง^(๑) พอพวกมิชชันนารีไปถึง เธอก็ออกมาต้อนรับ แสดงความยินดีมากในการที่พวกมิชชันนารีมารับประทานอาหารด้วย เจ้าชายองค์นี้คงพระหฤทัยจะทำให้ถูกรรณเนียมและจรรยาแห่งชาวอเมริกันอย่างที่สุด จนถึงสวมรองเท้าอย่างขี้ตาวัว แต่ไม่เหมาะแก่เท้าของเธอ เธอได้นำพวกมิชชันนารีเข้าไปยังค่านักเล็ก ๆ ซึ่งถึงแม้ว่าจะไม่ได้สวมแต่ก็เรียบร้อยดี ก็เป็นค่านักที่มึนความสับสนสำหรับครอบครัวเล็ก ๆ อันไม่มีบุตรเช่นเธอ แล้วให้พวกมิชชันนารีนั่งที่เก้าอี้ฝรั่งซึ่งได้เตรียมไว้เพียงพอ ในทันใดนั้นน้องชายของเธอเป็นไต้คน ๑ ชายสัก ๕ ขวบเข้ามาหา เปลือยกายเหมือนกับเมื่อแรกเกิด แต่การเปลือยกายสำหรับเด็ก ๆ เช่นนี้ ตามธรรมเนียมไทยแต่ก่อนเป็นสิ่งที่ไม่ผิดกัน ท่านชายน้อยผู้นี้มีความยินดีมากที่ได้พบพวกมิชชันนารี ไม่ช้านักเจ้าชายก็ได้พาพวกมิชชันนารีไปยังเรือนหลังนอก ซึ่งเป็นเรือนหลังที่พวกมิชชันนารีจะมารับประทานอาหาร เจ้าชายได้ยืมมัทและช้อนช้อมมาจากพวกมิชชันนารีเพื่อให้ครบโต๊ะ ทุกสิ่งทุกอย่างได้จัดตามแบบอเมริกันพอใช้ไ้ทั้งนั้น และอาหารก็ทำอย่างดี พอทำให้พวกมิชชันนารีมีความอยากรับประทาน แต่เจ้าชายไม่ได้เสวยร่วมมิชชันนารีเป็นแต่ นั่งอยู่ข้าง ๆ และคอยบัญชาให้พวกข้าเลี้ยงพวกมิชชันนารี ในระหว่างที่รับประทานอาหาร พวกมิชชันนารีทราบว่า เธอมีม้าหลายม้า จึงถามว่าเอาไวที่ไหน เธอจึงตอบทันทีว่าเอาไว้ในเรือนหลังของเธอ พวกมิชชันนารีมองไปมองมา จึงรู้ว่ารับประทานอาหารเข้าอยู่ในโรงม้า ในทันใดนั้นเองม้ากลับมารองเจ้าชายถึงกับต้องไขว้และสุนัขไปไล่ไม่ให้มันกรูกันเข้ามาเหยียบพวกมิชชันนารี เพราะถือกรรมสิทธิ์โรงของมันเป็นส่วนตัว

(๑) คือหม่อมราชวงศ์กระต่าย อิศรางกูร ณ อยุธยา ถึงรัชกาลที่ ๔ ได้เป็นที่หม่อมราชวงศ์

เจ้าชายองค์นี้ ได้เป็นศิษย์ของพวกมิชชันนารีอยู่พักหนึ่ง แต่มิชชันนารี
มิได้สอนเธอถึงเรื่องคนกับมีความเกี่ยวข้องกันอย่างไร เธอได้พยายามเรียน
ภาษาอังกฤษกับพวกมิชชันนารี ต่อมาเป็นครั้งเป็นคราวอีกหลายปี จนได้รับ
ความรู้ใช้ภาษาอังกฤษรับราชการได้ เพราะฉะนั้นจึงได้เป็นอัครราชทูตของคณะทูต
ไทย ซึ่งไปเมืองลอนดอนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐ และได้เป็นล่ามสำคัญของอัครราชทูต
ด้วย เมื่อมาจากประเทศอังกฤษไม่ช้านัก ก็ได้แต่งหนังสือจดหมายเหตาระยะ
ทางเรือจากไทยไปเมืองลอนดอน ทั้งได้แต่งนิราศลอนดอนไว้อีกเรื่องหนึ่งด้วย
โดยที่เธอเป็นผู้มีความสามารถปรากฏอยู่เช่นนั้น จึงได้รับเกียรติยศเลื่อนขึ้นเป็น
อธิบดีผู้พิพากษาศาลต่างประเทศเป็นคนแรก เธอได้ถึงอนิกรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐

วันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๐

เรเวอเรนต์ เอ. อาร์. คิง แก่กรมทัณฑ์โรดบิชอปเวอริง

วันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๓๘๐

วันเวลาบ่ายได้มีพิธีสมรสระหว่างนางพยาบาลไทยแม่หม้าย คนหนึ่งซึ่ง
อยู่กับพวกมิชชันนารี กับชายหนุ่มซึ่งเป็นหัวหน้าคนเรียงพิมพ์อยู่ในโรงพิมพ์ของ
พวกมิชชันนารี พิธีได้ทำกันที่บ้านของพวกมิชชันนารี เรเวอเรนต์ จี. คี. โยนส์
เป็นประธานในการพิธี มีคนไทยและพวกมิชชันนารีทั้งผู้หญิงผู้ชายได้รับเชิญ
ไปประชุมกันเป็นจำนวนมาก การแต่งงานอย่างธรรมเนียมศาสนาของพวก
มิชชันนารี ดูเหมือนจะเป็นครั้งแรกที่สมรสในเมืองไทย ยกเว้นแต่พวกโรมัน
คาทอลิก

วันที่ ๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๓๘๐

กัปตันคริกซ์ ชาวอังกฤษซึ่งมาจากสิงคโปร์เมื่อเร็ว ๆ นี้ เพื่อจะทำงาน
ทำในรัฐบาลไทย พอมาถึงไม่ช้านักเขาก็ได้รับตำแหน่งเป็นผู้ดูแลการเก็บเรือ
ใบฝรั่ง เงินเดือน ๑๕๐๐ เหรียญ ดูเหมือนว่ารัฐบาลจะเป็นผู้เรียกกัปตันคริกซ์มา

รับตำแหน่งในสมัยรัฐบาลมีเรือซึ่งต่อขึ้นใหม่ตามแบบชาวตะวันตก ๔-๕ ลำ เป็นความจำเป็นที่จะต้องมีชาวตะวันตกผู้มีความชำนาญการเดินเรือไว้สักคนหนึ่ง เพื่อสอนวิชาเดินเรือ วิชาเดินเรือสินค้าและเรือรบของไทยนั้นมีความลึกลับทั้งแก่นและมา

วันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๓๘๐

พวกมิชชันนารีมีความทนเย็นใจเป็นอันมาก ที่ได้เห็นหนังสือเรื่อง ศาสนาพระเยซู ซึ่งโรงพิมพ์ของพวกมิชชันนารีคณะ เอ. บี. ซี. เอฟ. เอ็ม. พิมพ์ขึ้นเมื่อเดือนสิงหาคมนี้ มีคนพอใจอ่านกันโดยมาก

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๘๐

วันนี้พวกมิชชันนารีคณะ เอ. บี. ซี. เอฟ. เอ็ม. ได้พิมพ์หนังสือชุดหนึ่งสามเล่ม ๆ ๑ ชื่อลักษณะและพระราชบัญญัติของพระยะโฮวา (The Character & laws of Yahovah) เล่ม ๒ ชื่อความแตกต่างกันในระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระเยซูคริสต์ (The histories of Buddha & Christ Jesus Contrasted) เล่ม ๓ ชื่อหนทางอันแท้จริงที่จะไปสู่สวรรค์ (The true and only way to Heaven)

หนังสือเล่มที่ ๒ นี้ ทำให้พวกเพื่อนของมิชชันนารี ซึ่งทำงานติดต่อกับรัฐบาลไทยมีความพอใจเป็นอันมาก เกรงว่าถ้าพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงแล้วจะทรงพวกมิชชันนารี ในการพยายามทำลายความเชื่อต่อในพระพุทธรูปเจ้าของประชาชน เช่นนั้น หนังสือเล่มนี้ได้ทำให้มีคนเกลียดชังพวกมิชชันนารี จนถึงพวกมิชชันนารีต้องหยุดแจกชั่วคราว แต่กว่าจะหยุดได้จริงไปเสียหลายร้อยเล่มแล้ว

วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๘๐

เรือนที่เจ้าพระยาพระคลังสัญญาว่าจะปล่อยให้พวกมิชชันนารีคณะ เอ. บี. ซี. เอฟ. เอ็ม. นั้น แล้วเสร็จหลัง ๑ และคนของเจ้าพระยาพระคลังมาอาศัยอยู่

พวกมิชชันนารีสองคนไปหาท่าน ขอให้ท่านสั่งให้ผู้ที่มาอาศัยอยู่นั้นออกไปเสีย และอนุญาตให้พวกมิชชันนารี ๑ ย้ายไปอยู่ที่นั่น เจ้าพระยาพระคลังยอมรับว่าจะสั่งให้ผู้ที่มาอาศัยออกไปโดยเร็ว และท่านอยากจะให้พวกมิชชันนารีตรวจพื้นที่ของท่านซึ่งโยกอยู่ชึ่งหนึ่งพวกมาก วันรุ่งขึ้นขอให้พวกมิชชันนารีหาเครื่องมือถอนพื้นมากับ พวกมิชชันนารีมีความยินดีที่จะปฏิบัติตามประสงค์ของท่าน วันรุ่งขึ้นจึงได้ไปหาท่านพร้อมด้วยหีบเครื่องมือ แต่เจ้าพระยาพระคลังได้เห็นเครื่องมือถอนพื้นเข้าก็ตกใจ ให้เรียกคนใช้คนหนึ่งซึ่งมีพื้นโยกและพวกเหมือนกัน ท่านเข้ามาให้พวกมิชชันนารีถอนพื้นต่อหน้าท่าน เพื่อท่านจะดูว่าความเจ็บปวดและเล็ดกระรอกมาสักเพียงไร คนใช้คนนั้นเข้ามา พวกมิชชันนารีทำการถอนพื้นออกโดยมิทำให้เจ็บปวดเลย แต่เมื่อเจ้าพระยาพระคลังเห็นคนใช้คนนั้นขันโลหิตออกมาจากปากเพียงเล็กน้อยก็กลัว สั่งให้พวกมิชชันนารีนำเครื่องมือกลับไป และกล่าวว่าท่านไม่สามารถทนการถอนเช่นนั้นได้ เกรงว่าถ้าเล็ดก็ไม่หยุดก็จะต้องตายเป็นแน่

วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๘๐

วันเรเวอเรนค์ ซี. รอนินสัน ย้ายไปอยู่เรือนที่เจ้าพระยาพระคลังสร้างให้ รอนินสันได้อยู่ที่นี่อันเคยมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๘ และพวกมิชชันนารีซึ่งถูกไล่จากวัดเกาะกราวเคียวกันนั้น ก็อาศัยอยู่ด้วยถึง ๒ คราวเรือน

วันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๘๐

วันนั้นพวกมิชชันนารีคนหนึ่ง (หมอบรัดเล) กลับจากไปเที่ยวมา ๔ วันที่แรกเข้าคลองบางกอกน้อยไปแล้วเข้าคลองโยงไปทลแม่น้ำท่าจีน เป็นหนทาง ๘๐๐ เส้น ออกจากท่าจีนไปมหาชัยซึ่งเป็นตำบลที่มีโรงทำน้ำตาลทรายมาก แล้วลัดคลองเล็กมากรุงเทพฯ นี่เป็นครั้งแรกที่พวกมิชชันนารีไปเทศน์เทศน์

ไปเที่ยวยังค่ายลเหล่านั การไปเที่ยวครั้งนี้ไปเรือสำเภา ๔ แกว เขาหนงลือ
เรื่องศาสนาคริสต์จึงไปแจกด้วยเป็นอันมาก

วันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๓๘๐

ม. โรเบิร์ต ชันเตอร์ เพื่อนของพวกมิชชันนารีได้สร้างเรือเคินทะเลขึ้นลำ
หนง ชื่อ “เฟรนด์” เรือลำนี้ต้องสำหรับตัว ม. ชันเตอร์เองและพวกมิชชัน
นารี ในเวลาที่จะไปเที่ยวทะเลและเมืองต่างๆบนฝั่งอ่าวไทย พวกมิชชันนารี
๔ คนโดยสารเรือเฟรนด์ไปยังสันดอนในวัน รบิ้นสันและครอบครัวไปเรือใบ
แผ่นของอังกฤษวันรุ่งขึ้น คนโดยสารอื่นๆจะไปเรือของเกอเธอร์ของไทย แต่
เรือของเกอเธอร์วิ่งไปไม่ได้ เรือของเกอเธอร์ไครวเช่นนี้ถึงสองครั้งแล้ว

วันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๑

พวกมิชชันนารีมีความรื่นเริงมาก ที่ได้ทราบข่าวแต่เช้าตรู่ว่า คอกเตอร์
สเตเฟน เทรชกับภรรยา โดยสารเรือไทยของเกอเธอร์ กลับคืนมาถึงสันดอน
และต่อมาอีกชั่วโมงเศษพวกมิชชันนารีได้พบเรือเรนทร์กับภรรยา ซึ่ง
กลับมาจากสิงคโปร์โดยเรือกลาสโกของอังกฤษ ถึงสันดอนแล้วลงเรือเฟรนด์
ของม. ชันเตอร์ เข้ามาอีกต่อหนึ่ง ส่วนคอกเตอร์เตรชกับภรรยารุ่งขึ้นจึงได้มาถึง
ของบรรดาผู้เป็นคริสตังมีความยินดีกันทั่วหน้า ทภรรยาของกัปตันตรักซ์และ
บุตรน้อยมาลงในวันด้วยเหมือนกัน เพราะภรรยาของกัปตันตรักซ์มีความ
ประพฤติกและนิสัยใจคอเป็นคริสตังอย่างแท้จริง พวกมิชชันนารีรู้สึกชอบคุณพระ
เป็นเจ้ามาก ที่ไปรกลังคนๆเช่นนี้มาให้พวกมิชชันนารีเสมอๆ

วันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๑

วันพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกส ให้เชิญพวกมิชชันนารีทั้งหมดไปในการถวาย
เพลิงพระศพสมเด็จพระชนนี^(๑) ของพระองค์ ซึ่งเสด็จสวรรคตมาได้ ๕ หรือ ๖

(๑) สมเด็จพระศรีสลาสัย

เกือบแล้ว พวกมิชชันนารีทั้งหมดก็ไ้ไปยังพระเมรุทองสนามหลวง เจ้าพระยา
พระคลังมีความยินดีมากที่พวกมิชชันนารีไปในการนี้ ด้วยถือว่าเป็นผู้มีความ
จงรักภักดีและกตัญญูต่เวทีต่อประเทศไทย พวกชาวต่างประเทศอื่น ๆ (ไม่เพียง
สองสามคนเท่านั้น) ซึ่งอยู่ในกรุงเทพ ฯ ในเวลานั้นก็ไ้ไปอยู่กันด้วยกันทั้ง
หมด พระเจ้าแผ่นดินเสด็จทรงพระราชยานจากพระราชวังไปยังพระเมรุทองสนาม
หลวง พระราชยานนั้นยกทองทึบเหมือนถ้ำ ทำด้วยทองทั้งแท่ง มีคนหาม ๖
คน^(๑) ออกคนหนึ่งเชิญพระรถกลิ้งเหล็กสองเก็นไปข้าง ๆ พระราชยาน มัสต
สุมควรจะสังเกตเห็นอย่างหนึ่ง คือพระเจ้าแผ่นดินผู้พระเกียรติยศ ยังทรงเห็นว่า
ปิกามารดาควรจะรักใคร่บุตรธิดาของตน แม้ว่าจะเป็นแต่เพียงสตรีเพศก็ตาม
พระองค์จึงไ้ทรงอุ้มพระราชธิดาพระองค์หนึ่ง^(๒) มีพระชนม์ไ้ ๘ หรือ ๑๐
พรรษา ประทับบนพระเพลาทงเทวเสด็จไปและเสด็จกลับ ให้ปรากฏแก่พสกนิกร
ของพระองค์อันมีจำนวนทั้งหมดนั้น ๆ ในทันที ในเวลาที่พระองค์เสด็จไปโดยพระราช
ยานนั้น ทรงทอดพระเนตรไปทั้งทางข้างขวาและข้างซ้าย และทรงยิ้มแก่พสกนิกร
ทั้งหมดอวยววยบักค้มอยู่ ณ ที่นั้น พวกมิชชันนารีรู้สึกเลอะอายพระรถกลิ้งว่าพวก
มิชชันนารีและชาวต่างประเทศอื่น ๆ ซึ่งไปอยู่ ณ ที่นั้น ไ้กระทำการแสดงความ
เคารพเป็นอย่างพวกประชาชนคือนั่งรายและก้มศีรษะลงคำนับ

ในช่วงเวลาสักพักหนึ่งกว่า ๆ เท่านั้น พวกมิชชันนารีแยกหนึ่งสี่สิบ
คนไปไ้เป็นอันมาก พวกมิชชันนารีเล่าว่าบรรดาผู้ที่ได้รับแจกหนึ่งสี่ไป
มีจำนวนกว่า ๒๐๐ คนนั้น^(๓) มีคนที่อ่านหนังสือไม่ไ้โดยเพียง ๒๐ กว่าคนเท่านั้น

(๑) คู่มือกำหนดไป ๒ คน

(๒) เข้าใจว่า พระองค์เจ้าหญิงบุตรี คือกรมหลวงวรวงศ์สุธาดา เวลานั้นพระชนมายุไ้ ๑๑ ปี

(๓) ผู้แต่งมิไ้ตั้งใจจะสรรเสริญ แต่เห็นไ้ว่าแม้ในสมัยนั้นการเรียนอักษรของราษฎรไทยก็

และคนที่อ่านหนังสือได้ ถ้าอ่านโดยความตั้งใจเพียงเล็กน้อยก็เข้าใจภาษาได้ก็
 กวียหนังสือนี้เป็นภาษาไทยสามัญที่ใช้กันทั่วไป

วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๘๑

วันนี้ได้มีพระราชทานเพลิงเจ้านายพระองค์อื่นอีก ในพระเมรุที่ถวาย
 พระเพลิงสมเด็จพระพันปีตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น (๑) ในครั้งนั้นพวกมิชชันนารี
 ก็ได้พยายามจะทำการให้เป็นประโยชน์แก่พระเป็นเจ้าของพวกเขา อีกเหมือนกัน
 ในขณะที่เข้าไปปะปนกับฝูงชนในงานพระเมรุนั้น เผอิญพวกมิชชันนารีได้พบกับ
 กรมหลวงวิสุทธิ (รณเรศ) ซึ่งนับว่าเป็นที่ ๒ ในพระราชอาณาจักรในครั้งนั้น
 เมื่อใกล้สนิทสนมกันเพียงเล็กน้อยแล้ว พวกมิชชันนารีขอให้พระองค์ท่านทรงรับ
 หนังสือเรื่องประวัติพระเยซูคริสต์ฉบับหนึ่ง พระองค์ท่านก็ไม่ปฏิเสธ พวกมิชชันนารี
 ล้ำคัญใจว่าเห็นจะโปรด จึงได้เตรียมห่อหนังสือเล่มนั้นพร้อมทั้งหนังสือชุด ๓ เล่ม
 (ทพมพชนเมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน) กวีย เขาเข้าไปให้ด้วยความยินดี
 แต่พระองค์ท่านหาทรงรับไม่ และไม่ทรงอธิบายด้วยว่าไม่ทรงรับเพราะเหตุใด
 แต่พวกมิชชันนารีเข้าใจเอาเองว่าที่พระองค์ท่านไม่ทรงรับนั้น เพราะเหตุว่าไม่
 เป็นการสมควรที่จะทรงรับหนังสือของพวกคริสตังใน ที่อันเขี้ยกเศ และพลุกพล่าน
 เช่นนั้น

วันที่ ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๘๑

วันนี้เจ้าพระยานครมหาพวกมิชชันนารีพร้อมด้วยหม่อมคนใช้เป็นจำนวนมาก
 เมื่อมาถึงเชิงบันไดห้องรับแขก เจ้าคุณกรมหลวงพิริยธาดาเกรงพิมพชังกำลังทำการ
 ในห้องข้างล่าง พวกมิชชันนารีเชิญท่านให้เข้าไปใกล้ ๆ แต่ท่านปฏิเสธ ว่า
 ไม่เป็นการสมควรที่ผลอพุทธศาสนาจะเข้าไปใกล้เรือนทมิฬหญิงอยู่ด้วย และยัง
 ไม่แปลกเท่าที่เจ้าคุณกล้าขอยืมเกรงพิมพชังจะเอาไปอ่าน

(๑) พระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงเทพพลภักดิ์

วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๘๑
 วันพวกมิชชันนารีคณะ เอ. บี. ซี. เอฟ. เอ็ม. ได้พิมพ์หนังสือไทยชนอก
 เล่มหนึ่งมี ๒๐ หน้า ว่าด้วยเรื่อง (Eternal Judgment) เป็นคำถามและคำ
 ตอบต่าง ๆ หนังสือเล่มนี้พจนานุกรมว่าพิมพ์ขึ้นเหมาะแก่คนไทยเสียในกระไร เพราะมี
 คนไทยหลายคนได้อ่านแล้ว กลับมาหาพวกมิชชันนารีแล้วได้บอกอย่างน่า
 ประหลาดใจ หนังสือเรื่องนี้ได้พิมพ์ขึ้นก่อน พ.ศ. ๒๓๘๗ เป็นชนาคนใหญ่อีก
 ๔ หรือ ๕ เล่ม

ในวันเอง มีหญิงคนหนึ่งพาลูกชายตาบอดสองคนมายังร้านยาของพวก
 มิชชันนารี หญิงคนนั้นเก็บมลูกหลายคนแต่อดกลืนกายเสียหมดเมื่อเร็ว ๆ น
 เหลืออยู่สองคนเท่านั้น มารดาเจ้าทุกข์ได้ทราบชื่อเสียงของหมอต่างประเทศ
 จากเพื่อนบ้านกัน ๓ คน ซึ่งได้มารักษาโรคตาเป็นต่อ แล้วกลับไปหาและเห็น
 เขาจึงคิดว่าถ้าได้พาลูกมาคงจะได้รับผลเช่นเคยวณนั้น แต่เมื่อหมอมิชชันนารี
 ตรวจโรคตาเด็กทั้งสองแล้ว จึงทราบว่าตาของเขาหาได้เป็นโรคตาอย่างเช่นเพื่อน
 บ้านทรักษาหายไปแล้วนั้นไม่ เป็นโรคตาบอดตาใส แววลูกตาเสีย ๆ แล้ว เมื่อ
 เป็นอันหมดหวังเช่นนั้นพวกมิชชันนารีจึงได้บอกว่าไม่มีหนทางใด อีกแล้ว ที่จะช่วย
 เหลือได้ นอกจากอันวอนให้พระเป็นเจ้าช่วยเปิดดวงใจของเขาให้สว่างไสว
 เท่านั้น

เด็กตาบอดสองคนดังกล่าวข้างบน เป็นลูกพลกษัตริย์ไทยแฝด^(๑)
 ฝาแฝดสองคนด้วยกัน มารดาของเด็กตาบอดคนนี้ได้ถามถึงเด็กแฝด และกล่าวว่า
 มารดาของเขา (เด็กแฝด) ชรามากและเจ็บชอกแอดก็ยังระลึกลูกอยู่ทุกวัน ๆ
 และร้องไห้ดังอยู่เสมอ

(๑) คือเด็กแฝดติดกันชื่ออินและจัน ซึ่งกับตันคอฟฟีน อเมริกันได้พาไปยังอเมริกา

วันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๘๑

พวกมิชชันนารีมีความยินดีเป็นมาก ที่ได้เห็นคนแก่คนหนึ่งซึ่งนับว่าเป็น
 คอจนมองไม่เห็น และมาให้พวกมิชชันนารีรักษานั่น กลับหายแลเห็นเป็นปกติ
 ชน แต่พวกมิชชันนารีไม่แน่ใจเลยว่าแปลกกลับไปแล้วจะหายขาดได้ ถึงกระ
 นั้นการที่สามารถรักษาตามปกติให้กลับเห็นได้เช่นนี้ ก็ทำให้พวกมิชชันนารีก็ยิ่ง
 กว่าได้เงินได้ทองอีก แม้ว่ามันจะไม่นำอะไรมาให้พวกมิชชันนารีเลย
 พวกมิชชันนารียังได้ทราบจากคนนั้นว่า พวกเพื่อนบ้านของแก่อีกสองคน
 ซึ่งมาให้พวกมิชชันนารียักษาตามนั้น นับว่าหายเป็นปกติ

วันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๘๑

วันนี้พวกมิชชันนารีได้รับหนังสือไทยซึ่งนำกล่ม ๑ ว่าด้วยเรื่องพงศาวดาร
 ไทยที่เก่าที่สุด ซึ่งมีตำนานอักษรไทยและอื่น ๆ อีก ในหนังสือเล่มนี้ กล่าวว่า
 ตัวอักษรไทยได้ประดิษฐ์ขึ้นเมื่อราว พ.ศ. ๑๘๒๔ โดยใช้อักษรเขมรเป็นแบบ แล้ว
 เปลี่ยนแปลงแก้ไขจากต้นฉบับเพียงเล็กน้อย และว่าประเทศไทยตั้งแต่ปากอ่าว
 ขึ้นไปจนถึงใต้อยุธยาหน้อยหนึ่ง แต่ก่อนนั้นเป็นทะเล เรือสำเภาจีนแล่นขึ้นไปถึง
 อยุธยาได้อย่างสบายทีเดียว (๑)

วันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๘๑

วันนี้เป็นวันที่เจ้าคุณบดินทรซึ่งเป็นคนสำคัญคนหนึ่งของเมืองไทย ได้
 อนุญาตให้พวกมิชชันนารีเข้าศึกษาของท่านหลังหลังทรงรวมวัดสามปลื้ม สำหรับเป็นที่
 เทศนาและเก็บรักษาหนังสือ ก่อนนี้ไม่มีใครยอมให้พวกมิชชันนารีเข้าเรียนอยู่
 แถวนั้นเลย ถ้าและยังจะเข้าเป็นที่เทศนาด้วยแล้วยังรังเกียจใหญ่ทีเดียว เพราะที่

(๑) หนังสือเรื่องพงศาวดารเห็นข้อความเช่นกล่าวนี้ มีฉบับ

ทรงขึ้นเป็นตลาดใหญ่ (ในท้องสำเพ็ง) พอเช้าจากเจ้าคุณบดินทร์ไ้ พวกมิชชันนารีจึงใช้เป็นที่เทศนาและเก็บหนังสือมาจนถึงต้นรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๕

วันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๙๑

วันนั้นพวกมิชชันนารีคณะ เอ. บี. ซี. เอฟ. เอ็ม. ได้พิมพ์หนังสือพระคัมภีร์เก่าขึ้น ๒ เล่ม คือ เจริญเล่ม ๑ เอโซทส์เล่ม ๑

วันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๓๙๑

พวกมิชชันนารีกลับจากเดินทางไปเที่ยว ๗ วัน คือไปบางปลาสร้อยข้างหิน บางปะกง มหาชัย ทาจีน แม่กลอง แล้วกลับมากองเทพฯ ทางเมืองสมุทรปราการ พวกมิชชันนารีเล่าว่าเมื่อเดินทางบางปลาสร้อยไปยังเขา (เขี้ยว) ซึ่งอยู่หลังบางปลาสร้อยนั้นสนุกสนานมาก ในบริเวณนั้นมีเนื้อทอดอย่างดี พวกจีนได้ทำไร่ปลูกครามไว้น่าดูนัก

วันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๑

สมัยขึ้นสมัยเกิดไข้ทรพิษชุกชุม พวกมิชชันนารีได้พยายามที่จะช่วยป้องกันอย่างเต็มความสามารถ พวกมิชชันนารีคิดหาวิธีฉีดยาเข้าไปในหัวโค แล้วเอาหนองโคนนั้นมาใช้ฉีดยาในไข้ทรพิษ วิธีนี้คิดและทดลองอยู่ถึง ๕ ปีจึงได้สำเร็จ ได้ใช้หนองนั้นฉีดยาแก่พวกบุตรธิดาของตนไว้ได้เป็นอันมาก พอพวกมิชชันนารีคิดเรื่องหนองหัวโค เจ้าแผ่นดินทรงทราบก็พระทัยมาก โปรดให้หมอสถลวงทั้งหมคมานำหัวโคหนองของพวกมิชชันนารี แล้วจะให้ไปปลูกทั้งที่ในวังและนอกวัง ตลอดจนพวกราษฎรตามมณฑลอื่น ๆ อีก การปลูกฝังเกิดเป็นพระสำคัญขึ้นในครั้งกระนั้น ไม่จำเพาะแต่ในพวกหมอสถลวงเท่านั้น แม้หมอสถลวงก็กลัวกลัวพากันมาขอฝึกหัดอยู่หลายเดือน ต่อมาไม่ช้านักพระเจ้าแผ่นดินได้พระราชทานรางวัลให้แก่พวกหมอสถลวงทั่วทุกคน แล้วพระราชทานเงินแก่

พวกมิชชันนารีด้วยลงหนึ่ง เป็นบ้ำเห็นในการที่ไ้สอนวิชาปลูกผั้แก้หม้อหลวง
เป็นเหตุให้ช่วยชีวิตเจ้านายและข้าราชการไว้ไ้เป็นจำนวนมาก

วันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๘๑

เวลานั้นเป็นเวลา (ไทย) จะศึกษาความจริงกันจากคัมภีร์ไบเบิล มีคน
หลายคนมาหาพวกมิชชันนารี เล่าเรื่องทศนอ่านไปแล้วนจ้ไ้ถูกต้องอย่าง
น่าอัศจรรย์ ทั้งมีความปรารถนาจะทราบเรื่องสร้างโลกตั้งแต่ต้นจนปลายจาก
คัมภีร์ไบเบิลกันมากกว่ามาก เรื่องที่ ๑ ของคัมภีร์เก่า ซึ่งมีชชันนารีพิมพ์
ชนั้น ไ้แจกไปเป็นส่วนใหญ่แล้ว มีเด็กคนหนึ่งอายุ ๑๔ ขมาหาพวกมิชชันนารี
และเล่าเรื่องสร้างโลก เรื่องสร้างมนุษย์ และเรื่องของอับราฮัมไ้คล่องแคล่ว
และถูกต้องเป็นอันดี เหมือนกับที่พวกมิชชันนารีเคยไ้ยินในโรงเรียนวันอาทิตย์
ในประเทศอเมริกา เรื่องนี้เป็นข้อพิศจน์ไ้ดี ว่าคนสามัญจะต้องเข้าใจภาษา
หนังสือของพวกมิชชันนารีก็ไ้เคย แม้มันไ้เล็ก ๆ ยังอ่านไ้และรู้ลึกถึงใจ
ในหนังสือนั้น แต่ความจริงพวกมิชชันนารีไ้ไ้เรียงสำนวนไทยเอง พวกมิชชัน
นารีเห็นแต่ขอกด้วยปากเปล่า แล้วล่ำหรือเสมียนผู้หนังสือไทย จึงไ้เรียงให้
เป็นสำนวนไทยที่คอกต่อหนึ่ง เมื่อเรียงแล้วก็อ่านให้พวกมิชชันนารีฟัง โดยวิธี
นี้เอง ต่อมาภายหลังทำให้พวกมิชชันนารีรู้ภาษาไทยถึงเรียงเองไ้

วันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๘๑

วันหม้อบวกละสิกว่าเป็นวันที่มีเหตุการณ์สำคัญมากในชีวิตของเขา เพราะ
เขาไ้ก่อกออยู่ในใจเป็นเวลาานที่ไ้เคย ที่จะบวชเป็น (พรต) ผู้สอนศาสนา
โดยพระเมตตาของพระเจ้า เขาไ้รับตำแหน่งนั้นในวันนั้นสมดังที่เขาราวณา
คิดว่าถ้าไ้เป็นแล้วจะมีผลอะไรในแผ่นดินเสมอเหมือน และความรับผิดชอบใด ๆ
ไม่มีน้ำหนักเท่าเลย ผู้ที่เป็นคนโปรกในการบวชนั้น คือเรเวเอนต์ ซี. รอยันสัน

เฮส. ยอนสัน เฮส. พ. ครอบอินซ์ และวิลเลียมกิน วันที่ ๕ พฤศจิกายนนี้ ตรงกับ
วันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๖ (๕ ปีล่วงมาแล้ว) ซึ่งหมอบรัดเลเขียน
หนังสือไปถึงผู้อำนวยการใหญ่ของมิชชันนารีคณะ เอ. บี. ซี. เอฟ. เอ็ม. เพื่อ
ขอให้ตั้งมิชชันนารีคนใดคนหนึ่ง เป็นหัวหน้าในสถานมิชชันนารีในอาเซมัตวัน
ออก ตัวเขากลับมาได้รับตำแหน่งนั้นเข้าเอง และวันเดียวกันก็ออกความเห็น
ด้วย ฉะนั้นวันที่ ๕ เขาจึงได้ถือเหตุนั้นเป็นเหตุการณสำคัญมากในชีวิตของเขา

วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๘๑

เรเวอเรนค์ ฮอร์ มิชชันนารี คณะปริบิเตอร์เรียน บอก ฮอฟ มิชชันนารี
มาจากสิงคโปร์ถึงกรุงเทพฯ เพื่อมาถามมิฉะนั้นว่าเขาอาจตั้งมิชชันนารีคณะนั้น
ขึ้นได้หรือไม่ ภายหลังเขาได้มาตั้งมิชชันนารีคณะนั้นขึ้นได้ในกรุงเทพฯ
เพชรบุรี เชียงใหม่ และพระนครศรีอยุธยา เป็นผลสำเร็จ

วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๑

วันนั้นพวกมิชชันนารีกลับจากแม่กลอง ซึ่งได้ไปเที่ยวกับเรเวอเรนค์มา
๔ วัน ในคราวไปเที่ยวพวกมิชชันนารีว่าสนทนากับแม่กลองตกมากผิดธรรมดาของ
ถูกเคียน ๑๒

บัญชีเรือกำปั่นใบที่เข้าเมืองไทยใน พ.ศ. ๒๓๘๑

วันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๑

เรือกำปั่นสองเสา ชื่ออาเรียลของไทยมาจากสิงคโปร์

วันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๑

เรือกำปั่นสามเสา ชื่อคองเกอเธอร์ของไทยกับตันตรักซ์มาจากสิงคโปร์

เรือกำปั่นสองเสาครึ่งของอังกฤษ ชื่อกลาสโค กับตันแฮมิลตันมาจาก
สิงคโปร์

วันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๘๑

เรือกำปั่นสามเสาของอังกฤษ มาจากสิงคโปร์

วันที่ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๘๑

เรือกำปั่นสองเสาของอังกฤษ ชื่อซีโร กัปตันฮิวส์ มาจากสิงคโปร์

วันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๘๑

เรือกำปั่นสามเสาของอังกฤษ ชื่อคาสสเว กัปตันแบกสัน มาจากสิงคโปร์

วันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๓๘๑

เรือกำปั่นสามเสาของไทย ชื่อไล่นิง กัปตันตรีภักดิ์ มาจากสิงคโปร์

วันที่ ๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๘๑

เรือกำปั่นสองเสาของอังกฤษ ชื่อซีโร กัปตันฮิวส์ มาจากสิงคโปร์

วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๘๑

เรือกำปั่นสามเสาของอังกฤษ ชื่อมิลตัน กัปตันบี. เบรา มาจากสิงคโปร์

ข้อความเพิ่มเติม

ตามจดหมายเหตของพวกมิชชันนารีสำหรับ พ.ศ. ๒๓๘๐ และ ๒๓๘๑
ที่ไต่กล่าวมาแล้วข้างบนนี้ ยังขาดเหตุการณ์สำคัญอยู่อีก ๒ ข้อ ฉะนั้นขอ
บริกเล็งไต่เล่าต่อไว้ข้างท้ายนี้

ข้อ ๑ เรืองคณะแบบตัสต์ตงกฤษต์สสมาคม ชนในเมืองไทย เมื่อเดือน
กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๘๐ นับว่าเป็นสมาคมอันมีระเบียบกติกาดังชนในเมืองไทย

สมาคมมีชาวอเมริกัน ๗ คน จีน ๔ คน หมอโฮวาร์ตมัลคัม เป็นผู้กระเบียดการ
การตั้งสมาคมสำหรับคนธรรมดาแล้ว ย่อมเห็นว่าเป็นแต่เพียงเหตุการณ์เล็ก
น้อยเท่านั้น แต่สำหรับพระเป็นเจ้าแล้วย่อมจะทรงเห็นว่าเป็นเหตุการณ์อันมาก
สมาคมทั้งนี้ตั้งมาจนยากยิ่งนักโดยลำดับ และขยายการออกไปทุกที่
จนถึงมีสาขาชนบทบางปลายสอยแห่งหนึ่ง และทะเลเกีย (ที่ไหนก็คิดไม่เห็น)
อีกแห่งหนึ่ง นอกจากนั้นมีชาวไทยออกถึง ๑๖๔ คน และพวกฝรั่งนอกจากพวก
มิชชันนารีและครอบครัวอีก ๕ คนเป็นสมาชิกของสมาคมนี้ ใครจะรู้ล่วงหน้า
ได้ว่า เมื่อพระผู้เป็นเจ้าโปรดปรานแล้ว สมาคมนั้นจะเจริญใหญ่โตและกว้างขวาง
สักเพียงไร

อีกข้อ ๑ เรื่องนางอิลิซา จี. โยนส์ ภรรยาของเรเวอเรนต จี. คี. โยนส์
เป็นโรคหิวาตลงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๑ เขามีอาการ
เหมือนกับเรเวอเรนต เอ. วิก มิชชันนารีคณะแบปติสต์ ซึ่งถึงแก่กรรมก่อน
หล่อนเมื่อ ๗ เดือนล่วงมาแล้วนั้น ก็มีความสงบไม่กระวนกระวาย มีความสุข
จนเวลาสิ้นใจ กล่าวคำฝากฝังพวกครอบครัว และดวงวิญญาณของเขาแก่
พระเยซูคริสต์ และทั้งยังได้กล่าวที่สอนพวกไทยซึ่งมาแวดล้อมเขาอยู่ในเวลา
สิ้นใจนั้น ให้ระลึกถึงพระเยซูให้มาก ๆ จนกว่าจะถึงอมตธรรม โรคของเขา
รวดเร็วมากไม่ถึง ๒๔ ชั่วโมง โรคหิวาตซึ่งนี้คนเป็นของไม่ใคร่จะมีในกรุงเทพ ฯ
นัก แต่จะมีชาวต่างประเทศหรือคนพื้นเมืองในกรุงเทพ ฯ หรือในประเทศนั้นเป็น
กันอีกบ้างหรือเปล่าหมอยรักเลมิได้ทราบ.

[illegible]

เลขที่หนังสือ ๙๕๙.๗

ก.

ห้องสมุดกระทรวงศึกษาธิการ

ผู้แต่ง กรมศิลปากร

เรื่อง ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๑

๙๕๙.๗

ก.

พิมพ์ บริษัทการพิมพ์ไทยสามัคคี จำกัด
สี่แยกแมนชั่น ถนนบำรุงเมือง พระนคร
นายสวัสดิ์ สิริสวัสดิ์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา